

CUPRINS

3/2017

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: „Bietul Maiorescu”, filosoful de școală
“Poor Maiorescu”, The School Philosopher 3

A GÂNDI EUROPA

- Valeriu IOAN FRANCO, Napoleon POP: Un deceniu de la aderarea României
la Uniunea Europeană
A Decade after Romania's Accession to the European Union 11
- Gisèle VANHESE: Au qœur du chantier des imaginaires europeens:
Lucian Blaga et Gaston Bachelard
In the Center of the European Imaginaries: Lucian Blaga and Gaston Bachelard .. 23

CORESPONDENȚĂ

- Virgil TĂNASE: Scrisoare adresată unui prieten francez care iubește România
A Letter Addressed to a French Friend Who Loves Romania 30

INTERVIU

- Mihai IOVĂNEL: Oglinda spartă a României, Florian Saiu în dialog
cu Mihai Iovănel
Romanian broken mirror, Florian Saiu in dialogue with Mihai Iovănel 34

DOCUMENT

- Lucian CHIȘU: Cum l-am cunoscut pe Panait ISTRATI.
Nicole Pântecan în corespondență cu Vasile Băncilă
How Have I Met Panait Istrati.
Nicolae Pântecan in Correspondence with Vasile Băncilă 41

CRONICI LITERARE

- Constantin COROIU: Jurnalul literar și măștile lui Aristarc
Jurnalul literar and Aristarc's Masks 63

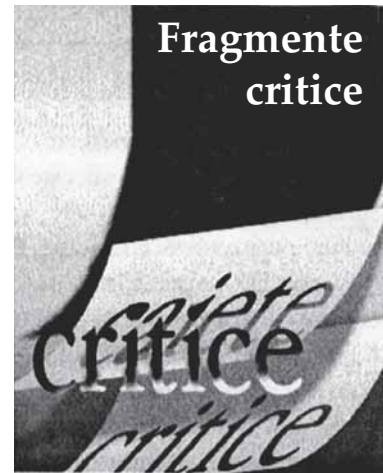
COMENTARII

Caius Traian DRAGOMIR: Existență și esențializare	
<i>Being and essence</i>	68
Adriana Cristina VULPE: Impactul contextului cultural asupra conceptului de alteritate în adaptările de film ale romanului „David Copperfield” de Charles Dickens	
<i>The Impact of the Cultural Context on the Concept of Alterity in the Films Based on the Novel “David Copperfield”, by Charles Dickens</i>	71
Justyna TEODOROWICZ: Experiența bolii în proza lui Max Blecher	
<i>Illness experience in Max Blecher’s prose</i>	75

*Ilustrăm acest număr cu lucrări ale pictorului
Sava Henția (1848-1904)*

Eugen SIMION

„Bietul Maiorescu”, filosoful de școală

Abstract

Acest articol sintetizează opiniile principalilor reprezentanți ai generației existențialiste/trăiriste referitoare la „posteritatea maioreșciană”. Cele mai multe dintre opinii sunt în legătură cu apariția *Însemnărilor zilnice* (1925), care stimulaseră, dincolo de imaginea publică postumă, interesul pentru omul secret Maiorescu. Perioada în discuție, a deceniului al treilea din secolul trecut, coincide cu afirmarea tinerilor existențialiști/trăiriști, creatorii unui nou curent de gândire în filosofia românească aflată încă sub autoritatea filosofiei de școală reprezentată de Maiorescu. Pentru Constantin Noica, ceea ce rămâne din modelul autoritar și conservator al profesorului de logică este criticul cultural, de care „se desparte” introducând în discursul filosofic concepte noi, printre care și pe acela de experiență. Lui Cioran viziunea lui Maiorescu asupra României îi pare statică, conservatoare și vede în figura lui un profesor mare și onorabil, pe care memoria națională îl va înregistra cu timpul tot mai înspre periferie. Mai toleranți se arată Mihail Sebastian și Eugen Ionescu. Sebastian vede în Maiorescu „un critic cu intuiții juste până la precizie [...] un spectator lucid al evenimentelor politice, un martor avizat al vieții literare”, în timp ce Eugen Ionescu considera că în enorma confuzie de valori din literatură „e necesar un neo-junimism critic; să nădăjduim că zorile reapar acum, cu noi”. Ca o reacție la cele consemnate, E. Lovinescu va readuce în actualitate teoria autonomiei esteticului și pe întâiul ei legislator român prin T. Maiorescu și contemporanii lui I-II și Titu Maiorescu și posteritatea lui critică, apărute în 1943.

Cuvinte-cheie: personalitate, posteritate, model cultural, conservatorism, imagine publică, jurnal, experiență, existențialism.

This article synthesizes the opinions of the main representatives of the Existentialist generation related to “Maiorescu’s posterity”. Most of these opinions are connected with the publication, in 1925, of *Însemnări zilnice* [Daily Notes], the journal that stimulated the interest for the unknown Maiorescu, beyond the posthumous public image. The period discussed here, the 1930s of the last century, coincides with the rise of the young Existentialists who created a new school of thought in Romanian philosophy, opposed to the authority represented by the School Philosophy of Maiorescu. According to Constantin Noica, what remains from the authoritarian and conservative model of the Logics professor is the cultural critic from whom he “parts”, introducing new concepts in his philosophic discourse, the one of “experience” among them. Cioran finds Maiorescu’s vision of Romania static, conservative and he sees in him a great and honorable professor, whom the national memory will remember in time closer and closer to the periphery. Mihail Sebastian and Eugen Ionescu prove more tolerant. Sebastian sees in Maiorescu a “critic with just intuitions, close to precision [...] a lucid spectator of the political events, an informed witness of literary life”, while Eugen Ionescu con-

Eugen SIMION, Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The „G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

siders that in the enormous confusion of values existing in literature, "a critical Neo-Junimism is necessary; let us hope the dawns appear now, with us". As a reaction to the above, E. Lovinescu brings back to actuality the theory of the autonomy of the aesthetic and its first Romanian legislator by Titu Maiorescu and His Contemporaries I and II and Titu Maiorescu and His Critical Posterity, published in 1943

Keywords: poleemics, essay, memoirs, critical spirit, Alecu Russo, Moldavia.
Keywords: personality, posterity, cultural model, Conservatism, public image, journal, experience, Existentialism..

Venind vorba de filosofii vremii și de atitudinea lor față de Maiorescu – creatorul de școală – trebuie să-i amintim, în acest context, și pe existențialiștii noștri (*trăiriști, criterioniști*), cei mai supărați, în fapt, pe „bietul Maiorescu”, cum îi spune într-un rând tânărul Constantin Noica. Nu-i singurul în noua generație filosofică și literară nemulțumit de autoritatea conservatoare a dacăului de silogism. Iritat este și organicistul Petre Pandrea (semnatarul manifestul „Crinului alb” din 1928) care, în *Portrete și controverse*, vede în Maiorescu un *jandarm literar* și, în genere, un reprezentant al criticismului steril în cultura română. „Localist”, admirator al „spiritului” cobilițar al Olteniei – din care se va naște viitoarea metafizică europeană – Petre Pandrea îmbrățișează ardent cauza doctrinei istoriste și organiciste (Kogălniceanu, Hasdeu, Iorga, Nae Ionescu) și respinge „bizantinismul” Junimii, pe Maiorescu și pe urmașii săi (Lovinescu în primul rând), care n-ar reprezenta decât „Jurnalul unei false și imaginare autonomii a artei”. Nu-i plac, este limpede, estetizanții, artiștii fără sociologie și fără orientare *organicistă* în cultură. Lovinescu, de exemplu, cu eleganța criticii lui artistice, nu-i spune pandurului spiritual de pe Olteț nimic altceva decât „diversiune, nesinceritate, lipsă de curaj și forță, oroarea riscului, refugiu în eleganță, în *l'écriture artiste*, în cinism benign”¹.

Maiorescu și, prin el, *estetismul* nu sunt, în general, pe gustul noii generații de intelectuali din anii '30, hotărâți să schimbe ceva fundamental în cultura română. „Noua spiritualitate”, care începe să se

manifeste prin 1925-1927, revendică prioritatea „spiritului” și a experienței nu a *politicii*. Sunt primele semne ale unui nou curent de gândire în filosofia românească aflată până atunci sub autoritatea lui Maiorescu, modelul – repet – al *filosofiei de școală*. Tinerii filosofi, care citesc, acum, pe Kierkegaard și Nietzsche, pe misticii ruși (Șestov și Berdiaev), pe filosofii moderni spanioli (Unamuno și Ortega Y Gasset) și, încet, încet, iau contact cu fenomenologia și opera lui Karl Jaspers și Heidegger, pun în discuție filosofia ca sistem (reprezentată, la noi, de Maiorescu și de numeroșii săi elevi. „Se despart” (cum îi place lui Noica să spună) progresiv de ei și introduc în discursul filosofic concepte noi, cum este acela, semnalat mai înainte, de *experiență*. „Trăirismul” ironizat de criticii raționaliști ai momentului (de la G. Călinescu la Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu și Mihai Ralea) este cultivat de elevii unui tânăr „maitre à penser”, Nae Ionescu, și se constituie până prin 1947 (când noua putere politică îl interzice) ca o variantă românească a existențialismului european..

Ei, bine, existențialiștii români nu-l iubesc, spiritual vorbind, pe „bietul Maiorescu” și, în consens cu Iorga pun în discuție opera și personalitatea „dascălului de logică”. Cel care o face mai sistematic și cu argumente morale și intelectuale coerente, dintre elevii lui Nae Ionescu, este, repet, Noica. Acesta citește, de pildă, *Însemnările zilnice*, care tocmai fuseseră editate de I. Rădulescu-Pogoneanu, și ce constată? Constată că jurnalul maiorescian n-a cucerit tineretul. Caută explicații și, evident, le

¹ *Predoslovie la „Portrete și controverse”, I. 1945.*

găsește. Prilej de a face criticului celebru un portret moral și unul intelectual, niciunul encomiastic. Maiorescu așa cum iese din *însemnări*, ar avea „ceva nesuferit”, „ceva din mentalitatea unui premiant”, manifestă „o curioasă și stăruitoare sete de prietenie”, dar, nu știm ce se întâmplă, prietenii tânărului Maiorescu apar rar și țin puțin. Jurnalul sugerează, într-adevăr, faptul că acela care caută prietenia fidelă nu este totdeauna capabil s-o ofere. Maiorescu este, nu încapе îndoială, un spirit sceptic și, se știe, scepticii au parte de multe în viață, nu însă și de prietenii nemuritoare. Noica împinge mai departe analiza și descoperă că tânărul Maiorescu este vrednic și chibzuit și că vrednicia și spiritul lui de chibzuință „au putut dezmorți nițel spiritul românesc al cărui somn se număra cu veacurile”... O notă, așadar, pozitivă pentru vrednicul Maiorescu. Filosoful Noica s-ar arăta în totalitate satisfăcut de această descoperire, dacă nu și-a amintit la timp că *vrednicia*, ca și alte valori (cum ar fi *prudența*, *gustul constant pentru aforism*, *viziunea profesorală* etc.),

reprezintă „ceva din mediocritatea de totdeauna a omului”.

Și, dacă este așa, atunci personalitatea lui Maiorescu, lăudată de toată lumea literară și de lumea școlii românești, începe să se clatine pe soclul pe care a fost ridicată, iar înțelegerea ei se reduce simțitor. Este ceea ce se întâmplă cu olimpiantul Maiorescu, conchide filosoful care nu mai crede în sistemele filosofiei. Căci, zice el: „O personalitate de tipul său poate rămâne prin două lucruri: prin opera pe care a realizat-o sau prin felul de viață ce a înțeles și izbutit să trăiască. Cu oarecare brutalitate, s-ar putea spune: opera lui Maiorescu nu există, pentru timpul nostru, iar viața sa nu este prețuită cum trebuie” și, după ce am aflat că, în fapt, *opera lui Maiorescu nu există*, mai aflăm ceva ce nu-i în favoarea legislatorului criticii și filosofiei românești, și anume că autorul operei care nu există, complăcându-se „în a fi om de cultură cu aspirații către universalitate”, n-ar avea specialitatea pe care și-o închipuie c-o are. Ca profesor nu-și mai revede cursurile, s-a fixat în lecturile de tinerețe, nu mai este la curent cu mișcarea de idei a timpului și se repetă la infinit. Omul filosofiei de școală renunță, așadar, să se desăvârșească pe sine. Concluzia lui Constantin Noica, omul altui spirit de generație și al altei filosofii, nu este deloc entuziastă în privința profesorului de filosofie: „Filosofia, în orice caz, nu i-a constituit o specialitate, în ciuda titlului ce a continuat să-și păstreze. Cineva care ar încerca să restaureze gândirea lui Maiorescu ar avea, foarte prob abil, o decepție, după cum se pare că au și avut câțiva; (cunoaștem, chiar, cazul unui tânăr foarte distins, care s-a gândit să înceapă o lucrare de doctorat asupra lui Maiorescu, văzându-se apoi silit să renunțe). Se pare că, în ultimele decenii, profesorul de filosofie ce era Maiorescu nu mai avea întotdeauna răgazul să se țină la curent cu mișcarea de idei din Occident, și se citează chiar indispoziția pe care și-a manifestat-o, câțiva ani după 1900, când i s-a pomenit de Bergson. Prin urmare, trebuie să admitem deschis că, dacă există opere de-ale lui Maiorescu, și opere de o înaltă valoare culturală, nu știm prea bine care e *opera*”.

Ce mai rămâne, în acest caz, din Maiorescu, cel care, tânăr fiind, citește o biografie a lui Goethe, și se arata nemulțumit de faptul că, vorbind frumos, autorul lui *Faust* nu se purta în viața de toate zilele „cum se cade”? Tânărul filosof existențialist român, iritat de această ieftină propoziție („a se purta mai cum se cade”), ține să ne avertizeze că, lipsindu-i conștiința creștină, din Maiorescu nu mai rămâne, în 1937, decât *criticul cultural*. Dar acesta nu este deloc atractiv pentru tinerii neliniști din deceniul al IV-lea: nu le spune esențialul despre existența pe care aceștia o așteaptă, despre „conștiința creștină”, de pildă. Criticismul nu-i pe gustul lor: „E adevărat, prin urmare din punct de vedere *cultural*, Maiorescu nu mai poate fi un subiect de actualitate astăzi, și e puțin probabil că va alcătui unul din viitor, întrucât nu și-a constituit, pe de o parte, propria sa operă, iar pe de altă parte, criticismul; din punct de vedere *românesc*, tineretul poate avea dreptate când susține că întemeietorul „Junimii” nu se află pe linia marilor probleme naționale. Din perspectiva noastră de astăzi, secolul al XIX-lea românesc oferă câteva piscuri mai interesante decât cugetarea maioresciană. Dar din punct de vedere *omenesc*, oricâte ne-ar despărți de stilul vieții lui Maiorescu și oricât de deosebită ar fi problematica noastră morală – conștiința creștină, care-i lipsește lui Maiorescu, este, în această privință, hotărâtoare –, nu putem nesocoti, pe planul unui anumit individualism, de care nici unul dintre noi nu poate fi străin, exemplul nobil, nu lipsit de dramatism, dar cu atât mai convingător, al existenței ce și-a prescris Maiorescu”.

Interesat de problema modelelor culturale, Noica reia tema într-un articol din 1940 (*Titu Maiorescu și lumea noastră*). Nu și-a schimbat părerea. Citind, în continuare, jurnalul intim al criticului cultural, simte că autorul „a fost cineva” și se silește să-l înțeleagă. Îl înțelege, dar nu-l admite deplin.

Este Maiorescu actual? Nu-i pentru că nu are în el un demon creator: „Va fi fiind celor pe care amintirea sa nu i-a părăsit niciodată. Nouă ne poate da lecții, lecții dintre cele mari; actual nu ne este. Cărturarul din el, vizionarul politic, omul, chiar omul public, copleșitorul om public, ne par ai altei lumi. Se poate lămuri și obiectiva o impresiune ca aceasta? Cărturarul mai întâi. Cum ar putea fi Titu Maiorescu cărturarul ideal pentru ziua românească de azi? Nu ne depărtează de el numai starea aceasta de fapt, că acum, prin diferențierea socială, pe de o parte, prin întregirea națională, pe de alta, cei înzestrați dintre noi au libertatea de-a fi mai cărturari decât putea fi el. Nu ni-l distanțează numai împrejurarea, relevantă cu atâta pătrundere de către profesorul I. Petrovici, în culegerea d-sale despre Maiorescu, împrejurarea că acesta n-a rămas filosof pentru că trebuia să se „adapteze nevoilor”, dintr-un înalt sentiment al datoriei; că și-a sacrificat propria sa vocație creatoare, dovădind astfel deopotrivă generozitate față de societatea românească, dar și – spun unii – lipsa aceluși demon creator care pecetluiește pe cărturarul ideal”².

Dacă nu este un cărturar deplin, pentru că este lipsit de demonul creator (demonul interior), Maiorescu este, poate, un om atractiv prin *aticismul*, prin firea lui luptătoare, „plină de exemplară vrednicie”, în fine, prin „hărăzita [lui] rațiune”? Nu este. Aceste calități remarcabile nu satisfac însă așteptările tinerilor care trăiesc „dezastrul tuturor valorilor și aproximarea tuturor certitudinilor”. Aceștia citesc și se regăsesc în *Pe culmile disperării*, unde găsesc ceva despre *disperare* și *barbarie*, nu în scrierile lui Titu Maiorescu în care află, doar, lecții nesuferite despre sistemele filosofiei și nu se spune nimic despre tragismul existenței și despre disperare. Pe acesta din urmă îl citesc și-l acceptă doar cei „care au trăit și cred în virtuțile școlii; ce sens poate avea disperarea pentru ei?”...

2 Constantin Noica. *Titu Maiorescu. Tip universalist, în fașa tineretului de azi*. Apărut în „Vremea”, nr. 485, 2 mai 1937. Reprodus în vol. *Echilibrul spiritual. Studii și eseuri*, p. 103-104, ediție îngrijită de Marian Diaconu, Humanitas, 1998).

Este clar: *atenianul* Maiorescu este omul altui timp, revolut. Tinerii tragici din 1934, dornici de altfel de experiențe decât acelea pe care le predă filosofia de școală, nu așteaptă, așadar, nimic de la profesorul de silogisme. Modelul lor este, acum, nu *Diracția nouă*, ci *Pe culmile disperării*, precizează Noica în articolul *Pentru Emil Cioran* („Familia”, 7 noiembrie 1934: „Timpul nostru e însetat de autenticitate: o viață fără mai multe planuri este oare cu puțință? Se întreabă cei de azi. Iar viața lui Maiorescu e una de atenian, cu mai multe planuri. E prea serioasă disproporția – așa cum era la grecii descriși de Nietzsche – între dezastrul interior și seninătatea exterioară. Nu va fi fost chiar el schopenhauerian (cum precizează, pe lângă atâtea lucruri de preț, neostenitul și generosul editor, profesorul Rădulescu-Pogoneanu, dar *profundul său dispreț față de viață*, despre care vorbește de atâtea ori Maiorescu, e real. Și soarta atenienilor acestora ai spiritului este să scrie jurnale intime, care să surprindă, dacă nu chiar să scandalizeze” și, după ce Maiorescu cade la toate întrebările-test puse de tânărul Noica, Maiorescu primește, după atâtea refuzuri, dragostea lui creștinească. Dar și, aceasta sub forma unei interogații. Interogație sofistică:

„Noi nu suntem atenieni. Pentru cei de azi viața publică nu e, ca pentru Maiorescu, o *agora*. Ea e – în mod ideal, firește – biserică. Comunitatea cea mai înaltă, visată azi, e altceva decât una prin consensul inteligențelor. E o comunitate de dragoste. Dragoste! Ar fi putut rosti Maiorescu, așa simplu și creștinește, cum îl gândim azi, cuvântul acesta? Ar fi acceptat el, așa cum acceptă cei sufletești vii din timpul nostru, că inteligența slujește, în planul acesta, dragostea, și câteodată se pierde în ea”?

Să luăm alt caz: Cioran. Obsedat în 1936 (când publică *Schimbarea la față a României*) de sincornizarea rapidă și radicală a României, Cioran denunță și el luciditatea „distantă și paralizantă” a „Junimii”, indicând alt model din secolul renașterii națio-

nale, și anume pe Heliade Rădulescu cu „elanul [lui] inconștient și reformator”. Viziunea lui Maiorescu asupra României îi pare statică, conservatoare:

„O revoluție, cât de proastă, este mai bună decât o pasivitate rușinoasă. Cine vrea o Românie puternică și modernă, o națiune în drum spre putere, trebuie să recunoască „formelor” un dinamism pe care nu-l vom găsi niciodată în acest fond. „Junimea”, cu teoria ei reacționară a culturii românești, reprezintă o viziune profesorală a României. Când compari elanul inconștient și reformator al lui Heliade-Rădulescu, ce s-a „compormis” cu atâta zel pe toate terenurile, imitând și inventând, îndemnând și construind, cu luciditate rece, distantă și paralizantă a lui Titu Maiorescu, atunci, ești obligat a recunoaște că primul este o piatră unghiulară a României, pe când ultimul, un profesor mare și onorabil, pe care memoria națională îl va înregistra cu timpul tot mai înspre periferie. Începuturile unei culturi, ca și amurgurile, se desfășoară într-un haos pe care nu trebuie să-l disprețuim, fiindcă efervescența lui se purifică în epocile ei clasice. Eforturile stupide și absurde, ininteligibile ale lui Heliade-Rădulescu, schimbarea limbii și filosofia lui îndoielnică, multiateralitatea confuză și *en-grosimul* lui cultural sunt de o mie de ori mai semnificative pentru destinul nostru, decât toate junimismele, semănătorismele și alte isme retrograd”.

Nu este locul de a discuta, aici, justețea sau injustețea acestor idei. Am făcut-o, de altfel, în altă parte³. Vreau doar să semnaliez starea de spirit pe care o manifestă tânără generație de filosofi în anii ‘30 în ceea ce privește *filosofia de școală* și, de la sine înțeles, poziția lor față de reprezentantul ei emblematic, Maiorescu, respins și de tradiționaliști și de *moderniștii extremiști*, cum le zice Lovinescu. O poziție mai moderată are, dintre tinerii care frecventaseră cursurile lui Nae Ionescu, Mihail Sebastian. Acesta scrie mai întâi despre corespondența lui Duiliu Zamfirescu cu Maiorescu⁴ și apoi, într-un

3 Vezi Cioran. *O mitologie a nedesăvârșirilor*, Ed.TracusArte, 2015.

4 Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori, în „Reporter”, 4 aprilie 1937, reprodus în *Opere*, VII, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2015, p. 824-891.

studiu mai întins, despre jurnalul criticului⁵. Judecata critică este favorabilă, apariția corespondenței este socotită „un mare eveniment cultural”. „Totul este de o nobilă ținută intelectuală. De o instinctivă frumusețe morală” – notează cronicarul literar. Maiorescu, în orice caz, iese bine. Sebastian este mai tolerant cu „bietul” Maiorescu: „un critic cu intuiții juste până la precizie [...] un spectator lucid al evenimentelor politice, un martor avizat al vieții literare”. Un fragment – banal, dealtfel – despre necesitatea psihologiei în orice roman – îi pare criticului „magistral prin adevărul judecății”... Și însemnările despre jurnalul lui Maiorescu sunt mai profunde. Ele sunt construite în jurul ideii (juste) că el nu-i o *operă*, ci un *document moral și intelectual*. Nu-i o operă construită ca atare (cu limbaj care să impresioneze prin frumusețea lui fromală), ci un repertoriu sincer, netrucat al existenței curente. Se vede și de aici că admiratorul lui Proust citise pe Stendhal și că, în privința diarismului, este de acord cu el în privința

limbajului: trebuie să fie spontan, sincer până la brutalitate, fără calități voit literare. Pe diaristul Maiorescu îl citește bine, prinde, mai ales, latura lui sensibilă, iubirea pentru muzică, vocația lui sentimentală secretă și, în general, latura afectivă a personalității sale complexe. Deosebindu-se, și aici, de colegii săi de generație, Sebastian respinge imaginea unui Maiorescu antipatic (rece, distant, protocolar):

„Din simpla consemnare a faptelor, din nuda lor expunere, de multe ori fără nici un comentariu, se desprinde un Maiorescu plin de tact, de afecțiune, de prietenie pentru marii scriitori pe care îi primea în casa lui. Aproape totdeauna, fie și într-o simplă înșiruire de nume, preferința lui critică găsește mijlocul să se afirme. Chiar dacă uneori are cuvinte aspre pentru Caragiale – care prin cordalitatea lui cam bruscă rănea poate discreția naturală a amfitrionului – plăcerea de a-l vedea revenind, după o lipsă de câțiva timp și probabil după o răcire de raporturi, este vădită [...] Generozitatea discretă, sim-

⁵ Titu Maiorescu și „Însemnările zilnice”, în „Muncă și voie bună”, 1 martie 1940. Reprodus în *Opere VIII*, ed. cit., p. 855-868.

plă, fără ostentație, o afecțiune care exprimă în primul rând stimă intelectuală, – ce departe suntem de figura rece și academică, pe care o efigie prea simplificată ne-a prezentat-o multă vreme drept un portret!”⁶

Curios, nici Eugen Ionescu, care neagă în *Nu mai toată literatura română*, nu-l găsește inactual, în 1934 pe Maiorescu. Dimpotrivă, crede că în enorma confuzie de valori din literatura „e necesar un neo-junimism critic; o noapte lungă, opacă a urmat clipei de luciditate; să nădăjduim că zorile reapar acum, cu noi”... Face, cu această ocazie, și o mică schiță de tipologie critică românească în care domină figura robustă, rigidă și bufonă a criticului *Berembest* din speța numită de Nietzsche a *ignoranților specializați*. Berembest este un tip dogmatic și are în mintea lui numai prejudecăți dure. Este, alături, un om de sistem și crede că în orice carte se ascunde un geniu. Alături de el, în panoplie, se află *criticul de bono* (totdeauna binevoitor, encomiastic, simpatic, de o irepresibilă curtoazie). Tânărul Eugen Ionescu nu-i acceptă, se înțelege, și le opune tipul *criticului negativist* („aer inteligent [...], competent, subtil, șmecher și profund”), din care face parte și el. Nu ne dăm seama bine dacă pe legislatorul Maiorescu, invocat mai înainte, îl asociază acestei categorii sau nu. Oricum, în „*Facla*” (15 febr. 1937), unde comentează *Însemnări zilnice*, descoperă „un om, un spirit, o problematică proprie pe care critica o acoperise”. Cercetând îndeaproape relația dintre *omul public* și *omul secret*, își întărește credința că autentic, inalterabil într-un om este doar „ceea ce este în afară de *profesiune*”, adică în omul intim. Aplică diaristului Maiorescu testul de autenticitate și profunzime: Maiorescu iese, iarăși, bine, mai bine chiar decât toată opera lui critică: „acest jurnal e mult mai interesant decât toată critica lui Titu Maiorescu, pentru că, înainte de a vedea un om în lumina publică, socială, este preferabil să-l vezi în autenticitatea sa, în ceea ce l-a determinat să fie așa cum a încercat să fie. Lucrul acesta a fost înțeles mai de mult. André Gide și-a dat seama că jurnalul

unui roman este mai semnificativ decât romanul însuși, pentru că curgerea e mai semnificativă decât închegarea, obrazul natural decât figura cu fard și că, pentru a cunoaște un om, trebuie să-l vezi gol, și nu îmbrăcat. Un om este mai semnificativ decât ceea ce face și mai ales decât ceea ce tiparele literaturii îi permit să exprime, nefalsificat, din sine însuși.”

Să nu luăm, totuși, în serios opinia că jurnalul este mai interesant decât „toată critica lui Maiorescu”, dar să reținem ideea că *însemnările zilnice* arată un alt Maiorescu decât imaginea lui publică rece, calculată, olimpiantă etc. Vedem, aici, într-adevăr, un Maiorescu înamorat, disperat, gata să se sinucidă sau să se exileze în America, un spirit anxios, mereu în gardă, neîncrezător în amiciile politice, de multe ori vanitos peste măsură. Asemenea surprize nu sunt rare în literatura diaristică. Ne-o oferă, vom observa numaidecât, chiar monografistul lui Maiorescu, E. Lovinescu, în *Agendele [sale] literare*.

Așa arată și astfel este perceput de noua generație de critici și filosofi, în anii '30, Maiorescu, modelul critic pe care se pregătește să-l prezinte într-un șir de studii urmașul său, E. Lovinescu. De la aceste imagini disonante, de multe ori chiar violent disonante în publicistica și în memorialistica vremii, trebuie să pornească el și să construiască un portret critic verosimil. Mai mult decât atât: să dovedească faptul că modelul spiritual și moral Maiorescu nu este depășit, dimpotrivă, mai actual decât oricând, la începutul deceniului al V-lea, când *politicul* primează, în cultură, în dauna *esteticului* și, în genere, a *spiritului*. Apariția *Însemnărilor zilnice* stimulase interesul pentru omul secret Maiorescu, iar atitudinea tinerei generații de filosofi (existențialiști) față de *filosofia de școală* provocase, indiscutabil, spiritul raționalist, profund maiorescian al lui Lovinescu și, se va vedea, în continuare, al elevilor săi. Sunt, așadar, destule motive obiective și subiective ca Lovinescu să readucă în actualitate teoria autonomiei esteticului și pe întâiul ei legislator român.

6 Titu Maiorescu și jurnalul său, „*Revista Fundațiilor Regale*”, nr. 3, martie 1940. Reprodușă în „*Opere*”, VIII, Fundația pentru Literatură și Artă, 2015, p. 867.

Valeriu IOAN-FRANC,
Napoleon POP

România la un deceniu de la aderarea la Uniunea Europeană

Abstract

La 01.01.2017, România trece în al doilea deceniu ca stat membru al Uniunii Europene, iar dacă există astăzi deficiențe de guvernare, atunci trebuie să ne asumăm atât deficiențele cât și soluțiile de eliminare a acestora, ca partener activ, contributiv, și nu în calitate de simplu "follower", atitudine „citiță” mai curând ca fiind contemplativă (fie ce-o fi!). Handicapuri istorice pot încă să ne descurajeze, dar realitatea obiectivă, prin raportarea noastră, fie la Uniune în ansamblul ei, fie la regiunea în care existăm, ne îndeamnă imperios ca, fiind conștienți de constrângeri istorice și politice, să facem apel la avantajele noastre certe - economice și politice -, unele fructificate încă insuficient sau prost, altele potențiale. Ceea ce numim acum handicapuri istorice, legate mai ales de comportamentul acelor „mari puteri” care defilează de patru secole cu propriile interese în area-lul nostru geografic (avem o geografie care interesează), ar trebui să devină ghid de cum trebuie să ne promovăm interesele în cadrul unor tabuuri care s-au conservat peste toate schimbările din Europa.

O analiză a ultimilor 10 ani de la aderarea României la UE, dincolo de evenimentul festiv în sine, nu credem că poate reda un tablou cu serioase sau semnificative realizări structurale, stimulate de o acțiune guvernamentală națională activă, înțelegând prin acestea o economie națională dezvoltată, echilibrată teritorial, diversificată (în raport cu oportunitățile aderării la Uniune și ale provocărilor ca stat membru față de alte spații economice), relativ bine bancarizată pentru a susține financiar dezvoltarea în domeniile cu potențial, atractivă în alternative pentru investitori, cu o buna valorificare a libertăților economice în ceea ce numim stimularea inițiativei private și a competiției. Se pare că, în general, asistăm la exprimarea unei continuități de guvernare naționale tradiționale (lentă, destructurată, lipsită de o viziune largă cu orizonturi crescânde pe proiecte), care nu face mare diferență între a fi sau a nu fi stat membru al UE. Partenerii noștri doresc să ne vadă, înainte de toate, cum ne ajutăm noi pe noi înșine, pentru a demonstra credibilitate și reputație în a fi ajutați. Se îndesesc criticile că nu știm, nu vrem, nu putem valorifica oportunitățile și, ca urmare, nu suntem în stare să liorăm efecte și beneficii ale integrării la nivel de cetățean în ceea ce privește standardul de viață. Nimeni și nimic - ne-au repetat cancelariile europene partenere - nu ne-a împiedicat să ajungem, chiar fără calitatea de a fi membru ai UE sau ai NATO, să ne comportăm ca și când am fi fost deja. Acesta era atuul nostru de a fi putut să ne integrăm mai bine pregătiți și să fi fost mai bine asimilați în aceste cluburi, prin credibilitatea acțiunii derivate din voința politică.

Textul de față aduce, așadar, în atenție tocmai aceste multe și încă nu deplin elucidate aspecte ale postaderării României la UE.

Cuvinte-cheie: aderare, Uniunea Europeană, guvernanta europeană, România

On the 1st of January, 2017, Romania enters the second decade as an EU member state, and if there are government problems, then we should assume both the problems and the solutions to them, as an active, contributory partner and not just as a mere "follower", which is rather a contemplative attitude. Historical handicap can still discourage us, but the reality - by relating ourselves either to the Union, as a whole, or to our region - urges us (while being aware of the political and historical constraints) to gain our certain (economic and political) advantages. What we now call historical handicaps, mostly related to the behaviour of "the great powers" looking after their own Interest for four centuries in our geographic area (our geography is a great interest) should become some taboos preserved In spite of all changes in Europe.

The analysis of the last ten years after Romania's accession to the EU, beyond the anniversary itself, can hardly provide a picture of significant structural achievement stimulated by a strong national government action, which means a developed, territorially balanced and diversified economy (In relation to opportunities offered by the accession to the EU and the challenges as against other economic zones), with a relatively good banking system to financially support the development of the fields having high potential, attractive owing to investment opportunities, adequate economic freedoms for stimulating private entrepreneurship and competition. It seems we are witnessing a continuity of the traditional national government (slow, unstructured, without a large vision and Increasing project horizons), which does not distinguish between being and not being an EU member state. Our partners would like first to see us helping; ourselves in order to show credibility and reliability for receiving help. There is a lot of criticism that we do not know or want to take our chances and that we are unable to produce effects and benefits of the integration for every citizen's living standard. Nobody and nothing - the European partners have been saying - hindered us to behave as an EU or NATO member state before becoming one. That j could be our strong point for being better prepared for Integration and better assimilated by these clubs, owing to the credibility of our political will.

This paper deals with these many still unclarified aspects of Romania' post-accession period.

Keywords: accession, European Union, european governance, Romania.

Sub ceea ce numim guvernanta, Uniunea se confrunta cu deficiente proprii care, deocamdata, o slabesc ca structura si functionalitate, in ciuda intentiilor formale (vezi Raportul celor cinci presedinti¹) prin care se doreste o revigorare a procesului integrarii, dupa „reparatiile” aduse efectelor crizei financiare prin noi angajamente politice, metodologii de evaluare a politicilor economice, constructii institutionale (Six Packs, Semestrul European, Uniunea Bancara). Deficientele guvernantei interne a Uniunii sunt responsabile nu numai pentru (in)consistenta politicilor sale sectoriale, ci si pentru modul defectuos de abordare a politicii externe comunitare (de vecinatate si de securitate comuna) in ansamblul ei.

Bunele intentii de extindere a spatiului democratic si a unei economii de piata integrate la granița de est a Uniunii (prin Acordurile de Asociere cu Republica Moldova, Ucraina si Georgia) s-au ciocnit de un context geopolitic deja tensionat (dar si bine exploatat), fiind creată o antagonizare serioasa (si posibil conflictuala) in regiune (ceea ce numim criza Ucrainei, ca precedent). Comportamentul dur al Rusiei, decurgand din perspectiva pierderii spatiului de influenta din fostele republici ale URSS de la confluenta cu Europa democratica, a ridicat probleme serioase de securitate regionala, atragand dupa sine inclusiv implicarea institutionala a NATO, din proprie initiativa si/sau la cererea unor mem-

1 European Commission - *Five Presidents' Report sets out plan for strengthening Europe's Economic and Monetary Union as of 1 July 2015*, Brussels, 22 June 2015

brii ai tratatului (în special Polonia și statele Baltice). În acest mod, o graniță care s-ar fi dorit fluidă din punctul de vedere al achieșării la valorile democratice și cele ale economiei de piață spre un spațiu de siguranță extins la est de Uniune a devenit, din păcate, o nouă frontieră de conflict potențial, unde sunt comasate și forțe militare ale ambelor părți (NATO – Rusia), considerate a avea un efect de „descurajare”.

În acest context, apreciem că UE se confruntă atât cu dificultatea revenirii ei pe drumul tradițional al integrării complexe, ca sistem de ordine în Europa, deja mult întârziate (întârziere determinată de gestiunea multiplelor crize cu care a fost confruntată: financiară, economică, a datoriilor externe și bancare) din punct de vedere al unui parcurs istoric cu o finalitate politică, dar și cu neputința de a-și prefigura o calitate certă de actor global într-o perioadă de mari transformări în structura economiei globale. Plecând de la faptul că interpretăm procesul integrării europene ca pe un fenomen intrinsec globalizării, am ajuns, în prezent, să afirmăm că, în multe privințe, *dinamica globalizării a depășit-o pe cea a integrării*, Uniunea nefiind pregătită să facă față de una singură provocărilor acesteia, devenite mai degrabă riscuri și nu oportunități. Totuși, calitatea Uniunii de actor global în devenire este așteptată de ceilalți actori globali, inclusiv de statele membre, din perspectiva găsirii unor soluții mai facile pentru unele state membre cu statut de apartenență la Uniune, comparativ cu acțiunea individuală. Vom vedea că există un complex de cauze care întârzie definirea Uniunii ca actor global autentic, deși ea este atrasă în noi acorduri transatlantice de amploare (TTIP) sau din Orientul îndepărtat (parteneriatul cu China sau Japonia).

Fenomene de conjunctură economică regională și globală în sens larg, fenomene ciclice circumscrise crizei financiare și efectelor ei, precum și (mai ales) întârzierile acumulate în timp în reformele structurale,

au determinat devieri semnificative ale politicilor UE de la sensul tratatelor, deși, la nivel declarativ, se menționează că s-a rămas în constituționalitatea acestora. Corecturile determinate de evenimente-surpriză sau față de care pregătirea Uniunii a fost mereu amânată, prin prisma beneficiilor Marii Moderății, au schimbat dinamica și structurarea procesului de integrare, amânând așteptarea revenirii lui la sensul inițial. Ca urmare, considerăm că viziunea proiectului politic este oarecum pierdută, iar slăbiciunea Uniunii nu este înțeleasă ca izvorâtă tocmai din acest lucru, în ciuda unor noi construcții instituționale și reglementări care se presupune doar că o pot apăra de o eventuală nouă criză financiară și economică. Criză despre care se exprimă deschis și cu argumente economiști cu notorietate.

Continuă lăncezeala (credem nepermisă) spre un compromis optim, între ceea ce este comunitar, convenit prin voința politică interguvernamentală, și ceea ce este național, sub influența mai degrabă a politicianismului, și nu a intereselor naționale reale (Brexit-ul fiind expresia elocventă a acestuia). „Numitorul comun” al opțiunilor la nivel de Uniune tinde să devină mai restrâns, deci și mai mic, în condițiile în care de la ceea ce se convine politic la Bruxelles se ajunge cu mult mai puțin în acțiunea efectivă a capitalelor statelor membre. Acest fenomen, despre care am putea spune că a devenit un sindrom al integrării, slăbește instituțiile comunitare exact în momentul în care se crede că ele au o mai mare legitimitate și forță credibilă de acțiune (vorbim despre Parlamentul European și noile reguli de numire a președintelui UE, a președinției Comisiei Europene sau a unor înalți responsabili pentru anumite politici comunitare etc.). Ne-am mai exprimat, atât în secvența anterioară² cât și în prezențele noastre publice (inclusiv în paginile *Caietelor*) din ultima vreme, asupra faptului că procesul construcției comunitare, din timpul crizei

2 2015 – O propunere de viziune strategică a Uniunii Europene (I), Institutul de Economie Mondială, Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu” – Academia Română.

financiare și de după, pare incoerent, devine inconsistent, cu „adăugiri” circumstanțiale și chiar conflictuale (Uniunea Bancară, Uniunea Piețelor de Capital). Statele membre manifestă – tocmai pentru că s-a obturat semnificativ viziunea politică – o și mai mare propensiune spre întovertire, aplecare asupra problemelor naționale în fața a noi necesități de mutualizare a resurselor (fondul de rezoluție bancară). În aceste condiții, eșecul guvernantei europene nu a condus la mai multă solidaritate și coeziune, ci la mai multă diviziune, constând în regrupări de interese în jurul unor state membre împotriva altora (vezi gestiunea crizei datoriilor Greciei, restrângerea principiilor Schengen înainte de a fi fost aplicate tuturor statelor membre, MCV aplicat exclusiv României și Bulgariei etc.).

Ca urmare a acestor evoluții, apreciem³ că, în prezent, o Uniune cu două viteze, grupând de fapt statele „de centru” și cele „periferice”, nu mai este doar o idee, ci o realitate care va deveni funcțională cât de curând. Fenomenul de întovertire a statelor membre spre problemele interne (se pretinde că sunt cele sociale, dar de fapt sunt cele de perpetuare a puterii politice, exact a celor care au determinat problemele sociale și au slăbit guvernanta în spiritul european), devenite în multe cazuri rădăcini periculoase ale euroscepticismului și apariției de mișcări radical naționaliste (prin apariția de partide radicale, deja cu reprezentare în parlamentele naționale și în Parlamentul European), poate fi motivat de circumstanțe conjuncturale doar până la o anumită limită, dar amendarea continuă a ceea ce este comunitar în aplicabilitatea acestuia în plan național pune problema majoră a rezistenței aquisului politic al unor state membre față de valorile Uniunii (Ungaria și Polonia au devenit un risc în ceea ce privește perpetuarea valorilor Uniunii). În acest context, așa cum este comentat și detaliat de analiști cu notorietate,

nu trebuie să ne mai întrebăm de ce există opinii care fac referire la destrămarea, disoluția sau dispariția UE.

Aceste „concluzii”, chiar dacă putem fi captivați de ele prin logica unor explicații, trebuie să ne îndrepte însă atenția spre cauzele care determină percepția evoluției Uniunii în acest sens. Mai de grabă trebuie să credem în forța de atenționare a unor analize și nu neapărat într-un deznodământ posibil descris de acestea. O astfel de abordare este esențială pentru România, care a pășit politic în clubul UE, ca Stat Membru cu drepturi egale, cu alte speranțe și așteptări decât cele pe care o „casă în demolare” le mai poate asigura. Thierry de Montbrial, analist politic de anvergură, specifică într-un recent discurs la București⁴, că terminologia de Uniune s-a îndepărtat de esența comunității, așa cum a fost aceasta concepută la debutul procesului european de integrare. Nu întâmplător au fost constituite inițial „comunități”, iar o comunitate *sui-generis* poate genera cu adevărat solidaritate.

Suntem tributari mai mult unei inerții și acomodări în „ritmul piețelor” de orice fel, ceea ce ne mărește perioadele de timp necesare unor transformări benefice, prin care se încearcă tocmai „prinderea din urmă” a altor state. Dacă luăm numai exemplul că România, la 10 ani de la aderare la Uniune, nu este legată cu o infrastructură modernă cu spațiul desemnat de Piața Unică, înseamnă că avantajele celor patru libertăți de circulație (bunuri, servicii, capital și forță de muncă) sunt departe de a fi fructificate, în sensul ca România să devină o putere economică regională în folosul unei Uniuni puternice și, mai ales, la granița de est a acesteia.

O Românie mai puternică - cu sensul de dezvoltată, cu noi șanse spre alte praguri calitative, care să poată genera o creștere economică sustenabilă în atributele propo-

3 N. Pop, V. Ioan-Franc, 2012 – *Spre o monedă globală - Preliminarii* (I); 2013 – *Spre o monedă globală - Calea posibilă* (II); 2014 – *Spre o monedă globală - Realități și constrângeri* (III), Editura Expert, București.

4 2016 – Thierry de Montbrial, *Discurs la Banca Națională a României*.

văduite de UE (inteligentă, durabilă, incluzivă) - servește unei Uniuni în căutarea puterii de a-și urma destinul spre o uniune politică și de a deveni un actor global puternic și credibil. Reforma guvernantei Uniunii, din punctul nostru de vedere, este ca demersul spre un echilibru optim între decizia comunitară și națională să nu împiedice decizii naționale dedicate dezvoltării României, prin constrângeri de aquis aplicabile cu aceeași măsură pentru statele membre cu economii de piață consolidate și pentru cele care abia acum trec printr-un asemenea proces. Poate că ar trebui să se renunțe și la experimente-pilot ale Uniunii numai cu anumite noi state membre (de după 2007), care s-au dovedit a fi frâne în procesul de ajungere din urmă (*catch-up*) a celor dezvoltate (*core member countries*). Desigur, pledăm pentru ideea că orice creștere economică sustenabilă trebuie să țină cont de limitele de echilibru stabilite în prezent pentru indicatorii de analiză a Semestrului European, dar, în condițiile în care prevenția riscurilor/crizelor să fie o rețetă de principii la nivel comunitar, și nu o impunere selectivă, de natură antagonică, la nivel național (teoria „vitezelor” diferite). Aceasta este una dintre cauzele majore ale creșterii euroscepticismului. Lecția programelor de austeritate dure ne spune că situația economică precară a Uniunii, atunci când vorbim despre creșterea ei economică de ansamblu, se concretizează prin aceea că reformele structurale nu se aplică cu o anumită simultaneitate pentru a se crea o nouă situație îmbunătățită de armonizare comunitară (vezi tratarea deficitelor bugetare excesive) în folosul tuturor statelor membre. Ceea ce observăm este o recurență rotativă a crizelor în statele membre – de la Grecia și Irlanda, la Italia și Spania, probabil urmează Franța și chiar Germania, cu perspectiva altor viitoare dezechilibre – dând imaginea unei Uniuni convulsive, centrifuge și incoerente, și nu echilibrat dezvoltate și centripete.

Situația regiunilor celor mai sărace ale Uniunii (din cele opt, cinci sunt identificate în România) și faptul că nouă milioane dintre

cetățenii României se apropie de limita sărăciei și a excluziunii sociale, la care se adaugă 300.000 de analfabeți, completează imaginea celor zece ani de la aderarea României, iar vina nu poate fi atribuită numai guvernantei din România, care aplică aquisul comunitar, *chiar cu exces de zel*, fără să fi putut îndeplini condițiile unei aplicări eficiente a acestuia. Eficiența fondurilor structurale rămâne discutabilă dacă ne referim numai la axa de pregătire a resurselor umane. Dezvoltarea unei economii de piață bazate pe inițiativă privată și competiție (conform Constituției), decurgând din curricula și pregătirea școlară a noilor generații, încă se lasă așteptată, din cauza lipsei de stimulente specifice. Intrarea pe piață a noilor firme mici și mijlocii în condiții de funcționare solvabilă rămâne grea, sub povara birocrăției și fiscalității, iar ieșirea de pe piață continuă să fie dificilă din punct de vedere juridic, numărul falimentelor fără soluții fiind în creștere.

Crearea a noi locuri de muncă de către sectorul privat, semnificative ca număr, sector privat privit ca inițiativă a unor naționali, este împiedicată nu numai de efectele crizei, ci și de elemente descurajante ale mediului intern de afaceri, de lipsa capitalului, accesul dificil la creditare și la oportunitățile de piață susținute prin inițiative guvernamentale (celebrele achiziții publice), într-un context de pierdere a încrederii în parteneriate de afaceri pe orizontală și verticală. Soluțiile încercate prin norme legislative par să ne demonstreze că la nivel de legiferare nu suntem siguri în ce sistem trăim, cel al variabilității multor repere în condițiile economiei de piață (vezi dezbaterile generate de legea dării în plată, devenită simptom al acestei neînțelegeri), ceea ce demonstrează și un nivel de cultură economică (la mai toate nivelurile) total neadecvat sistemului politico-economic pentru care am optat.

Dincolo de eventuale abuzuri în relațiile contractuale, care ar trebui să-și găsească soluții rapide prin mult-așteptatele tribunale comerciale (au trecut peste 20 de ani de neputință în acest domeniu, dar cu recu-

noașterea unui nivel de educație economică slab în toate profesiunile), a încerca pe cale administrativă să claustrezi anumite manifestări ale pieței (prin înghețarea de cursuri de schimb, indici de bursă de referință, cotații de bursă, dobânzi de refinanțare, de exemplu), dincolo de rușinea ignoranței unei realități construite de sute de ani de experiență și de evoluție în funcționarea economiei de piață, pun în pericol alte învățăminte greu asumate de guvernanta politică (și nu lipsită chiar de sacrificii!) prin multele acorduri încheiate cu FMI în ultimii 20 de ani. Pe scurt, vorbim despre echilibrele macroeconomice, care pot dicta neplăcutele, și chiar depășitele rețete de programe de austeritate. De asemenea, a crede că măsurile de politică economică internă nu au ecou în afară, și reciprocă fiind valabilă, și că acestea pot fi drastic amendate de piață, înseamnă că, practic, nu înțelegem esența parteneriatului nostru cu și în cadrul UE, în condițiile unei globalizări relativ galopante din punctul de vedere al tuturor schimbărilor în derulare și deja prefigurate, cel puțin pe termen mediu. Cea mai importantă schimbare, legată de necesitatea continuității performanței creșterii economice, este cea impusă de trecerea la noi modele economice de dezvoltare, inclusiv sub imperiul celei de a patra revoluții industriale în care a pășit deja omenirea (vezi Forumul economic mondial de la Davos, ediția 2016⁵). Schimbările de paradigmă și model readuc în prim-plan problema și dezbateră interminabilă a reformelor structurale mereu amânate. Se uită că, în materie de reforme structurale, orice amânare produce efecte logaritmice negative atât cantitative, cât și calitative. În toate țările dezvoltate, inclusiv în România, situația sistemelor de pensii și asigurări sociale a ajuns la limita de avarie, continuând aceeași abordare devenită perimată în fața unor noi realități (scăderea natalității, rigiditatea pieței forței de muncă, sărăcia, educația preventivă pentru propriul viitor al individului etc.).

Se simte nevoia unui reper prin care să se poată continua o integrare europeană benefică, sigură și echilibrată pentru toate statele membre actuale ale Uniunii, având în vedere faptul că, pentru următoarele 2-3 decenii, nu se prefigurează noi extinderi. **Acest reper trebuie definit printr-o viziune a UE adaptată la noile realități**, fără concesii privind ceea ce înseamnă asimilarea prin extindere și fără a trăda esența proiectului politic european de care România are nevoie din foarte multe considerente.

Evoluțiile anilor 2015 și 2016 în plan politic, economic și de securitate comunitară sunt departe de a fixa puncte de sprijin pentru o astfel de viziune, mai ales din perspectiva unor mutații de reprezentare politică, dar și a unor derapaje spre radicalism și extremism. În schimb, ele permit acumularea a noi informații, de care trebuie să se țină seama pentru a o contura, inclusiv cu contribuția României, fapt ce ar însemna o mai bună amplasare a intereselor ei naționale de progres și de modernizare, dincolo de ceea ce definim generic securitatea națională. Această formulă mult prea generală, respectiv securitatea, va suferi mult prin conservatorismul definiției ei dacă interesele naționale de progres și modernitate nu vor fi aliniate la un efort nu numai național, ci și comunitar.

Progresul și modernizarea societății sunt cele care asigură resursele unei autentice securități naționale, racordată permanent la provocările și riscurile momentului, iar solidaritatea, coeziunea și subsidiaritatea, ca valori ale Uniunii, trebuie să revină la puterea lor de catalizator al călăuzirii unui parteneriat autentic în spațiul Uniunii.

Aceste principii, de natură a asigura un interes crescut pentru ceea ce înseamnă acțiune comunitară într-o Uniune, sunt deja destul de mult zdruncinate de factori externi cu intruziune în spațiul comunitar, precum criza refugiaților, terorismul global, instabilitatea din Orientul Mijlociu și din nordul Africii, rivalitatea unei Rusii antago-

5 Davos 2016, World Economic Forum, <http://www.ft.com/indepth/davos>

nizate sau pretins antagonizate. Toate acestea determină din nou o simbioză nefericită între instrumentele economice constrângătoare și resursele necesare pentru o descurajare militară. Or, îndatorarea pentru acestea din urmă afectează, în final, tot evoluțiile economice și induce în mod obiectiv perlatarea artificială a lipsei de performanțe economice, cauze ale unor noi tensiuni, riscuri și provocări cu deznodământ incert.

În aceste condiții, rolul cercetării noastre rămâne în continuare cantonat în argumentarea unor posibile opinii și soluții în sensul construcției coerente a UE, privită ca „o casă a Europei”, gândită să ne protejeze, nu să ne expună la noi riscuri, poate și mai mari decât în perioada Războiului Rece. Ne alăturăm ideilor care susțin necesitatea conceptualizării existenței a „**mai multe Europe**”, asumate și de actualul președinte al Comisiei Europene, Jean-Claude Juncker, însă cu observația că numai o viziune actualizată a UE poate conduce efectiv la o inversare a **raportului actual perdant între comunitarul în diminuare și naționalul în exces** și, mai ales, a motivațiilor pretins reale, dar și iluzorii care l-au dezechilibrat.

La acest moment, evocăm actualitatea concluziilor din lucrarea noastră precedentă⁶ (2015 – Institutul de Economie Mondială – Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu” – Academia Română:

„O propunere de viziune strategică a UE (I), Argumente, evaluări și rezultate preliminare):

„Procesul de integrare europeană, mai ales prin constituirea Uniunii Economice și Monetare, a ajuns la limita în care trebuie să credem că soluțiile comunitare în domenii-cheie și care pot satisface interesele statelor membre la un numitor comun, cu progresie pozitivă autentică în procesul de integrare, sunt de preferat celor naționale, aplicate acum, după un adagio care credem că este depășit, cel al provocării globale cu acțiune locală. Recunoaștem că preferința pentru național, în fața dificultăților crizelor multiple, a avut o bază socială – instabilitatea –, dar a primat în final lupta pentru putere, într-un context de austeritate prost cântărit și impus unidirecțional, dar fără soluții: criza consolidării fiscale a continuat, creșterea economică a ajuns la nivelurile cele mai joase, iar datoriile suverane nu au fost readuse în teritoriul sustenabilității.

Există un alt aspect care divizează UE, și anume derogările definitive acordate unor state, care în mare măsură sunt derapaje de la o viziune coerentă unificatoare a statelor membre. În prezent, ele nu mai pot fi considerate compromisuri de etapă, tocmai pentru a „ține Uniunea”, ci le putem clasa fie în sfera unei puteri de negociere forte, fie că aceste derogări ar fi în spiritul evolutiv al tratatelor UE. Aici este de făcut o alegere la nivelul Consiliului European, întrucât politica de stop and go nu mai este în beneficiul UE, ca actor global. Este nevoie de un curs fluid

6 În prima etapă (2015) a fundamentării unei viziuni a UE (argumentată și în *Caiete critice*), am încercat interpretarea tratatelor pentru sensul lor de uniune politică față în față cu impactul noilor forme de integrare, globalizare, emergență și regionalizare în înțelegerea cursului integrării europene. Nu considerăm că ceea ce caracterizează evoluția globalizării, cu bune și rele, ar altera spiritul și litera tratatelor de funcționare a UE. A rămâne în cadrul filozofiei acestora, credem că este prima condiție a reușitei în fața noilor provocări. Lipsa unui leadership puternic în „Europa Uniunii” a dus la recurgerea la soluții mereu discutabile privind legitimitatea lor în raport cu tratatele. Avocații sau juriștii UE, ca de obicei, au găsit căile de escamotare, de ocolire a lor, atunci când s-a recurs la soluții care aveau nevoie de legitimitatea tratatelor, motivul invocat fiind urgența, și nu neapărat un consens politic bazat pe principii existente.

Facem acum conexiunea necesară între o viziune strategică pentru UE și viziunea proprie a României pentru ea însăși, remarcând pași spre un proiect strategic de dezvoltare a țării. Credem că sensul acestuia îmbracă tocmai calitatea României de stat membru, și el poate fi dus la îndeplinire acordând Uniunii puterea de „umbrelă” a intereselor comune, pentru o regăsire a celor naționale. Avem nevoie de un *cap compas* propriu pentru o Uniune mai puternică, cu eliminarea reglementărilor-capcană ale Uniunii, care au devenit prohibitive pentru un astfel de proiect, prin însăși limitarea accesului nostru la resurse atrase (aici ne referim la cooperările noastre cu terții – China, în special) și care erodează însăși capacitatea noastră de a governa, pentru a realiza o necesară convergență reală. Credem cu tărie că succesul construcției Uniunii trebuie să se bazeze pe convergența puterilor individuale ale statelor membre, libere să folosească resurse atrase, astfel încât proiectul comunitar să ajungă la convergență.

al procesului de integrare”.

Calendarul integrării europene, înclinăm să credem, este depășit, așa cum am menționat deja, din perspectiva finalității proiectului – Uniunea Politică – (peste 70 de ani!), din punct de vedere atât istoric, cât și pragmatic. Integrarea prin convergență s-a oprit, majoritare fiind forțele centrifuge în cadrul acestui proces. Globalizarea, care este atotcuprinzătoare, reprezintă o provocare-risc raportat la ritmul lent sau la întârzierea desfășurării proiectului integrării. Ultimii ani au pus în evidență caracteristici mai puțin benefice ale unei globalizări în lipsa unei agende globale. Ea nu poate fi impusă, dar mai ales angajată, de actori globali puternici, unii în „faze emergente” (BRICS) și alții în resetare, UE fiind unul dintre aceștia. Tocmai procesul de resetare a UE are nevoie de ajustarea ei la factorii exogeni ca entitate (o voce), iar acest lucru are nevoie de reinventarea coeziunii ei interne, probabil, dacă nu sigur, printr-o nouă viziune strategică calibrată conform unui mix de misiuni și obiective-cheie ale Uniunii, dar și luând în considerare dinamica realităților economice, financiare, geopolitice și geostrategice intrinsece actualei globalizări.

Nu putem admite ca, în materia convergenței, pentru care pledează UE în condițiile postcriză financiară, reglementări comunitare mai vechi și noi să inducă o competiție între statele membre, absolut anormală, întreținută nu numai de o concurență politică între nord și sud sau între țări aflate în Zona Euro și cele din afara ei, ci și de o birocrație care, fiind marcată de această competiție, reproduce fenomene de corupție chiar la nivelul UE.

Reiterăm ideea că structurile executive ale UE ar trebui să revină la competențele lor normale, astfel încât agenda Consiliului European, forum de voință politică ultimă decidentă, se fie eliberată de aspectele mult prea tehnice ale integrării și să se focalizeze pe consolidarea principiilor Uniunii și conformarea statelor față de acestea. Cazul Ungariei și Poloniei, cu șansa nefericită ca alte exemple să apară, este și efectul lipsei de reacție, la momentul oportun, ca aceste derapaje de la principii să fi fost stopate.

Este deja prea târziu ca analiștii să constate acum că, dacă cele două țări s-ar fi comportat așa la momentul aderării, nu ar fi fost admise pentru a li se conferi calitatea de state membre ale UE. Întrebarea capitală pentru Bruxelles, în sensul instituțional al UE, rămâne: cum se poate ca din interiorul UE să se producă o astfel de dezarmonizare tocmai de la principiile ei fundamentale privind statul de drept, drepturile omului, controlul puterilor etc.?

Conduita responsabilității interne a UE, prin politica sa externă, și a vecinătății apropiate, ca urmare a unei prea mari aplecări asupra crizei – ceea ce explică în mare parte chiar dănuirea crizei în spațiul continental al UE, cu mult peste momentul în care alte motoare ale economiei globale au fost „degripate” – a determinat greșeli în abordarea unor parteneriate spre alte zone de conflict care, așa cum s-a văzut, au fost „exploatate”, ca să nu vorbim despre valorificarea lor geopolitică de către alte puteri (Rusia) și „puteri” (terorism, Statul Islamic, criza refugiaților). Primăvara arabă, criza ucraineană, alipirea Crimeei la Rusia sunt exemple preocupante pentru multe state membre ale UE, cu repercusiuni în escaladare, pentru regăsirea echilibrelor, la niveluri și mai înalte de antagonizare.

Reiterăm și credința noastră că „*nicio viziune nu poate porni cu o încărcătură conflictuală de mică sau mare anvergură precum cea a prezentului, când se vorbește tot mai mult de redefinirea ordinii globale (IEM, Op. cit.)*”. Interesul pentru contribuția la această viziune este alimentat și de faptul că trebuie să ne pregătim pentru momentul când România va deține președinția rotativă a UE (2019), iar complexitatea realității actuale ar trebui să aducă soluții ancorate la continuitatea proiectului politic european, ținând cont de noile schimbări în plan global. Dintre acestea sunt de menționat: ascensiunea Chinei, proiectul Eurasia, având ca lider Rusia, chestionarea leadershipului politic, economic și militar al SUA, soluțiile la problemele din Orientul Mijlociu, problema populației în Europa și fenomenul migrației în masă, terorismul și teme economice și de mediu din agenda

globală, rămase încă la stadiul constatărilor și mai puțin la cel al angajamentelor.

Orientarea cercetării noastre rămâne către susținerea intereselor României într-o lume în schimbare, din calitatea sa de stat membru al UE, cu credința că procesul de integrare europeană rămâne deocamdată vehiculul nostru pentru europeanizarea definitivă a țării și modernizarea ei spre un statut de partener european și internațional credibil, accesibil și contributiv. **Avem nevoie de mai multă voce proprie, fermă în cadrul UE, pentru ca însăși vocea UE, în demersurile globale în calitatea sa de actor de această factură, să emane putere, credibilitate și angajare în beneficiul statelor membre.**

Trebuie reamintit că suntem și în fața unor ani (2016-2017) electorali în cele mai importante state ale lumii - SUA, Germania, Franța, Austria etc -, iar declarații, comentarii și analize, fie ale candidaților, fie ale celor cărora le pasă de ceea ce susțin candidații, produc chiar frisoane în dimensiunea probabilă a politicii externe prin care relaționează marii actori globali.

În acest context, rămâne valabilă, chiar prin extindere, opinia analistului politic Sergiu Celac (ambasador și fost ministru de externe al României) expusă înainte de ultimele alegeri prezidențiale din România (2014): „*Politica externă are surprize. Unul dintre riscuri în venirea unui nou șef al statului este că o să-și pună ștampila personalității sale. Suntem de 10 ani membri ai NATO, de șapte ani membri ai UE, suntem într-o bună companie, însă România trebuie să aibă vocea ei în următorii ani. Trebuie să ne evaluăm punctele tari și eventualele slăbiciuni și să lucrăm în cunoștință de cauză. Eu cred că e nevoie de o acțiune incrementală în raționalizarea inputurilor diferitelor instituții ale statului în ceea ce privește politica externă, transformarea consiliului de apărare al țării într-un adevărat sistem de siguranță națională. Pentru armonizarea dintre instituții nu este neapărat nevoie să schimbăm Constituția, nu ea a fost rea, oamenii au fost răi.*”

Îngemănarea dintre metodă/metodologie și context este mai mult decât firească în condițiile complexe ale evoluției globalizării, însă dinamica anului 2015 și evenimen-

tele la care am avut acces documentar pentru anul 2016 din punct de vedere economic, politic, social și militar ne întârzie, oarecum *sine die*, un răspuns imediat la întrebarea „Europa încotro?”. În mod sigur, evoluțiile și evenimentele care le punctează ar putea să ajute la conturarea unei viziuni pentru o Uniune Europeană ieșită din capcana paradigmei actuale, dar cu luarea în considerație a *două aspecte*. Primul aspect se referă la faptul că, în contextul tratatelor de funcționare ale UE, Uniunea nu are un master plan cu ținte bine stabilite pentru subuniunile sale, care ar putea conduce la finalizarea Uniunii Politice, ci doar deschid procese fără un calendar. Al doilea aspect ține de faptul că studiul privind o viziune pentru UE este gândit pentru o elaborare pe mai mulți ani, tocmai având în vedere fluiditatea unor evoluții. În aceste condiții, se poate admite alegerea unei opțiuni de viziune la un moment dat, dar pe calea „înghețării” (măcar fictive) a unor tendințe perturbatoare, pentru a se putea parcurge un scenariu probabil, credibil din punctul de vedere al unor evoluții considerate relevante pentru viitorul UE. UE se află, conform multor comentarii făcute de înalți demnitari sau funcționari ai unor State Membre, profesori cu notorietate (unii premianți Nobel în domeniul integrării economice și financiare, alții analiști și experți internaționali), într-o situație critică, nefericită.

Calificarea nu mai ține exclusiv de conjunctura curentă sau de efectele crizei financiare, ci de un istoric mai îndepărtat sau mai apropiat, care a marcat evoluția Europei în ansamblul ei, Uniunea fiind o construcție relativ tânără a acesteia. Nu mai putem distinge, în prezent, viitorul Europei fără a face referire la „cărțile uitate”, scrise în vremuri mai de demult și mai aproape de timpul nostru, de filozofi, politicieni, istorici și economiști, precum Aristotel, Jean-Jaques Servan-Schreiber, Rebecca Costa, Robert Kaplan, Lucian Boia, Graeme Maxton, Jean-François Susbielle, Jean-Pierre Chevènement, George Friedman, Pierre Werner, N.N. Constantinescu, Tudorel Postolache și numeroși alții. Ceea ce trebuie avut în vedere în prezent nu mai poate fi redus la simpla

preocupare de a găsi soluții la efectele ultimei crize financiare și la împiedicarea repetării acesteia, ci ar trebui să privim la acumularea de factori perturbatori pe perioade îndelungate de timp, poate chiar de la Pacea din Westfalia până în prezent, factori care au fost tratați, de unii comentatori ai procesului de evoluție a UE, oarecum superficial, în mod voit sau nevoit. Ceea ce este esențial și se constată în prezent este minimizarea tocmai a legăturii și forței de acțiune a acestora pe perioade îndelungate de timp. Acești factori au contribuit la devierea multor proiecte politice europene de la calea lor inițială, prin încălcarea principiilor fundamentale stabilite de respectiva Pace.

Observăm și acum „oboseala” UE, în ansamblu, și a Statelor Membre individual, în a-și urma calea pentru care au făcut o alegere, de presupus în cunoștință de cauză și cu o voință politică explicită.

Criza financiară, urmată de criza economică, fiscală, bancară, a datoriilor externe, Grexit, Brexit⁷ și posibil alte țări care își propun un referendum de a mai rămâne sau nu în UE (Cehia, Finlanda, Polonia), toate se constituie deja într-un sindrom al multor efecte simptom care afectează construcția europeană ca proces coerent de integrare. Fără îndoială, se pot admite sușuri și coborâșuri ale acestui proces, dar numai până la limita reversibilității acestuia. În același timp trebuie să judecăm cu atenție dacă mesajele despre o așa-zisă „moarte” a UE nu sunt exagerate sau măsura în care fermitatea lor au doar menirea de a atrage atenția asupra unor argumente preocupante. Analiști de această factură (ca Brunello Rosi, director executiv al celebrului Roubini sau Mark Fleming-Williams, analist Stratfor) ne îndeamnă să interpretăm cu grijă profeții precum „agitația economică, hoardele de refugiați, terorismul, populis-

mul, gardurile ridicate la granițe, resentimentul antigerman (!), ieșirea Marii Britanii din UE, beligeranța Rusiei și indiferența SUA” – lista fiind incompletă – vor diviza UE în blocuri regionale sau, în extrem, în 28 de state națiuni nesubjugate (!)”. Este posibil ca ele să fie folosite mai de grabă ca necunosute deformante în modele de prognozare sau să reprezinte propensiunea media spre un negativism agresiv.

Privind acumularea de riscuri, în special a celor reprezentate de datoriile externe, imposibilitatea de a le da sustenabilitate ca urmare a unei creșteri regionale anemice, dar și în țările îndatorate, în condițiile în care eforturile de redresare economică cu bani ieftini și dobânzi negative sunt practic nule, ne aflăm în fața unui tablou de *déjà vu* cu o întrebare simplă: se poate alege între un război și apoi o resetare a ordinii, sau suntem destul de raționali ca echilibrarea să vină din înlocuirea războiului cu o resetare a ordinii prin negociere? Oare chiar suntem nevoiți ca, la nivelul civilizației de azi, să mai trecem prin ororile ce pot fi lăsate în urmă de un conflict pentru a avea un imbold către o altă abordare decât armele? Nicolas Sarkozy, lăsând la o parte contextul și momentul (o nouă candidatură pentru președinția statului francez, cu valorificarea datei de 9 mai, Ziua Europei), vorbește despre necesitatea unui nou tratat european de refondare a UE, care să oprească derapajele între *două Europe* prin redefinirea construcției europene. Competențele și funcționarea instituțiilor europene trebuie schimbate, astfel ca statele din Zona Euro să poată parcurge *procesul integrării până la capăt*, cu un guvern economic legitim, dat de uniunea dintre Franța și Germania, care (cu Marea Britanie sau fără ea în UE) ar deține jumătate din PIB-ul creat la nivelul UE. Un Fond Monetar European și un secretar general al

⁷ Studiul nostru a fost documentat, în mare parte, înainte de referendumul britanic (controversat încă) asupra ieșirii Marii Britanii din structurile Uniunii Europene. Preferăm să nu dezvoltăm acum și aici complexitatea efectelor actului popular de voință al britanicilor, atâta vreme și până când nu vom avea la îndemână finalizarea deciziei (după demisia Guvernului Cameron) și începerea negocierilor de auto-excludere din Uniunea Europeană a Marii Britanii. Cu atât mai mult cu cât negocierile ce vor veni s-ar putea să inducă efecte centrifuge și în alte state membre. Dacă, de bună seamă, ele vor aduce beneficii semnificative celor care părăsesc UE.

unui guvern al Zonei Euro ar putea conferi finalitate integrării celorlalte state, prin calitatea unui nucleu dur funcționabil. Dar, ce se poate face când mai toate statele UE vorbesc despre greutatea renegocierii unui nou tratat al UE, iar pașii noi ai integrării își caută soluții juridice, fără a se aduce atingere tratatelor în funcțiune?

De la criza financiară, construcția europeană a făcut uz, parcă, de expediente, cu motivația creșterii încrederii în sistemul financiar. Logica excrescenței date construcției europene (Uniunea Bancară) dedicate remodelării acestui aspect, de altfel foarte necesar, nu a adus, încă, mai multă încredere, problema fiind că statele membre, între ele și între acestea și Bruxelles, și-au pierdut încrederea. Un fenomen centrifug de la principiile integrării devine tot mai manifest, iar discursurile și, mai ales, retorica, se îndreaptă spre efecte, și nu spre cauze. Ce poate fi mai critic, când se afirmă că Europa – ca o extindere a situației dificile din UE – poate fi la un sfârșit de drum care poate afecta pacea continentului? Într-o atare situație, despre ce viziune pentru UE putem vorbi, dacă istoria recentă ne învață că, de regulă, viziunea a intervenit pentru o situație postconflict? Actuala ordine mondială, chiar dacă o considerăm în schimbare, este cea stabilită după al Doilea Război Mondial, odată cu crearea ONU și a sistemului financiar internațional (Acordurile de la Bretton Woods), în 1945, la care ar trebui să adăugăm angajamentele asumate prin Declarația de la Helsinki, din 1976, peste care mai domină Consensul de la Washington.

Putem accepta, pentru situația prezentă și neuitând ceea ce a însemnat secolul XX pentru omenire, că suntem la un capăt de drum al paradigmei pe care s-a fondat actuala UE și, în consecință, este necesar să depășim acest prag, atâta vreme cât considerăm că pericolele la adresa continentului sunt determinate de impasul proiectului politic european. Sunt recunoscute lucrurile care împiedică acest proiect să avanseze, dar abordarea lor pare să fie diferită spre periferia UE față de centrul ei de decizie. Mai mult, au apărut noi elemente care accentuează frânarea oricărui avans (în

2015, criza refugiaților și, în 2016, Brexit), iar „statornicia” într-o tradiție naționalistă contrară tăvălugului globalizării (revenită în forme periculoase) și introvertirea unor state-națiune membre ale UE au devenit chiar obstacole în orice înaintare. S-a ajuns să se aprecieze că state ca Ungaria și Polonia nu ar fi fost primite în UE cu comportamentul prezent, dar nu se răspunde la întrebarea: de ce au ajuns la un astfel de comportament anti-UE, când, de fapt, ele au cerut să adere la acest club venind dintr-un totalitarism de care au vrut să scape!?

Fie că este vorba de faptul că ceea ce s-a stabilit prin acorduri, evident ca viziune, nu „beneficiază” de condițiile necesare – criza financiară complicând mult anumite aspirații –, fie că liderii europeni sunt prea slabi pentru a lua decizii capitale în momente dramatice, realitatea este, conform aceluiași comentarii și opinii, că UE se află mai degrabă în dezmembrarea decât în consolidarea conceptului de uniune, indiferent despre care dintre ele vorbim: Uniunea Economică și Monetară, Uniunea Bancară, Uniunea Fiscală sau Uniunea Politică.

Fiind adepții unei României Stat Membru al UE, ca ipoteză de lucru, este evident că și prin această lucrare vrem să întărim ideea că optăm pentru o Uniune mai puternică și solidară. Ca urmare, semnalele de dezmembrare, indiferent cât de soft sau acute sunt, ne invită să fim circumspecți la evidența lor, atât timp cât mai putem crede că trebuie să avem un rol în elaborarea unei viziuni a UE. România, ca și alte state membre, este un partener egal al Uniunii. Este o viziune prin care vrem ca Uniunea să devină ceea ce ne-am dorit la momentul deciziei politice naționale de a adera la ea, o matrice multistatală coerentă, dedicată valorilor democratice, puternică și capabilă să depășească impasul descris de unii analiști ca un cântec de „prohod”.

Trebuie să ne punem cu seriozitate câteva întrebări: Ne face bine sau nu acceptând o astfel de ipoteză a dezmembrării UE la momentul când vrem o viziune pentru ea? Credem că avem alte opțiuni și alternative în afara UE, înainte de gândi soluții la construcția din care facem parte? Am ajuns în situația de a alege *totul sau nimic*, chiar când

complexitatea situației este o încrucișare nefericită de factori economici, geopolitici și geostrategici? Am pledat mereu că este bine ca, fiind în interiorul UE, să privim în primul rând greșelile instituționale și politice ale UE, întrucât multe dintre situațiile dificile cu care ne confruntăm în prezent sunt rezultatul „valorificării” de către alții a „avantajelor” create prin greșelile de guvernare ale UE. Să nu uităm că, fiind de acord cu obiectivitatea schimbării paradigmei în care trăim și a ordinii internaționale, suntem cu toții într-o competiție (suntem la momentul elucidării modului în care trebuie să gestionăm o a patra revoluție industrială!) care va schimba structural raportul de putere în globalizare. Or, exact aceste modificări, conștientizate deja, fac ca metoda și contextul să fie în cea mai bună sinergie pentru un rezultat așteptat.

Este de subliniat faptul că, în propriul nostru exercițiu de a configura o viziune

pentru UE în situația prezentă, ne-am dat seama că orice conjunctură curentă trebuie ancorată în tendințele istorice și „lecțiile” acestora. De asemenea, trebuie inversată atractivitatea pentru soluții tip expediente în favoarea corecției cauzelor mai profunde, care ne-au adus într-o situație preocupantă pentru viitorul Uniunii. **O viziune pentru UE nu poate fi disociată de o viziune pentru România ca stat membru al UE, iar consolidarea uneia și a alteia înseamnă un activism politic național dedicat opțiunii politice de aderare a României la UE.** Credem că situarea României într-o zonă geopolitică istorică (confilium a trei imperii), amendată de existența de jure și de facto a graniței de est a UE și NATO în Europa, trebuie să ne inspire mai multă contribuție la o viziune nouă asupra UE.

București, ianuarie 2017

Au cœur du chantier des imaginaires européens: Lucian Blaga et Gaston Bachelard

Abstract

Expunerea ce urmează este o meditație asupra imaginilor simbolice, din perspective analizei mitice, cu scopul de a caracteriza devenirea europeană în domeniul artelor umaniste, respectiv a poeziei. Asistăm azi la o dinamică a științelor plasată sub semnul lui Hermes care nu mai tinde să opună poli cunoașterii, ci să-i integreze într-o schemă a complementarității. Au apărut astfel opere (literare) care unesc gândirea diurnă cu gândirea nocturnă, conceptul (științific) cu imaginea (artistică), știința și poezia. Unul dintre reprezentanții literaturii migrante, despre care va fi vorba în paginile următoare, este Lorand Gaspar în opera căruia se aliază spiritul de finețe (simțul artistic) și spiritul de geometrie (înclinația spre știință).

Cuvinte-cheie: literatura migrantă, imaginarul complementar, uniunea știință și poezie, Gaspar Lorand, poemul științific.

The following discussion is a reflection about symbolic images from a mythical perspective analysis in order to characterize the European becoming into humanities arts, especially of lyrics. We are assisting today to a dynamic of sciences placed under the sign of Hermes, dynamic which doesn't tend anymore to oppose the poles of knowledge, but to integrate them into a scheme of complementarity. Many literary works appeared nowadays joining nocturnal thinking and diurnal thinking, the concept (scientific side) with the image (artistic side), the science and the poetry. One of the representative of migrant literature, about who we will talk in the following pages is Lorand Gaspar where in his work is forming an alliance between the spirit of finesse (artistic sense) and the spirit of geometry (inclination towards science)..

Keywords: migrant literature, the complementary imaginary, alliance between science and poetry, Gaspar Lorand, scientific poem.

Ce qui caractérise l'Europe comme entité, par rapport à d'autres continents, c'est sa pluralité culturelle. « Ces géotypologies européennes - affirme Jean-Jacques Wunenburger - ont contribué, à leur manière, à forger une identité, plutôt une personification unitaire de l'Europe, dans les

œuvres et dans les esprits »¹. Nous situons aujourd'hui notre réflexion dans ce « vaste chantier phénoménologique et épistémologique de comparaisons des imaginaires »² européens, que le philosophe appelle de ses vœux. Nous fondrons nos considérations sur l'étude des convergences

Gisèle VANHESE - Universitatea din Calabria (Italia), Facultatea de Litere și Filosofie, e-mail: gvanhese@unical.it; gvanhese@libero.it

1 J.-J. Wunenburger, «Le mythe de l'Europe. L'Europe des mythes», *Caietele Echinoc, Les Imaginaires européens*, n. 10, 2006, p. 9.

2 J.-J. Wunenburger, « Epistémologies croisées de l'Imaginaire : les traditions françaises et roumaines », *Loxias*, Loxias 2, mis en ligne le 15 janvier 2004, URL: <http://revel.unice.fr/loxias/index.html?id=889>, p. 2.

entre les démarches philosophiques en France et en Roumanie, en approfondissant - dans cette perspective comparatiste - la voie qu'ont tracée Gaston Bachelard³ et Lucian Blaga⁴. Ils sont, pour nous, non seulement des représentants emblématiques de deux Europes complémentaires dans la différence, mais aussi des modèles pour un parcours intellectuel unissant science et littérature.

Rappelons que ces deux érudits ont constitué un nouveau versant de l'herméneutique, qui n'a encore été approfondi jusqu'ici. Ce nouveau versant se situe au croise-

ment de l'imaginaire et de ce que nous nommerons, après Léon Cellier⁵, la rhétorique profonde. C'est sur ce chemin que Lucian Blaga rencontre Gaston Bachelard, dont il anticipe les grandes intuitions sur l'image et le poétique. Tracer les nombreuses ressemblances entre la démarche bachelardienne et le parcours herméneutique blaguien est un fascinant mais vaste projet de mythanalyse comparée, sujet d'un livre plutôt que d'un simple exposé. Nous ne pourrions donc que tenter d'exposer aujourd'hui, selon le point de vue qui est le nôtre, quelques réflexions pour frayer de nouvelles pistes.

1. Deux parcours herméneutiques convergents: Lucian Blaga et Gaston Bachelard

Comme le reconnaît Wunenburger, « la proximité objective entre cultures française et roumaine remonte à l'âge romantique, qui a entraîné un fort rayonnement des idéaux politico-artistiques français en Roumanie et aussi une pénétration de la sensibilité roumaine en France par l'intermédiaire d'immigrants devenus célèbres (M. Eliade, E. Cioran, E. Ionescu, St. Lupasco, etc.) »⁶. Il s'agit bien entendu ici de l'influence modelatrice dont parle Blaga : « Le fait est qu'à une ligne d'induction allemande (influence catalytique : Gheorghe Lazar, Kogălniceanu, Măiorescu, Eminescu) on peut opposer une ligne d'induction française (Alexandrescu, Bolintineanu, Alecsandri, Macedonski), qui prend consistance et s'accomplit sous les auspices d'une influence "modeleuse" »⁷. En centrant son étude sur le plan de la mythanalyse,

3 Bachelard (1884 - 1962) nous a laissé une œuvre philosophique comprenant des ouvrages scientifiques et des livres sur l'imaginaire poétique.

4 Blaga (1895 - 1961) nous a légué une imposante œuvre philosophique et de nombreux recueils de poésie.

5 L. Cellier, « D'une rhétorique profonde : Baudelaire et Poxymoron », *Cahiers Internationaux de Symbolisme*, n. 8, 1965, pp. 3-14.

6 J.-J. Wunenburger, *op. cit.*, p. 2.

7 L. Blaga, *L'espace mioritic*, in *Trilogie de la culture*, Paris, Librairie du savoir, 1995, Traduit par Y. Cauchois, R. Marin et G. Danesco, p. 265. *Spafiu mioritic, Opere*, 9, București, Editura Minerva, 1985, p. 326 : « Fapt e că unei linii (Gheorghe Lazăr-Kogălniceanu-Măiorescu-Eminescu-Coșbuc) de inducțiune germană (influență catalitică), îi putem opune o linie de inducție franceză (Alexandrescu-Bolintineanu-Alecsandri-Macedonski), care se înfiripă și se desăvârșește sub auspiciile unei influențe "modelatoare" ».

Wunenburger conclut que « c'est peut-être en France et en Roumanie que sont apparus les modèles théoriques les plus riches et adéquats de l'étude de l'imaginaire, comme le montrent les affinités, voire les synchronicités et les isomorphismes de Blaga ou Eliade avec les constructions d'un Bachelard et d'un Durand »⁸.

Disons immédiatement que Bachelard a eu le mérite d'associer, de manière décisive, la configuration de la métaphore⁹ - et de l'image - au champ du symbole pour mettre en commun valeurs et fonctions, ouvrant ainsi un territoire fascinant à l'interprétation. Or, à la même époque et même un peu avant Bachelard, Lucian Blaga arrive à des conclusions similaires tout en ayant emprunté des voies beaucoup plus complexes. Bachelard a médité longuement sur la problématique de l'image linguistique qui, par son fondement dans l'imaginaire et par sa profondeur symbolique, possède un véritable statut ontologique alors que la métaphore n'aurait qu'une fonction ornementale. L'auteur de *L'Eau et les rêves*¹⁰ va réserver avant tout son attention à ce qu'il nomme les « images premières » (AS, p. 206), originaires, fondamentales, qui présentent de nombreuses similitudes avec les archétypes junguiens. Alors que chez Blaga, ces catégories abyssales sont en particulier celles du temps et de l'espace, elles coïncident avant tout, pour Bachelard, avec la quaternité élémentaire à laquelle il dédiera ses grands livres : l'eau, le feu, la terre et l'air.

Si d'emblée, Blaga a distingué nettement

deux types de métaphores, l'attention de Bachelard¹¹ a d'abord oscillé entre la métaphore, simple image rhétorique dont il dénonce la pauvreté, et l'image considérée comme un véritable Centre de rêverie donnant accès à ce qu'Henri Corbin nomme l'imaginaire¹² :

Alors que les métaphores ne sont souvent que des déplacements de pensées, en une volonté de mieux dire, de dire autrement, l'image, la véritable image, quand elle

8 J.-J. Wunenburger, *op. cit.*, p. 6.

9 Relevons que Bachelard conçoit la métaphore dans un sens large. Même s'il privilégie les figures fondées sur les rapports d'analogie comme la métaphore *in absentia*, la métaphore *in praesentia* et la comparaison/similitude, il englobe aussi dans la même vision métaphorique des figures construites sur d'autres rapports (J.-J. Wunenburger, « Gaston Bachelard ou l'ambiguïté de la métaphore », *Cahiers Gaston Bachelard, Bachelard et l'écriture*, numéro spécial, 2004, p. 207). Consulter aussi J.-J. Wunenburger, *Gaston Bachelard. Poétique des images*, Paris, Mimésis, 2012, pp. 103-114.

10 G. Bachelard, *La Poétique de la rêverie*, Paris, P. U. F., 1978 (PR) ; *L'Air et les songes*, Paris, Éditions José Corti, 1978 (AS) ; *L'Eau et les rêves*, Paris, Éditions José Corti, 1979 (ER) ; *La Terre et les rêveries de la volonté*, Paris, Éditions José Corti, 1980 (TRV) ; *La Flamme d'une chandelle*, Paris, P. U. F., 1980 (FC) ; *Le Droit de rêver*, Paris, R.U. F., 1988 (DR).

11 Consulter J.-Cl. Margolin, « Sur les raisons d'un refus. Bachelard et la métaphore », *Annali dell'Istituto Universitario Orientale, Sezione romanza*, Napoli, XXXIII, 1, 1991, pp. 65-101.

12 Consulter I. Buse, « Lucian Blaga : de la matrice stylistique à l'imaginaire », *Bachelardiana, Lmmaginale*, n. 3, 2008, pp. 19-30.

est vie première en imagination, quitte le monde réel pour le monde imaginé, imaginaire. Par l'image imaginée nous connaissons cet absolu de la rêverie qu'est la *rêverie poétique* (FC, p. 2).

Pourtant, déjà en 1938, Bachelard parle de la « valeur ontologique d'une métaphore » (ER, p. 47), ce que les exégètes de l'herméneutique bachelardienne ont ignoré bien souvent. Bien plus tard, dans *La Poétique de la rêverie*, il a accordé plus nettement un pouvoir de création à la métaphore qui devient ainsi le substrat même de l'image : « Un renversement doit être fait pour donner pleine réalité à la métaphore. Que d'exercices pour un rêveur de mots ! La métaphore est alors une origine, l'origine d'une image qui agit directement, immédiatement » (PR, pp. 60-61). Comme le relève Jean-Jacques Wunenburger, le philosophe dijonnais éclaire alors, de manière décisive, la jonction entre les images premières et la métaphore : chaque image littéraire, fruit d'une créativité verbale, se présente aussi comme un jaillissement imprévisible, un renouvellement unique des images préexistantes (TRV 6), dont la forme la plus haute est la métaphore pure, réduite à une forme verbale concise (TRV 321)¹³.

2. Imaginaire et confluence

De son côté, Blaga propose une distinction semblable dans *Geneza metaforei și sensul culturii* (*La genèse de la métaphore et le sens de la culture*). Si l'attitude bachelardienne reste au début floue et ambiguë, avec le terme « image », le philosophe de Cluj parle

explicitement de métaphore pour lui conférer non plus seulement un statut rhétorique, mais bien un statut ontologique. Rappelons que Blaga considère la métaphore « plasticisante », ornementale comme « vide » alors que la métaphore « révélatrice » tend, elle, à « la révélation d'un mystère »¹⁴ qui est, pour lui, « une catégorie de la transcendance »¹⁵. C'est cette dernière qui coïncide avec l'image bachelardienne dans toute sa plénitude. Blaga définit le premier type selon le métalangage de la rhétorique traditionnelle : la métaphore « plasticisante » se produit

lorsque, dans le cadre du langage, un fait se rapproche d'un autre, plus ou moins similaire, les deux faits relevant du domaine du monde donné, imaginé, vécu ou pensé. Le rapprochement ou le transfert de termes d'un fait sur un autre s'effectue exclusivement en vue de conférer à l'un des deux un pouvoir suggestif d'ordre plastique [...]. Il convient, au reste, d'observer que les métaphores plasticisantes n'enrichissent en aucune façon le contenu proprement dit du fait auquel elles se réfèrent ; leur finalité est de restituer aussi fidèlement que possible l'épaisseur charnelle d'un fait¹⁶.

Au contraire, le deuxième type, la métaphore révélatrice, ne possède plus seulement une fonction de description du réel mais bien de dévoilement d'un mystère. Elle rompt ainsi son lien avec la représentation immédiate pour s'ouvrir à « une dimension de signification absente, manquante, transcendante »¹⁷ :

Là où les métaphores du premier type ne font que compléter l'expression directe des faits auxquels elles se rapportent, à savoir le

13 J.-J. Wunenburger, «Gaston Bachelard ou l'ambiguïté de la métaphore», *op. cit.*, p. 210.

14 L. Blaga, *La Genèse de la métaphore*, in *Trilogie de la culture*, *op. cit.*, p. 294. *Geneza metaforei și sensul culturii*, *Opère*, 9, *op. cit.*, p. 354 : « revelarea unui "mister" ».

15 I. Buse, « Affinités poétiques chez Gaston Bachelard et Lucian Blaga », in J.-J. Wunenburger (éd.), *Gaston Bachelard. Science et poétique, une nouvelle éthique ?*, Paris, Hermann Éditeurs, 2013, p. 437.

16 L. Blaga, *La Genèse de la métaphore*, *op. cit.*, p. 290. *Geneza metaforei și sensul culturii*, *op. cit.*, pp. 350-351 : « Metaforele plasticizante se produc în cadrul limbajului prin apropierea unui fapt de altul, mai mult sau mai puțin asemănător, ambele fapte fiind de domeniul lumii date, închipuite, traite sau gândite. Apropierea între fapte sau transferul de termeni de la unii asupra celuilalt se face exclusiv în vederea plasticizării unuia din ei [...]. E de remarcat că metaforele plasticizante nu îmbogățesc cu nimic continutul ca atare al faptului, la care ele se referă. Metaforele acestea sînt destinate să redea cît mai mult carnația concretă a unui fapt ».

17 J.-J. Wunenburger, *La Vie des images*, Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 1995, p. 16.

mot comme tel, les métaphores du deuxième type étendent la signification même de ces faits. Les métaphores révélatrices ont pour finalité de faire apparaître une réalité *cachée* à l'intérieur des faits visés par elles. On peut dire, en effet, que les métaphores de ce type tendent à la *révélation* d'un mystère par les moyens que nous mettons à portée de main le monde concret, l'expérience sensible et le monde imaginaire [...]. La métaphore vient alors accroître la signification du fait auquel elle se rapporte et qui, avant d'être touché par la grâce métaphorique, avait encore un aspect marqué du sceau du secret [...]. Les métaphores révélatrices résultent, elles, *du mode d'existence spécifique de l'homme, qui est l'existence dans l'horizon du mystère et de la révélation*. Elles en constituent le premier symptôme¹⁸.

Pour Blaga, la métaphore révélatrice est l'expression la plus emblématique d'une culture. Ce sont les créations spirituelles qui révèlent en effet le mystère du transcendant qui entoure l'homme, en l'exprimant par les catégories matricielles abyssales qui les informent. Toute l'œuvre de Blaga pourrait être thématisée par ce fragment d'Héraclite : « Les frontières de l'âme, tu ne saurais les atteindre, aussi loin que, sur toutes les routes, te conduisent tes pas : si profonde est la Parole qui l'habite »¹⁹. Cette Parole profonde recouvre ici, selon nous, l'ensemble des catégories abyssales que Blaga a explorées magistralement.

Blaga et Bachelard ont donc mis en valeur un type métaphorique qui s'inscrit

dans ce que Blaga nomme la connaissance luciférique ou, selon Durand, dans le régime nocturne de l'imaginaire. D'un point de vue méthodologique, la démarche des deux philosophes requiert d'aborder l'image et la métaphore non plus seulement selon l'approche rhétorique mais aussi selon l'approche symbolique de l'herméneutique de l'imaginaire :

Rendre intelligible l'image oblige à l'appréhender indirectement, à la pénétrer dans sa profondeur, à interpréter ses différents niveaux de sens, ce qui exige une orientation particulière et un savoir préalable, sous peine de ne pas apercevoir les sens latents [...]. L'herméneutique valorise donc un type de représentation qui échappe à l'immédiateté et à la transparence et qui exige un engagement actif du sujet dans l'exploration des plans médiats²⁰.

La métaphore révélatrice réussit ainsi à capter les pouvoirs du symbole pour devenir comme lui, selon Gilbert Durand, « apparition, épiphanie d'un secret, d'un mystère »²¹. C'est ce que Jean-Jacques Wunenburger reconnaît pour l'image bachelardienne, et plus en général pour toute image : « l'image, mieux que le concept, se présente comme une configuration symbolique qui garde en réserve du sens, sous une forme cachée dans les signes ou les figures, et le rend disponible pour une réactivation par un sujet interprétant »²². C'est dans la parole poétique que l'image va déployer le plus intensément toute sa véritable profondeur symbolique, sans

18 L. Blaga, *op. cit.*, pp. 293-294. *Geneza metaforei și sensul culturii, op. cit.*, pp. 354-355 : « Cîtă vreme metaforele tip I nu sporesc semnificatia faptelor, la care se refera, ci întregesc expresia lor directă, cuvîntul ca atare, metaforele tip II sporesc semnificatia faptelor însile, la care se referă. Metaforele revelatorii sînt destinate sa scoată la iveală ceva *ascuns*, chiar despre faptele pe care le vizează. Metaforele revelatorii încearcă într-un fel *revelarea* unui "mister", prin mijloace pe care ni le pune la îndemînă lumea concretă, experienta sensibilă și lumea imaginară [...]. Metafora îmbogățește în cazul acesta însăși semnificația faptului, la care se referă, și care, înainte de a fi atins de harul metaforelor în chestiune, avea încă o înfățișare de taină pecetluită [...]. Metaforele revelatorii rezultă *din modul specific uman de a exista, din existența în orizontul misterului și al revelării*. Metaforele revelatorii sînt întîilele simptome ale acestui mod specific de existență ». Voir à ce sujet E. Todoran, *Symbolismul mitic și stratul poetic*, în *Lucian Blaga. Mitul poetic*, 2, Timișoara, Editura Facla, 1983, pp. 229-246.

19 Héraclite, Fragment 50, in Y. Battistini, *Trois présocratiques*, Paris, Gallimard, 1968, p. 37.

20 J.-J. Wunenburger, *Philosophie des images*, Paris, P. U. F., 1997, p. 78.

21 G. Durand, « L'Occident iconoclaste », *Cahiers internationaux de Symbolisme*, 1962, n. 2, p. 5.

22 J.-J. Wunenburger, *op. cit.*, p. 82.

doute parce que la dénivellation de la signification - génératrice d'une écriture oblique et nocturne - y est la plus haute. Selon Blaga, la métaphore est soumise, comme le symbole, à la « censure transcendante », le mystère se dévoilant et se dissimulant tout à la fois :

Le sens symbolisé, ou sens figuré, qui est indiqué ou suggéré dans l'image littérale, confère au symbole une « profondeur », c'est-à-dire une signification transcendante, dans la mesure où ce sens ne se laisse jamais pleinement communiquer de manière claire et intégrale. Mais d'un autre côté, ce lien de signification reste exposé à une certaine dénivellation et opacité qui confère à la relation symbolique un halo de mystère. L'image verbale ou spatiale se dérobe à la saisie intellectuelle en se revêtant d'un aspect énigmatique. La surface de l'image, tout en restant identifiée et reconnue dans sa littéralité propre, masque une autre face occultée, appréhendée comme source d'une vérité autre²³.

3. Une complémentarité dans la diversité

Élargissant sa réflexion sur les imaginaires européens, Wunenburger reconnaît qu'« il est clair que les imaginaires français et roumains appartiennent à des "bassins sémantiques" divergents »²⁴. On peut cependant déceler une complémentarité dans cette interaction entre les deux pays. D'un côté, « les échanges franco-roumains ont ainsi permis, depuis le XIXe siècle, à la Roumanie d'entrer dans un imaginaire moderne, qui a paradoxalement ravivé les structures anciennes, en inspirant à des créateurs au XXe siècle une nostalgie de l'espace mioritique »²⁵. De l'autre, et inverse-

ment, « l'apport de l'imaginaire roumain et de ses théories en France a permis à la culture française de donner chair à un imaginaire refoulé, récessif, celui d'un monde traditionnel qui renvoie aux plus lointaines racines indo-européennes et dont M. Eliade a été le précieux médiateur »²⁶.

Le philosophe met aussi en évidence qu'« alors que la France a adopté et imposé un cloisonnement entre la culture scientifique abstraite et la culture littéraire poétique, la Roumanie n'a cessé de cultiver un esprit public où s'entremêlent imaginaire et rationalité. Les frontières des genres et des modes de rationalisation ne sont jamais bien étanches, voire tout simplement peu marquées chez les grands créateurs roumains ». Wunenburger cite comme exemples Eminescu et Noica. Nous pourrions leur ajouter bien des noms, dont Mircea Eliade et Lucian Blaga lui-même. En effet, si Blaga a mené de front une œuvre philosophique imposante, il a continuellement aussi doublé son parcours herméneutique d'une création poétique s'étendant sur une vingtaine de recueils. De son côté, Bachelard a essayé de déconstruire ce cloisonnement entre rationalité scientifique et imaginaire poétique en développant une production qui, comme sa formation, est double : il est à la fois « l'homme du poème et du théorème »²⁷. En fait, les critiques ont souligné que « l'œuvre de Bachelard contient à partir de 1938 deux cheminements radicalement différents, dans leur principe, dans leur méthode et dans leur but »²⁸. C'est en 1953 que les travaux épistémologiques du philosophe seront suspendus, écrit Jean Libis, et que « les trois derniers ouvrages seront habités par une obsession croissante de l'image littéraire »²⁹. Dans les ouvrages consacrés à la quaternité élémen-

23 J.-J. Wunenburger, *op. cit.*, p. 207.

24 J.-J. Wunenburger, « Epistémologies croisées de l'Imaginaire : les traditions françaises et roumaines », *op. cit.*, p. 6.

25 *Ibidem*.

26 *Ibidem*.

27 G. Canguilhem et alii (ed.), *Gaston Bachelard. L'Homme du poème et du théorème*, Colloque du centenaire, Dijon, Éditions Universitaires de Dijon, 1984.

28 J. Libis, *Gaston Bachelard ou la solitude inspirée*, Paris, Berg International Éditeurs, 2007, p. 10.

29 J. Libis, *op. cit.*, p. 65.

taire, à l'espace et à la rêverie, un discours conceptuel vigoureux sert néanmoins toujours de cadre à l'analyse des images. Et c'est ajuste titre que Paul Ricœur a pu parler - à propos de l'œuvre bachelardienne - de « discours mixte » où l'interprétation est « une modalité de discours qui opère à l'intersection de deux mouvances, celle du métaphorique et celle du spéculatif [...]. D'un côté elle veut la clarté du concept - de l'autre, elle cherche à préserver le dynamisme de la signification que le concept arrête et fixe »³⁰. Par ce discours mixte et ce double imaginaire - diurne et nocturne -, Bachelard rejoint Blaga. Comme l'observait Mircea Eliade, « c'est un fait que le "régime diurne de l'esprit" est dominé par le symbolisme solaire, c'est-à-dire, en grande partie, par un symbolisme qui [...] est souvent le résultat d'une déduction rationnelle »³¹ ; l'autre régime - que Gilbert Durand qualifiera de nocturne - est dominé par des schèmes d'intégration allant parfois jusqu'à la fusion, règne des germinations et des visions qui caractérisent l'écriture de ces deux penseurs.

Les œuvres de Bachelard et de Blaga témoignent puissamment d'une réflexion

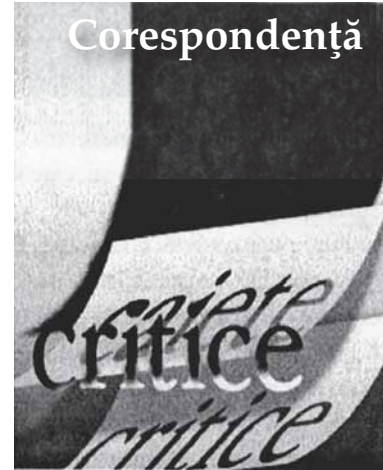
européenne convergente dans la diversité. Selon la perspective d'une mythanalyse comparée des imaginaires européens, Wunenburger souligne qu'« une science de l'imaginaire abyssal a pu naître des deux côtés de l'Europe, à partir de socles culturels différents, mais qui sont chacun à même de croiser imaginaire et rationalité : l'Université française ayant mis son rationalisme épistémologique au service d'un imaginaire devenu exotique, celui du fantastique des origines, la culture roumaine ayant intégré son imaginaire mioritique dans une rationalisation herméneutique qui doit beaucoup à la nécessité de se comprendre face à l'histoire prométhéenne de l'Europe progressiste »³¹. Bachelard et Blaga peuvent donc être considérés comme des représentants exemplaires des deux côtés de l'Europe. Par leur œuvre et par leur parcours herméneutique, ils montrent que même s'ils sont issus de « bassins sémantiques » différents en ce qui concerne leur histoire, ils se rejoignent en une union des divergences dans la complémentarité, en ouvrant la voie à une anthropologie de l'imaginaire, prémisse à un nouvel humanisme européen.

30 P. Ricœur, *La Métaphore vive*, Paris, Éditions du Seuil, 1975, p. 383. 3 M. Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, Payot, 1964, p. 116.

31 J.-J. Wunenburger, « Epistémologies croisées de l'Imaginaire : les traditions françaises et roumaines », *op. cit.*, p. 6.

Virgil TĂNASE

Scrisoare adresată unui prieten francez care iubește România

Abstract

Scrisoarea este adresată prietenului Jean-François, alături de care comentează ades informații referitoare la realitățile sociale și politice din lumea contemporană. Autorul se adresează unui prieten al țării sale, doritor de a o cunoaște în profunzime, cu invitația de a nu ignora semnele de întrebare pe care le ridică globalizarea cu efectele ei, benefice dar și negative, aflate uneori în spatele campaniilor de presă. Subiectul scrisorii de față îl constituie fenomenul corupției și imaginea endemică a acestuia creată de mass-media prin intermediul unor manipulări, lui Jean-François cerându-i-se să țină seamă în judecata se de vechilul principiu *audiatur et altera pars*.

Cuvinte-cheie: Corupție, România, Europa, criză, globalizare, mass-media, manipulare.

As it is presented in the title of the article, Virgil Tănase addresses the letter published below to his friend Jean-François, an author who often accompanies him in commentaries on information regarding social and political realities of our contemporary world. The author speaks to a friend of his country, to a person interested to know it deeply, inviting him not to ignore the question marks raised by globalization, with its benefic, but also negative effects, that sometimes lie behind the press campaigns. The topic of the present letter is the corruption and its endemic image created by mass media using the means of manipulation. Jean-François is kindly asked to listen to the other side too before concluding his own opinion.

Keywords: corruption, Romania, Europe, crisis, globalization, mass media, manipulation.

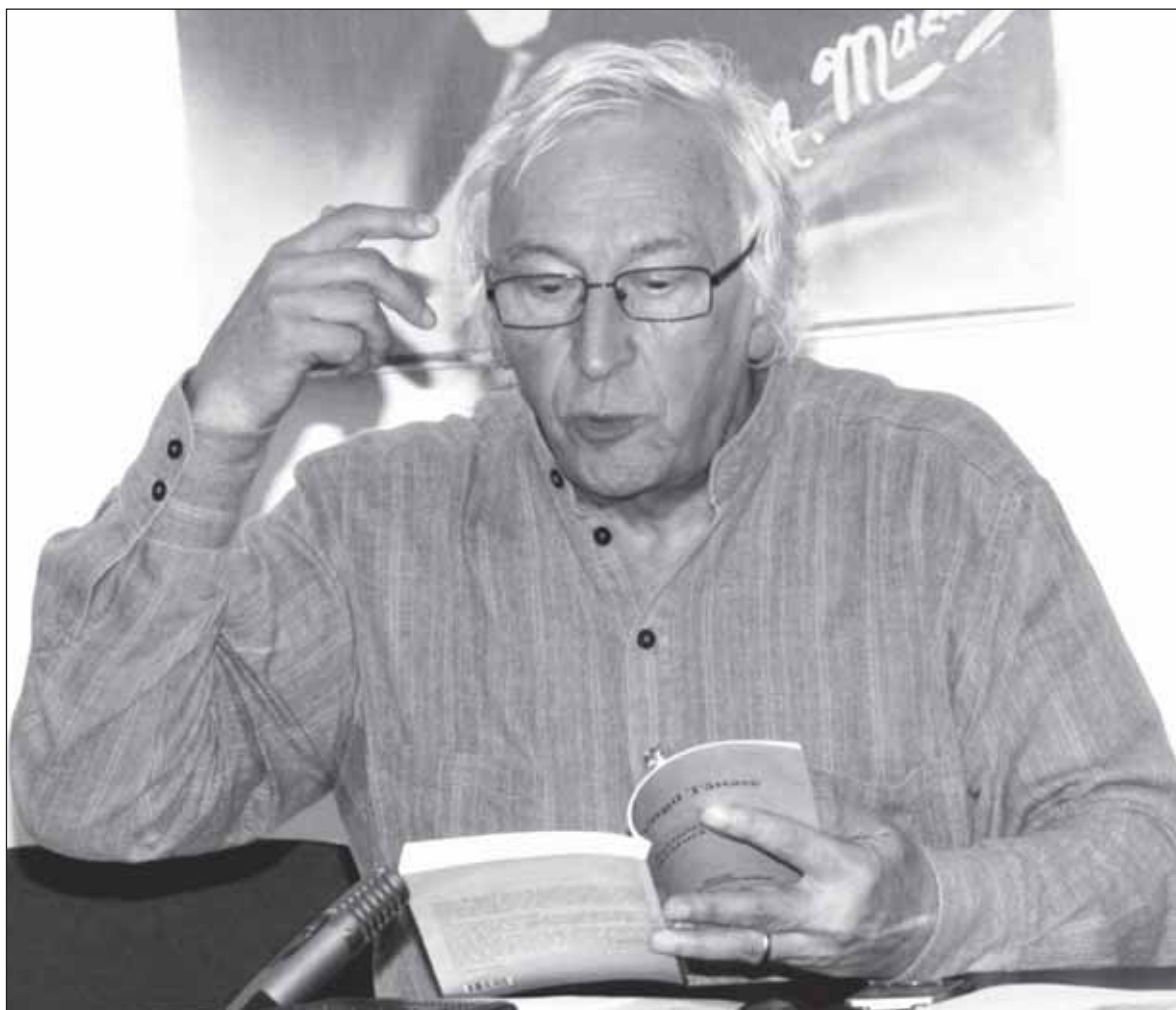
Paris, februarie 2017

Dragă Jean-François,

îți mulțumesc pentru grija cu care ai decupat din ziarul pe care-l citești cu încredere, îmi spui, articolul despre mișcările de stradă de la București. Dar nu-ți împărtășesc bucuria. Altminteri decât crezi, ele nu mi se par o dovadă de democrație, nici o pornire sănătoasă împotriva corupției. Dimpotrivă : corupția e de partea celor care manifestă. Inocenți în sine, precum roțițele unui ceas care-și fac cinstit meseria fără să

știe că au fost integrate în mecanismul de declanșare al unei bombe, acești manifestanți care se cred, poate, curați sunt elementele constitutive ale unui jaf atât de uriaș încât puțini mai văd pădurea, cei de bună credință plimbându-și pancartele de copii naivi în hățșurile care-i împiedică să-și dea seama unde se află.

Dar pentru că, din prietenie, îmi cer părerea, ți-o voi da, deși, în ceea ce mă privește, sunt azi înafara acestor lupte. Socotesc că mi-am făcut datoria, riscându-mi viața când a spune lucrurilor pe nume

era mai primejdios decât azi, și că e cazul să-mi văd de literatură lăsând celor mai tineri misiunea de a păstra ceea ce generația mea le-a dat.

Acestea fiind spuse, nu mă pot împiedica să nu bag de seamă unanimitatea de păreri a celor citați – fapt neliniștitor din punctul de vedere al obiectivității. E totuși curios că într-un peisaj politic unde partidul de guvernământ a câștigat atât de larg foarte recente alegeri, reporterul nu găsește pe nimeni care să aibă o privire diferită asupra evenimentelor. Firește, cuvântul meu n-are autoritatea personalităților ilustre care se exprimă în articolul citat. Am însă asupra lor un avantaj indiscutabil. Dat afară din Universitate, interzis ca scriitor și regizor și alungat din țară, în momentul în care Nicolae Ceaușescu încerca să mă omoare la Paris pentru articolele împotriva lui publi-

cate aici (luna aceasta canalul de televiziune franco-german Arte a difuzat un nou documentar privind această tentativă de asasinat în cadrul unei serii intitulată nștii intelectuali din „reportajul” menționat (care nu mai sunt în prima lor tinerețe) se bucurau fără muștrări de conștiință de avantajele sistemului totalitar. Li se părea firesc să li se ofere ceea ce era refuzat omului de rând și aduceau, la nevoie, elogiul șefului statului în termeni înduioșători (a se vedea în acest sens scrisoarea din 25 mai 1982 a Dlui Pleșu adresată Dlui Ceaușescu ; într-o țară în care a avea un pașaport era un miracol, Dl Liiceanu studia la Heidelberg ; iar Dna Cârneli, care avea un post de cercetător într-o disciplină cu implicații ideologice, primea în 1986 un premiu de poezie care nu mi se pare că recompensa o dizidență afișată. Etc.) Departe de mine, care știu cât e de

greu (și poate inutil) să stai drept în furtună, de a le face cel mai mic reproș. Dar de aici până la a conchide că o mărunță aristocrație intelectuală consideră firesc să trăiască, sub toate domniile și orânduiri, la nivel „occidental” (european, dacă preferi) în timp ce gloata poate muri de foame, nu e decât un pas.

Pe care nu eu trebuie să-l fac.

Cum am renunțat demult la jurnalismul de investigație (pe care l-am practicat mai demult luând câteva riscuri : eram la Santiago de Chili în timpul lui Pinochet și la București pe 25 decembrie 1989, de exemplu) și neavând ambiții politice (politica nu e treaba scriitorului – după cum explica atât de bine Kundera), îmi îngădui doar, în calitate de observator obiectiv, să-ți sugerez câteva direcții de reflecție.

Decalajul dintre nivelul de viață al celor ce votează și cel al pretinselor elite urbane (tineretul voios) care manifestă este flagrant. Ceea ce explică de ce votul majorității (45,47%), cu douăzeci de procente mai mult decât următoarea formație politică, dă în mod constant puterea celor care, mărinz salariile și pensiile, bursele studențești, exonerând de la impozit veniturile mici, etc., repară politica de „austeritate” a guvernelor de dreapta. E astăzi o evidență că politica de rigoare a Comunității europene sărăcește deliberat popoarele îmbogățind până la (o) asfixie (proximă) o mână de capitaliști internaționali. Îți semnalez în treacăt că această politică crâncenă, contestată vehement de o sumă de intelectuali de vază (de la Jacques Sapir, economist, la Emmanuel Todd, istoric, și de la Michel Onfray, filozof, la Michel Houellebecq, scriitor) care prevăd explozii sociale nimicitoare, a făcut ca opinia publică din mai multe țări – Anglia, Franța (numai 38% de opinii favorabile Europei), Olanda, Italia, Grecia – să fie azi ostilă structurilor europene din care vor să se desprindă în pofida clasei politice ale cărei avertismente prăpăstioase sunt dezmințite flagrant de cum merg lucrurile în Marea Britanie. E ceea ce nu pot accepta cu nici un preț cei care, în marile orașe ale României, sunt plătiți de firmele străine, beneficiază de binefacerile cu care orice putere colonială răsplă-

tește cozile de topor și profită de înlesnirile de înavuțire oferite de un sistem care privilegiază capitalul în detrimentul muncii (alt subiect de dezbatere și de neliniște în Occident). Aceștia se consideră o elită pentru că țopăie pe internet și gângăvesc în limbajul informatic al mondializării – „mondializare” despre care trebuie amintit că sprește rentabilitatea capitalului din țările „dezvoltate” făcând să muncească pe mai nimic în întreprinderile „delocalizate” (și în România deocamdată) o armată de nefericiți și uneori, în Asia îndeosebi, copii, exploatați fără milă, ceea ce nu stârnește proteste pe bulevardele bucureștene. Dar asta este de acum o altă chestiune, rezumată scurt și cinic de miliardarul american Warren Buffett care striga cât îl ținea gura în *New York Times* din 14 august 2011 : „Lupta de clasă există și noi, bogații, am câștigat-o”.

Ei bine, poate că nu.

Și e cel puțin abuziv să califici dorința mulțimii de a trăi cât de cât omenește de „populism”, cuvânt folosit cam des de elitele de la Bruxelles și care sună cam puturos în gura celor care conduc Europa fără a fi aleși. Nu e firesc, oare, ca într-o țară în care PIB-ul cunoaște o creștere importantă în timp ce o mare parte a populației trăiește de azi pe mâine, venitul social să fie mai echitabil împărțit? E ceea ce contestă manifestanții de la București care apără interesele firmelor multinaționale cărora li s-au vândut, fără să-și dea seama (din cauza copacilor, presupun) că participă la o exploatare colonială, cea mai drastică formă de corupție și că, dintr-o perspectivă mai largă, ei sunt cei care, hoți de boi, umblă să prindă hoții de ouă.

În ceea ce privește felul în care este prădată (și deznaționalizată) o țară (menită să dispară, dizolvată în supa europeană), mă surprinde faptul că autorul reportajului pe care mi-l trimiți, și de-a cărui bună credință nu mă îndoiesc, nu face nici o referire la anumite pasaje ale scrisorii semnate pe 8 februarie de optzeci și patru de membri ai Academiei române, deși aceasta se află nu departe, la numai câteva sute de metri de piața unde vociferează « forțele vii ale României»!

Nu m-ași opri la atât.

Îmi îngădui să-ți sugerez câteva întrebări cărora mă feresc să le dau un răspuns ca să nu fiu învinuit de parțialitate.

E oare o dovadă de democrație să ceri prin manifestări de stradă demisia guvernului legitim abia ales și care dispune de o majoritate zdrobitoare? E oare o dovadă de democrație faptul că cel care ar trebui să fie președintele TUTUROR românilor coboară în stradă ca să încurajeze o fracțiune minoritară a electoratului? E democrație ca același președinte să refuze funcția de prim ministru cuiva care nu e mai condamnat decât Dl Alain Juppé (candidat de dreapta la investitura pentru alegerile prezidențiale franceze), și care nu e, până la o eventuală nouă condamnare, mai puțin presupus nevinovat decât actualul candidat al dreptei la președenția Franței, Dl François Fillon, anchetat pentru a fi plătit soției sale cam 800.000 de euro din banii statului (și, sume mai neînsemnate, copiilor săi)? Și atunci cum să nu se nască în electorat (care, în cazul unor alegeri anticipate, riscă să dea o și mai largă majoritate partidului de guvernământ) suspiciunea că e la mijloc o manipulare?!

A cui?

Am toată încrederea în jurnaliștii ziarului pe care mi-l trimiți ca să facă lumină în această privință.

Cât privește corupția și decretul atât de controversat al guvernului, mă mir că nu găsec în „reportajul” atât de documentat de la București nici o referință la suprapopulația penitenciarelor, reproșată de mai mulți ani autorităților din România. Nici la limita de 44.000 de euro, cred, dincolo de care amnistia nu se aplică (a se compara cu cei 800.000 de euro evocați mai sus). Nu e vorba nici de zecile de excepții (dare și luare de mită, trafic de influență, etc.) ale proiectului de amnistie care, la o primă vedere, pare mai puțin lax decât lasă să se creadă revolta celor care preferă lozincile strigate pe trotuar argumentelor (pe care poate, mai știi! nu le au – și e păcat că toți intelectualii de seamă care se exprimă în articolul citat preferă sentimentele grandioase faptelor precise și ideilor cu bătaie mai lungă decât

lărgimea unei străzi).

Pe de altă parte, dacă ași fi ziarist și dacă ași pleca urechea la ce se spune în vastul spațiu național care împrejmuie piața unde au loc manifestațiile, ași fi făcut o anchetă (jurnalistică) ca să mă asigur că lupta împotriva corupției nu a devenit o armă politică. N-ar fi prima dată și s-a văzut și la case mai mari. Cum n-am făcut propriile mele investigații, nu mă încumet să fac aluzie la zvonurile care circulă. Mă miră numai, știind cât de împărțite sunt lucrurile pe lumea aceasta, că odată mai mult toată corupția se adună într-o parte și toată frumusețea sufletească de cealaltă, ca-n poveștile cu zâne și cu scriitori/cinești/filozofi care par niște Făți Frumoși. Regret că un jurnalist care-și cunoaște atât de bine meseria, cum sunt toți cei ai ziarului despre care este vorba, nu s-a grăbit să risipească cu argumente imbatabile suspiciunile care ar putea lăsa să se creadă că lupta (necesară și binevenită) împotriva corupției e o manevră partizană.

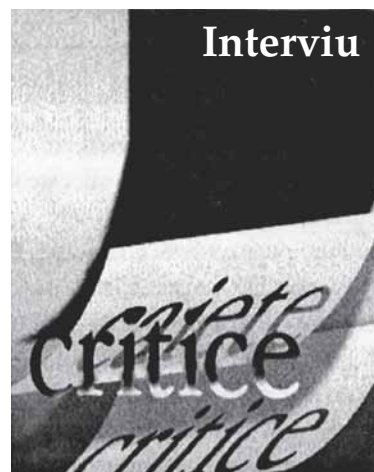
Cunoscând obiectivitatea ziarului în care, din câte spui, ai atâta încredere nu mă îndoiesc, dragă prietene, că redacția va face totul pentru a-și adânci analizele ca să nu se pună iarăși în situația penibilă din decembrie 1989 când anunța mii de morți la Timișoara unde nu erau decât câțva zeci. Ar fi la fel de neplăcut că redacția să ia drept luptători pentru democrație pe cei care nu acceptă regula jocului decât dacă sunt lăsați să câștige – a propoz de democrație, tot din prietenie, îngăduie-mi să-ți amintesc ce spunea de curând recentul nostru fost prim ministru, Dl Manuel Valls, confruntat cu milioanele de manifestanți (printre care și tu) împotriva legii El Khomri pe care a impus-o fără a o trece prin parlament : „în democrație nu strada guvernează”.

Decât doar dacă, Doamne ferește, Franța nu mai e o democrație? Sau România? Sau Europa? Nu mai știi. Dar nu mă îndoiesc că ziarul tău de căpătâi va da un răspuns satisfăcător acestei întrebări care azi ne chinuie pe toți.

Cu aceeași veche și trainică prietenie (care ne-a unit încă de pe vremea când tu erai socialist și eu nu prea), VT.

Florian Saiu în dialog cu Mihai Iovănel

Oglinda spartă a României

Abstract

Despre cultură, despre analfabetismul funcțional, despre politica europeană sufocată de migrațiile africane și asiatice, dar și despre rolul intelectualului nostru în societate, citiți în rândurile de mai jos. Dialogul cu Mihai Iovănel, critic literar și cercetător la Institutul de Istorie și Teorie literară „George Călinescu”, e incisiv, trepidant, deschis.

Cuvinte-cheie: cultură, educație, plagiat, carte, politică, bani, Uniunea Europeană.

Referring to culture, referring to functional illiteracy, referring to European policy stifled with African and Asian migrations, but also referring to intellectual's role in society, read the lines below. The Dialogue with Mihai Iovănel, literary critic and researcher at the Institute of History and Literary Theory „George Călinescu” is incisive, vibrant, open.

Keywords: culture, education, plagiarism, books, politics, money, European Union.

Ați cochetat, pentru o scurtă perioadă de timp, cu jurnalismul de bulevard, semnând în „Averea”, un ziar cu existență efemeră. Cum ați caracteriza acum acea experiență?

Mihai Iovănel: De fapt, „Averea” n-a fost un ziar de bulevard; trebuia să fie un produs pentru zona *quality* a jurnalismului economic. Am lucrat la pagina de cultură, cu Matei Martin, Elena Vlădăreanu și Ara Șeptilici. N-a mers (dar nici nu fusese gândit astfel încât să meargă), așa că după jumătate de an a fost transformat în tabloidul „Click” – o rețetă de mare succes comercial. Dar plecasem deja de acolo.

Ce înseamnă să fii cercetător în ziua de astăzi? Se poate trăi decent practicând această meserie, fie ea și dublată de o activitate efervescentă de critic literar?

Ca și în universități, în cercetare e o diferență foarte mare între un salariu de cercetător gradul 1 și un salariu de cercetător gradul 2. Primul este aproape de două ori mai mare. La vârf, deci, se poate trăi decent raportat la condițiile generale din România. La bază, însă... În 2001, când am fost angajat ca asistent de cercetare, din salariu îmi puteam cumpăra câteva sticle de Coca-Cola. În anii '90 fusese și mai rău. Însă cam din prima parte a anilor 2000 salariile au început să crească. În momentul de față sunt aliniate la nivelul salariilor din universități (poate puțin peste) – ceea ce ne plasează în zona salariului minim pe economie pentru un asistent de cercetare începător și în zona salariului mediu pe economie pentru un cercetător cu gradul 3 (echivalentul unui lector). Dacă nu trebuie să plătești o chirie de 300 de euro, poate fi ok. Dacă trebuie,

Mihai IOVANEL - Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” – e-mail: mihai.iovanel@gmail.com

Florian SAIU, jurnalist, e-mail: florian.saiu@gmail.com

nimeni nu te împiedică să-ți mai iei cinci joburi pe piața liberă, nu?

Potrivit ultimelor date, 54% din tinerii României sunt categorisiți drept „analfabeți funcționali”. Sunt în stare să scrie și să citească, dar, se pare, nu înțeleg mare lucru din aceste îndeletniciri. Credeți că este un raport exagerat sau o dură realitate?

Mi se pare o cifră verosimilă. La cât de subfinanțat e sistemul de educație, nu-i nici o mirare. Din universități ies, pe medie, absolvenți din ce în ce mai slabi, iar în învățământul preuniversitar se duc de multe ori cei de la fundul găleții. *Cheap is cheap.*

De ce credeți că nu sunt alocați bani mai mulți pentru domeniul Culturii?

Principala problemă nu stă în câți bani sunt alocați (deși e evident că, spre deosebire de glorioșii ani '50 ai secolului trecut, când bugetul de la cultură atingea 5% din PIB, ce s-a aruncat către acest minister după 1989 au fost firimituri), ci la ce sunt folosiți aceștia. De pildă, avem mult prea multe reviste literare finanțate din bani publici; majoritatea sunt de o calitate ridicolă, iar banii sunt propriu-zis aruncați pe fereastră, deși pe hârtie ei finanțează „cultura”. Același lucru poate fi constatat în cazul atâtor și atâtor festivaluri și manifestări cultural-literare. Altfel, vă răspund printr-o întrebare: de ce nu sunt alocați mai mulți bani pentru Educație și Sănătate? Acestea ar fi adevăratele priorități. Cel puțin banii insuficienți de la Cultură nu omoară pe nimeni.

Ce părere aveți despre scandalul tezelor de doctorat plagiate, atât de politizat, judecat cu diferite unități de măsură (Codruța Kövesi ar fi plagiat, dar într-un procent insignifiant, așadar, n-a plagiat!)? Ce vină poartă profesorii care au girat aceste lucrări?

După cum îmi spunea un prieten universitar, o să avem de tras 20 de ani după verdictul în cazul Laura Codruța Kövesi. Ideea că un procent de 4,5% plagiat nu descalifică o lucrare a creat un precedent toxic și transformă toată discuția privind standardele academice într-un banc.

Suntem pe ultimul loc în Europa la achiziția de cărți. Care credeți că este mecanismul acestui eșec, care ar fi explicațiile?

Peste tot în lume bibliotecile publice o duc prost: sunt închise una după alta, iar în cazul celor care rezistă deocamdată fondurile pentru achiziții sunt tăiate sau drastic ajustate. Asta nu înseamnă că în România situația nu poate fi și mai proastă. Nu doar că nu avem nici o bibliotecă aprovizionată decent la nivelul bibliografiilor occidentale actuale, dar nici în ce privește colecțiile de cărți și reviste românești nu o ducem prea bine. La Biblioteca Academiei nu se găsesc unele cărți premiate de Academie. Ca să nu mai vorbesc de starea mizerabilă a serviciului: depozite închise cu lunile și chiar cu anii, catalog nedigitalizat (pentru o cotă trebuie să cauți printre cartoane ca acum o sută de ani), iar în sală aștepti cu orele pentru o publicație (cu mari șanse de a-ți fi adusă una greșită). Singura bibliotecă decentă din București, din toate punctele de vedere, este BCU. Aș adăuga și Biblioteca Națională, superioară BAR ca spațiu și servicii, doar că și acolo multe depozite sunt închise (inclusiv cele de presă).

În ce stadiu se află proza românească? Dar poezia? La care dintre cele două forme de exprimare literară stăm mai bine?

Cu poezia am stat tot timpul bine. Sunt citabili ca buni și foarte buni zeci de poeți debutați în ultimul deceniu, pentru a nu mai vorbi de cei deja clasici. Cifrele în cazul prozatorilor sunt mai mici, dar nici acolo nu lipsește calitatea. Câteva nume: Lavinia

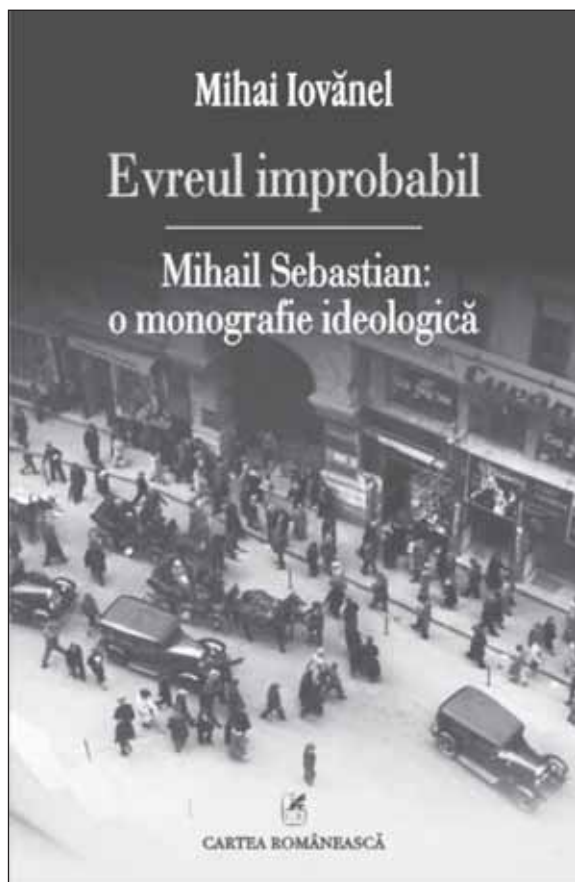
Braniște, Radu Pavel Gheo, Ionuț Chiva, M. Dușescu (excelent și ca poet), Adrian Schiop ș.a. Singura problemă – dacă este o problemă – ar fi autobiografismul exagerat al prozei, dependența ei de plasamentul social al autorilor. Explic cauzele în ultima mea carte, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc* (Editura Muzeul Literaturii Române, 2017).

Există o tânără generație de critici literari bine conturată – care considerați că este viitorul acestei preocupări în România?

Da, e o generație excelentă, cu potențialul de a o egala pe cea a anilor '60-'70. Viitorul ei depinde de viitorul pieței academice din România (universități, institute de cercetare), atât în sine, cât și în dinamica globală. A scrie doar pentru producția internă nu mai rentează (și nu vorbesc din punct de vedere financiar). Sistemul de presă culturală generalistă nu mai poate structura și susține o generație critică, așa cum o făcuse în timpul comunismului sau în perioada interbelică din secolul trecut. Revistele generaliste sunt în curs de lichidare, iar cele de specialitate încă nu există (sau, mă rog, în majoritatea cazurilor e ca și cum n-ar exista).

Care sunt, în opinia lui Mihai Iovănel, scriitorii reprezentativi ai României, personajele care au consolidat peisajul nostru cultural?

Mihai Eminescu pentru inventarea limbajului privat (poezia) și public (gazetăria); I.L. Caragiale, atât pentru pătrunderea lui tipologică (acesteia îi datorează „șansa” de a rămâne actual până azi), cât și pentru marea lui inteligență artistică; N. Iorga, pentru formidabila lui proză istorică; Tudor Arghezi, complementar lui Eminescu pentru secolul al XX-lea; Mihail Sadoveanu, cel mai mare prozator al nostru și cel mai organic scriitor român; Ion Barbu, a cărui poezie mi-a declanșat receptivitatea cea mai spontană și mai acută; E. Lovinescu și G. Călinescu, cei mai mari critici literari din România, care au creat o „ficțiune” asupra literaturii române la care încă ne raportăm. Mă opresc la pragul perioadei postbelice (vorba președintelui Mao, până și Revoluția

Franceză e prea recentă pentru a o putea evalua just). Totuși, îl amintesc pe Petru Dumitriu, nu atât pentru ce a scris (deși îi datorăm *Cronica de familie* și *Proprietatea și posesiunea*, două opere majore ale literaturii române), cât pentru modelul de romancier pe care îl reprezintă – un model, din păcate, mult prea absent din istoria noastră literară.

Este intelectualul român implicat suficient în viața cetății?

Problema nu-i că intelectualii n-ar fi implicați – îi găsim de-a lungul întregului lanț trofic al implicării cetățenești, de la like-ul pe Facebook până la „sacrificiul” celor infiltrați prin Parlament, guvern sau diverse instituții; problema e la nivelul problemelor pentru care luptă. Cine se uită pe istoria celui mai tipic grup intelectual din postcomunism, Grupul pentru Dialog Social, constată că pe agenda lor au stat cu precădere bulșituri pseudomorale (cum să-i epurăm pe foștii comuniști din marele lanț al ființei, cum să luptăm contra comunismului la

aproape 30 de ani după căderea lui) și îngrijorări privind autoreproducerea (vezi toate discuțiile obositoare despre „elite”). Ce agendă socială a avut Grupul pentru Dialog Social? Praf și pulbere. Nu că alții ar fi fost mai breji.

Ce părere aveți despre clasa noastră politică?

O clasă înghesuită pe partea dreaptă. Neoliberalism monolitic chiar și la PSD, doar în teorie un partid de stânga. Puținii oameni de stânga nu prea au cu cine să voteze.

Ați scris „Evreul improbabil: Mihail Sebastian: o monografie ideologică”. Cum s-a născut această carte și ce mai reprezintă astăzi Mihail Sebastian pentru spațiul cultural?

A fost ceva pur circumstanțial. Mă împotmolisem într-o teză de doctorat cu tema *Eminescu și kitschul*, iar doamna profesoară Elena Filipaș mi-a sugerat, ca soluție de avarie, să schimb subiectul în ceva mai manevrabil. În acel punct nu citisem mai nimic de Sebastian, cu excepția câtorva eseuri și a jurnalului (parcurs în săptămâna de dinaintea admiterii la facultate, pe fondul terorii că o să-mi cadă „Umbra lui Mircea. La Cozia”, din care nu mai țineam minte nimic: totuși, deși soluția aparent universal accesibilă era aceea de a parcurge poezia și gata – o puteam face în câteva minute –, am intrat în cele din urmă la examen cu umbra lui Mircea planând asupra mea, uriașă; din fericire, mi-a căzut Ion Barbu, ale cărui scrieri le știam pe de rost). Așa se face că în următorii cinci ani am studiat interbelicul și chestiunea evreiască. În ce privește rolul lui Sebastian, am plasat un spoiler chiar în primele pagini ale cărții mele: un scriitor de raftul al doilea care are brusc șansa, prin revelarea în 1996 a jurnalului, de a deveni un autor în numeroase privințe mai paradigmatic și mai actual decât alții mult superiori lui.

Ce rol joacă mijloacele noi de comunicare, gen Facebook, pentru intelectualii de astăzi?

Pe de o parte, asigură o conectare care face posibilă transformarea indivizilor izolați într-un subiect colectiv, impresionant ca

cifre; a se vedea, de pildă, protestele recente îndreptate împotriva OUG 13 a guvernului Grindeanu. Pe de altă parte, Facebookul este un mediu foarte volatil, foarte fragmentar, adecvat mesajelor scurte și prizei publicitare. El își transformă utilizatorii în proletari care, în timpul informației în timp real și a (iluziei) conectării, oferă timp, propriul lor timp. Pe scurt, un mediu ideal pentru PR-i și poeți, mai puțin pentru cei care vor să gândească pe distanțe mai lungi.

Care credeți că este viitorul presei scrise, al revistelor culturale care încă mai apar pe hârtie? Vor pierde ele lupta cu produsele online?

Este inevitabil să o piardă, date fiind costurile de producție și de difuzare care transformă revistele pe hârtie într-un produs de lux. Sigur, există două forțe de încetinire: acolo unde există o piață suficient de largă pentru ca un astfel de produs de lux să

poată fi rentabil (mă gândesc la Statele Unite, dimpreună cu piața lor globală pe care o controlează, și la produse *top quality* de tip *New Yorker*); sau acolo unde există suficienți bani publici ori privați pentru a fi aruncați pe reviste proaste, inutile și necitite sau, dimpotrivă, bune, utile și citite (propriu-zis, între cele două rețete nu e nici o diferență, dat fiind că niciuna nu e sustenabilă financiar pe mica piață românească).

Ce părere aveți despre corectitudinea politică, atât de uzitată în mediul occidental? Se potrivește această idee de toleranță realităților actuale?

Am o părere în general bună. La noi corectitudinea politică a fost confundată constant cu acțiunile afirmative: deși ambele au un caracter progresist, sunt totuși concepte distincte. În plus, produsul acestei confuzii a fost botezat în anii '90 „comunismul american” (H.-R. Patapievici, Cristian

Tudor Popescu), în ideea că acum Statele Unite făceau de bună voie greșelile pe care noi le făcuserăm în anii '50 cam forțați de Stalin. De fapt, ca să încep cu acțiunile afirmative, asemănările între SUA și lagărul socialist, câte sunt, vin dintr-o problemă comună ambelor sisteme, dincolo de toate diferențele politice: cum pot fi integrate clasele defavorizate? În comunism, integrarea țăranilor și a muncitorilor în sistemul cultural presupusese, dincolo de operațiuni la nivelul educației de bază (alfabetizare etc.), coborârea conceptului prea sofisticat de literatură și artă la niveluri mai accesibile. În Statele Unite, care a cunoscut o politică de discriminare rasială sistematică până târziu în secolul al XX-lea, modelul acțiunii afirmative a urmărit scurtcircuitarea unei integrări lente prin procesul așa-numitei discriminări pozitive (sinonim pentru acțiunea afirmativă), care urma să compenseze dezavantajele cu care plecau în găsirea unor slujbe și funcții persoane discriminate (femei, persoane de culoare etc.). În ce privește corectitudinea politică, deși în SUA nu putea funcționa modelul cultural centralizat din țările socialiste, ideologia PC prezintă o serie de trăsături comune cu teoria realismului socialist: clișee realist socialiste precum eroul pozitiv, tipicitatea etc. pot fi regăsite, de pildă, în polemicile duse de feministele din SUA împotriva proliferării personajelor feminine în roluri de victimă, chiar când aceasta ar fi fost justificată de datele sistemului politic în care se petrece acțiunea (de pildă, în serialul *Game of Thrones*, un transplant *fantasy* pe un decor medieval tipic, este de așteptat ca condiția femeilor să fie în parametrii exploatării medievale; totuși, serialul a fost criticat pentru că nu oferă o alternativă „luminoasă” personajelor feminine). Însă în România comparația corectitudinii politice (amalgamată cel mai adesea cu acțiunile afirmative, după cum spuneam) cu realismul socialist se produce la un nivel sensibil mai primitiv și de fapt pur retoric, unde referința „realism socialist” semnalează dorința utilizatorului de a înfățișa subiectul discuției (progresismul american) în cele mai sumbre culori.

Migrațiile masive din Est – pot ele schimba profilul cultural al Europei sau bătrânul continent mai are încă puterea să asimileze civilizații atât de diferite? Credeți că va rezista proiectul Uniunii Europene? Va avea, cândva, și România – fără îndoială un membru periferic – drepturi similare statelor occidentale puternice? Sau va rămâne doar o piață de desfacere pentru mărfurile, ideile și experimentele statelor vestice?

Ca răspuns, citez ultimul paragraf al cărții mele *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc* (2017): „Există șanse infime ca literatura română să joace într-un viitor imaginabil un rol central în plan global, în primul rând pentru că are o piață redusă. Evenimente marginale care au ajuns în trecutul recent la acapararea atenției planetare, precum romanul polițist nordic, reprezintă o unificare sub termenul de nordic a mai multor piețe (suedeză, norvegiană, daneză, islandeză, finlandeză), câteva cu economii semnificative. Același lucru se poate spune despre realismul magic exportat de America Latină. Cel mai pozitiv scenariu pentru România stă în creșterea capitalului său de notorietate și a prezenței pe listele de referințe care populează canonul european și nord-american (adică vechiul «canon occidental», aflat el însuși în ultimele decenii sub multiple presiuni). Aceasta se poate face fie prin traduceri, fie prin exportarea, inclusiv prin emigrație, de scriitori și de viitori scriitori. Limba română are de înfruntat concurența europeană nu doar pe piața europeană (unde, în mod evident, nu se pune problema să aibă vreo șansă), ci pe piața internă. Va mai fi rentabil să scrii literatură – beletristică ori academică – în română, sau piețele structurate în jurul unor comunități mai puternice, mai bogate și mai numeroase de vorbitori vor ajunge cu timpul să determine un număr semnificativ de scriitori din comunitățile naționale «minore» precum România să-și schimbe limba? Răspunsul depinde și de viitorul Uniunii Europene, în privința căruia scepticismul este astăzi aproape general. Dacă Uniunea va continua să existe, deși nu se va ajunge niciodată la o perfectă egalizare a fluidelor

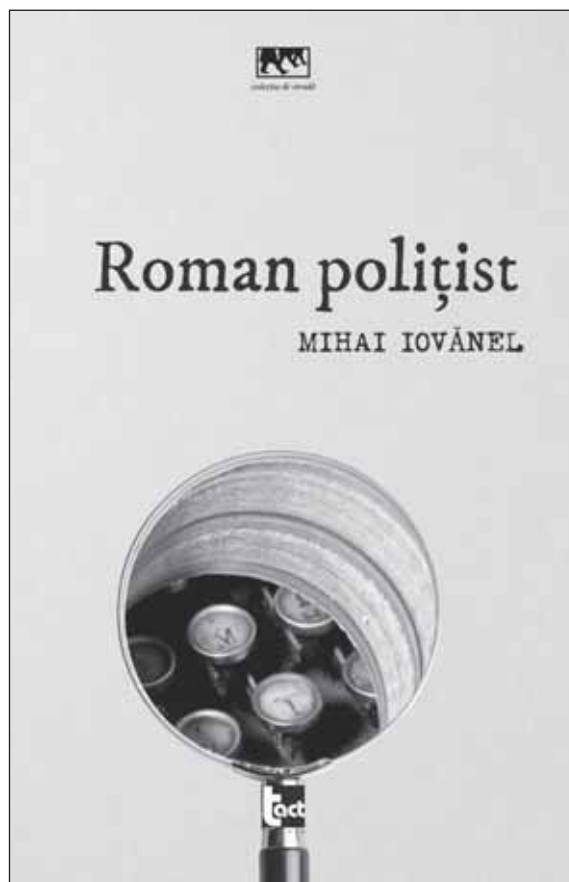
în vasele ce compun continentul (pentru că un astfel de final ar fi contradictoriu în raport cu modul de funcționare al capitalismului), este totuși plauzibil că politicile centrale vor continua să finanțeze într-o oarecare măsură identitățile locale; prin urmare, alternativa va sta între accesarea acestor fonduri de subzistență și cucerirea „Parisului” (deși Parisul de astăzi nu mai reprezintă, în calitatea lui de fostă capitală a secolului al XIX-lea, decât o fantomă). Dacă Uniunea va ceda crizelor care o macină, din punct de vedere cultural lucrurile vor sta cam la fel, dar fără facilitățile capitalurilor de la Bruxelles și fără agenda integrativă (ipocrită, poate, dar funcțională) paneuropeană. Însă identitatea europeană, chiar în cazul în care nu va trece printr-un proces de descompunere prin spargerea UE, va avea de gestionat impactul culturilor emigranților, care va fi substanțial. Înainte să descopere România, cultura Europei va avea de integrat – așa cum o fac astăzi Statele Unite – culturile Asiei și Africii și, cel mai probabil, în câteva decenii nu se va mai recunoaște în fotografiile vechi din secolul al XX-lea. Cel mai probabil, literatura română va supraviețui, în marginea unor astfel de fotografii, ca personaj secundar și ca ecou.”

Câte cărți citiți în medie pe an? Cum reușiți să rămâneți obiectiv, mai ales atunci când scrieți despre o carte al cărei autor nu vă este tocmai simpatic?

Prea multe, din păcate; aș prefera să citesc mult mai puține și mult mai lent. În ce privește antipatiile, din câte am putut constata până acum mi-e imposibil să antipatizez un autor a cărui carte mi-a plăcut de la un nivel în sus.

Ce părere aveți despre scandalurile din sânul Uniunii Scriitorilor?

Primul mandat (2005-2009) al lui Nicolae Manolescu a fost OK, în condițiile în care a infuzat o brumă de credibilitate instituției care de-a lungul mandatului lui Laurențiu Ulici se transformase într-un fel de butic de unde Marius Tupan primea anual câte un premiu, iar de-a lungul mandatului lui Eugen Uricaru (echilibrat și nu lipsit de pro-

iecte din anumite puncte de vedere) ajunse să fie percepută ca o prelungire a PSD-ului lui Adrian Năstase. După aia Manolescu a făcut încă două greșeli aproape clasice (prima fusese cumulul de funcții, respectiv pariul de a conduce Uniunea de la Paris, unde funcționa ca ambasador UNESCO): 1. Creditarea unor funcționari ca Gabriel Chifu, care și-au alocat o parte poate nu consistentă, dar vizibilă din resursele Uniunii (premii, poziții de conducere la revistele USR, poziții de beneficiar în proiectele USR), punându-i astfel în cap lui Manolescu tot felul de scriitori pe drept cuvânt frustrați că lor nu le pică nimic; 2. Modificarea statului Uniunii pentru a-și putea sigura un al treilea mandat.

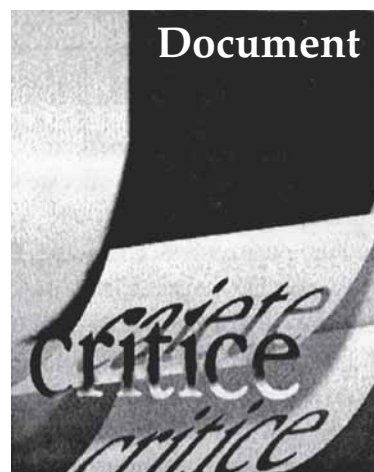
Care dintre cărțile autorului Mihai Iovănel îl reprezintă cel mai bine pe omul Mihai Iovănel? (cu un scurt argument)

Probabil *Roman polițist* (Editura Tact, 2015), a doua mea carte, pentru că este cea mai privată, scrisă în afara oricăror obligații.

Lucian CHIȘU

Cum l-am cunoscut pe Panait ISTRATI

Nicole Pântecan în corespondență
cu Vasile Băncilă

Abstract

Acest articol prezintă textul inedit al unei scriori adresată de Nicolae Pântecan, fostului său profesor Vasile Băncilă. Subiectul corespondenței îl reprezintă întâlnirea lui Nicolae Pântecan cu Panait Istrati și oferă unele amănunte de „atmosferă” privind obârșia marelui scriitor, precum și atitudinea rudelor apropiate ale acestuia, din Bldovinești, unchi din partea mamei. Documentul este comentat în legătură cu o conferință despre Panait Istrati, susținută de Vasile Băncilă în aprilie 1970 la Radiodifuziunea română, publicată postum.

Cuvinte-cheie: corespondență, biografie, Panait Istrati, Vasile Băncilă, Brăila.

This article presents the original text of a letter addressed by Nicolae Pântecan to his former professor Vasile Băncilă. The subject of the correspondence consists of the meeting of Nicolae Pântecan with Panait Istrati and offers some “atmosphere” details regarding the origin of the great writer, as well as the attitude of his close relatives in Baldovinești, maternal uncles. The document is commented in relation with a conference on Panait Istrati, delivered by Vasile Băncilă at the Romanian Radio Broadcasting in April 1970, published posthumously.

Keywords: correspondence, biography, Panait Istrati, commentaries of Vasile Băncilă on Panait Istrati, Brăila.

Despre opera și activitatea lui Vasile Băncilă (1897-1979) s-a scris din ce în ce mai mult începând cu anul 1990. Și-a început cariera ca profesor titular de filosofie și pedagogie la Școala Normală de băieți din Brăila, avându-i colegi pe romancierul George Banea și pe criticul, istoricul literar și eminescologul Dumitru Panaitescu-Perpessiciu, toți trei invalizi de război. A fost apoi revizor școlar în mai multe județe (Brăila, Covurlui, Tecuci, Bacău) și, concomitent, profesor la Liceul „Mihai Viteazul” din Capitală, pendulând între cariera științifică și aceea de dascăl. Printre corespondenții lui Vasile Băncilă aveau să se afle G.T. Kirileanu, Lucian Blaga, Basil Munteanu, Tudor Vianu și Constantin Noica. A devenit cunoscut prin articolele publicate în revistele „Gândirea”, „Neamul românesc”, dar mai ales prin faptul că Lucian Blaga i-a dedicat una dintre cele mai notorii lucrări ale sale, *Spațiul Mioritic* (1936). Deși era autorul unei abordări foarte asemănătoare, gestaltiste, începută înaintea filosofului din Lančrăm – este vorba despre *Spațiul Bărăganului*¹ –, Vasile Băncilă și-a dat seama

fică și aceea de dascăl. Printre corespondenții lui Vasile Băncilă aveau să se afle G.T. Kirileanu, Lucian Blaga, Basil Munteanu, Tudor Vianu și Constantin Noica. A devenit cunoscut prin articolele publicate în revistele „Gândirea”, „Neamul românesc”, dar mai ales prin faptul că Lucian Blaga i-a dedicat una dintre cele mai notorii lucrări ale sale, *Spațiul Mioritic* (1936). Deși era autorul unei abordări foarte asemănătoare, gestaltiste, începută înaintea filosofului din Lančrăm – este vorba despre *Spațiul Bărăganului*¹ –, Vasile Băncilă și-a dat seama

Lucian CHIȘU - Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române, e-mail: lucianchisu@gmail.com

1 Vasile Băncilă, *Spațiul Bărăganului*, ediție îngrijită de Dora Mezdrea, Editura Muzeul Literaturii Române, Brăila, Editura Istros-Muzeul Brăilei, 2000.

de importanța studiului lui Blaga și i-a acordat onorurile² unei întâietăți. Așa se explică semnul de prețuire al autorului Poemelor luminii, ca și vizita acestuia la Brăila, ca să-l cunoască.

În *Spațiul Bărăganului*, lucrare de ample dimensiuni pentru care a strâns și fișat informații toată viața, se află „cheia sistemului său filosofic”, care deschide porțile locului natal, fiindcă acesta, spune învățatul, „aduce primele și cele mai importante intuiții metafizice și aspirațiile” celui plecat, de acolo, în viață. A scris mult, tenace la întretărirea drumurilor filosofiei cu literatura și pedagogia, dându-se efortului intelectual cu o demnitate și onestitate profesională exemplare, având calitatea unui membru de seamă al „legiunii de onoare” formată de-a lungul timpului de profesori secundari începând cu Eugen Lovinescu, Mihai Costăchescu, Pompiliu Nicolaescu, Perpessicius și mulți alții.

Destituit din învățământ (1948) și ostracizat, invalidul de război nu are parte de umilința temniței, dar absentează lung timp din viața socială, refugiat printre cărți, într-o cămăruță rece și nu mai mare decât o chilie, în care lucrează după un program și o disciplină spartană. Cele mai multe dintre meritele acestei personalități vor fi repuse în drepturi după moartea sa, deși, din deceniul al șaptelea din secolul trecut, începuse să primească invitații de colaborare din partea Radiodifuziunii române, a Muzeului Literaturii Române și vizite ale cercetătorilor din Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei. Ileana Corbea, Ionel Oprișan, Bazil Gruia, Paul P. Drogeanu și Ion Mihai Popescu îi obținuseră interviuri ori dialoguri confesive. În aprilie

1970, Vasile Băncilă susținuse o evocare despre prozatorul româno-francez, comunicare căreia avea să-i facă adăugiri și s-o îmbunătățească sub aspect calitativ³. Textul este publicat, din păcate postum, la cinci ani, după decesul intervenit în 1979.

Un număr dublu al revistei „Manuscriptum”⁴, de 305 pagini, a fost realizat în preajma primelor reconsiderări mai importante asupra operei și omului, opiniile și mai ales concluziile așteptându-se în continuare. Cercetătoarea Dora Mezdrea, cunoscută pentru preocupările sale asupra lui Nae Ionescu și discipolilor acestuia, a pus în ordine impresionantul fond documentar rămas de la Vasile Băncilă, arhivându-l și ordonându-l în șaisprezece volume format academic, de câteva mii de pagini la Editura Istros a Muzeului Brăilei. Proiectul se derulează în continuare.

Fără a avea sentimentul că forțăm lucrurile, considerăm că locul acestui reprezentant original al filosofiei românești, strălucit pedagog, memorialist și epistolier, bun cunoscător al literaturii și interpret subtil al istoriei literare, este alături de acela al marilor cugetători. Oricât de riscant sau aproximativ ar părea, îl plasăm în familia unor spirite precum Constantin Noica, Nicolae Steinhardt, Petre Țuțea, deși multe dintre scrierile sale au rămas în faza de lucru, departe de a fi definitive. Gândirea sa aforistică este încă prea puțin cunoscută, Vasile Băncilă fiind un subtil observator al determinațiilor om, cultură, civilizație: „Niciodată cultura n-a distrus civilizația, dar civilizația poate fi moartea culturii și, de obicei, cultura moare din cauza civilizației (...) Azi civilizația și cultura sunt ca două trenuri ce merg pe linii paralele, dar în direcții opuse:

2 „În 1934, când semnează comentariul la volumul *Cenzura transcendentă*, Vasile Băncilă are o reacție comparabilă cu cea a lui Ioan Botezătorul la prima sa întâlnire cu Iisus, când recunoaște în el pe *cel ce trebuia să vină*. Lucian Blaga i s-a arătat, în acest prin volum de filosofie sistematică, pe care îl comentează, drept filosoful român cel așteptat” (Valentin Popa, *Vasile Băncilă. Omul și filosoful*, Brăila, Editura Istros, 2006, p. 84). Crezuse cu atâta forță în rolul de model al verticalității, întruchipat de Lucian Blaga în primii ani ai totalitarismului comunist, încât poetul devenise și reperul său moral. În 1960, când Lucian Blaga, repus în drepturi și reabilitat ca autor, semnează un text convențional în „Contemporanul”, Vasile Băncilă scrie în Jurnalul său: „Durerosă bombă, zi neagră în calendarul spiritualității românești! (...) A căzut Ceahlăul! (vezi Vasile Băncilă, *Carnețelele cu dinamită*, în „Manuscriptum”, nr. 3-4 (1998), p. 238).

3 „Revista de Istorie și Teorie Literară” (RITL), XXXII, nr. 3 (iulie-sept), 1984., pp. 20-24.

4 „Manuscriptum”, XXIX, nr. 3-4 (112-113)/1998.

pe măsură ce civilizația crește, cultura scade”. Citatul de mai sus ni se pare a fi, astăzi, este vizionar.

Din păcate, în timpul vieții, reabilitarea lui Vasile Băncilă s-a manifestat timid, îndeobște prin invitarea acestuia în calitate de *raisonneur* al personalităților pe care le cunoscuse și aproape deloc pentru meritele și rezultatele statornicilor sale preocupări. Textul scrisorii inedite prezentate aici se nutrește dintr-o astfel de explicație: Vasile Băncilă solicitase fostului său elev de la Școala normală de băieți din Brăila, Nicolae Pântecan, cu care a purtat, constant, o corespondență⁵, unele informații despre Panait Istrati. Cu puțin timp înainte, vorbise despre marele scriitor brăilean la radio, cerând, ulterior, în mai multe rânduri, informații fostului său elev.

Subiectul acestor comentarii îl reprezintă lungă scrisoare-confesiune, specie aparte a genurilor biograficului, trimisă de învățătorul Nicolae Pântecan, pensionar la acea vreme, fostului său profesor. Rezultă neîndo-

ios că textul a fost pus pe hârtie la cererea lui Vasile Băncilă, chiar înainte de conferința radiodifuzată⁶, însoțit de indicația de a nu-i fi trimis prin poștă, ci adus și citit în scopul unui taifas. Documentul a rămas inedit. Perioada imediat următoare este una a schimbului de replici epistolare pe același subiect⁷, punctul culminant, în ceea ce privește aprecierile tematic-brăilene, fiind atins într-o corespondență din anul următor⁸.

La cinci ani de la moartea profesorului și mentorului său, în 1984, are loc centenarul nașterii lui Panait Istrati, sărbătorit în România cu oarecare fast. Autorul *Sovedaniei pentru învinși* (1929) era reconvertit la comunismul de coloratură naționalistă, prin ascunderea, totuși, din dezbaterele centenarului, a cărții mai sus amintite, ca și a întregii dispute personale pe care Istrati o avuse se cu Sovietele. Precizăm că la împlinirea unei sute de ani, marele scriitor brăilean fusese sărbătorit cu pompă în Franța, Elveția, Grecia și că tocmai începeau, la 10 august, festivitățile în România (cu deschi-

5 Vasile Băncilă, *Copilărie și miracol brăilean*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 1996, conține un capitol de 18 scrisori (pp. 93-113) și referințe la corespondența purtată de cei doi în intervalul de timp 1969 – 1979.

6 Într-o epistolă, datată 9 aprilie 1970, Băncilă îi scria: „Mă bucur că ai notat cele despre Panait Istrati. În niciun caz să nu le trimiți prin poștă. Dacă poți, vii într-o după-amiază să le citim cu glas tare”. Constantin Pântecan a ascultat acest sfat. Între coperte groase, după tehnologiile timpului, el a îndosariat cele 24 de pagini dactilografiate, semnându-se și datându-le 08.07.1970, cu adresa și numărul său de telefon din București.

7 În altă scrisoare, din 21.aug.1971, Vasile Băncilă are și alte cerințe: „Dacă poți, cât mai stai în orașul nostru, dacă te înlesnești într-o zi, mergi până la marginea Comorofcăi și privește de la [strada] Carantina ori de pe cornișă și spune-mi cum arată (..) În memoria mea, a rămas ca un peisaj antedeluvian, ceva lutos și sinuos, cu găuri și rotocoale strâmbe, cu bojdeuci demonstrându-și resemnat suferința – o așezare stranie, în care parcă ar fi locuit niște ființe jumătate oameni, jumătate fantasmă ale pământului. Am descris acest loc când am vorbit despre Panait Istrati. Dar chiar așa să fie? Poate că memoria mea a mai transformat lucrurile. Mi se pare că acolo nu s-a construit nimic, deși lipovenii bărboși și ciubotoși vor fi dispărut.”

8 La 10 aprilie 1972, Vasile Băncilă face următorul comentariu: „Ai dreptate: Dunărea este cel mai mare poet și filosof al Brăilei din care au luat o frântură Panait Istrati, Sandu-Aldea, Perpessicius, și cu care s-a înfrățit folclorul în mod fabulos. Cu emoție am primit ilustrata, ce arată aspectul bătrân și totuși tânăr al fluviului: terasa frumos dichisită cu flori și lei de beton coborând spre apă face impresie. Apoi, undele mărețe ale mării curgătoare... Dar dincolo, spre fosta baltă, nu mai e nimic! Doar o linie incertă de stepă la dispoziția tractoarelor. Până de curând, acolo începea feeria bălții, care făcea din Dunărea brăileană cel mai frumos peisaj de la Viena și până în Deltă. Acum, totul pare ca un om în alămuri, catifea și aur, dar tuns... chilug. S-a stins viața falnicei Brăile. N-auzi cântări, nu vezi lumini pe vaduri. Unde-s vapoarele titanice cu miros de oceane, remorchele și elevatoarele cu mare neodihnă, lumea vrăjită și colorată forfotind pe chei? Numai o biată colonie de șlepuri bătrâne, uitate la țarm și picotind în amintiri. Portul s-a versaillizat: s-a pieptănat și s-a pudrat. Dar mana și istoria generoasă, taina majoră și fastul cosmic unde sunt? Când vom replanta peisajele? Un hectar de beton nu face cât un fir de iarbă. Aș vrea să văd că oamenii au mai puțină inteligență, dar mai multă minte”.

derea unei case memoriale). Faptul a coincis cu republicarea, în toate țările înainte menționate, a operei lui Istrati, ca și a unor volume rezultate din Conferințele și Colocviile științifice. Se montaseră piese de teatru după romanele sale, au fost scrise dramatizări consacrate vieții și operei lui, editate înregistrări cu lecturi din operă⁹. În toamna aceluși an, Nicolae Pântecan a predat custodelui proaspăt înființatei Case memoriale „Panait Istrati” lungă epistolă scrisă la cererea lui Vasile Băncilă. După evaluarea prin lectură, amintirile lui Nicolae Pântecan n-au trezit cel mai înalt interes, deoarece veneau într-un moment de saturație informațională, și încă una de bună calitate. Ceea ce, la drept vorbind, nu se regăsea în dactilograma respectivă. Astfel se explică lungă ei letargie, de peste trei decenii, când revine în atenție, am spune, nu atât prin importanța conținutului ei, cât datorită faptului că literatura lui Panait Istrati și-a menținut permanent actualitatea.

În ultimele decenii, abordările multiculturaliste, despre care literatura istratiană oferă abundent exemple, i-au sporit vizibilitatea. Conceptul de „literatură migrantă”, intrat în universul artistic ca export de motive, modele și mentalități care migrează, odată cu autorii acestora, dintr-o cultură în alta, a găsit un sol fertil pentru cercetătorii din Italia, Germania, Portugalia, Franța și România ai operei scriitorului brăilean. Pentru că opera lui Istrati, pe lângă mesajul ei artistic, oferă răspunsuri în continuare, fiind ca un balsam pentru cei care caută o soluție (negăsită în paginile altor autori) cu privire la rosturile ființei umane și prioritățile existențiale într-o lume din ce în ce mai deșărădăcinată de valorile morale. Aceeași operă îi îndemnă să respecte, indiferent de situație, adevărul și libertatea, să prețuiască

ideile de bine și frumos, atât de convingător exprimate în romanele și povestirile lui Istrati. Astfel se explică succesul constant de care se bucură Panait Istrati în fața cititorilor de pe glob (din Franța și, bunăoară, Turcia, unde opera a pătruns și în manualele școlare).

Revenind la amintirile epistolare ale lui Nicolae Pântecan, credem că, în noul context al actualității istratiene, a unui autor despre care s-au spus atâtea lucruri esențiale, orice adaosuri cu caracater inedit, merită înregistrat.

Înainte de a le încredința lecturii în paginile următoare, ne întoarcem la Vasile Băncilă, revenind cu întrebarea de ce i le-a solicitat fostului său elev. Fiindcă ne aflăm, din punct de vedere cronologic, în perioada de început a „reabilitării” cărturarului, pe

⁹ În Franța, s-a jucat *Ciulinii Bărăganului*, un fel de „spectacol de sunet și lumină”, proiectat pe ruinele unui castel, cu aranjament sonor, dar mai ales cu participarea la revoltă a întregii populații din mica localitate (lucru la care francezii se pricep și îl fac foarte convingător); pe scena Teatrului „Maria Filotti” din Brăila, în plin moment aniversar, a avut loc premiera piesei dramaturgului Ion Bălan, *Martor și judecător*; Casa de discuri Electrecord a scos pe piață *Întortocherile vieții. O pedeapsă neîmplinită*, placă audio cu textele lui Panait Istrati în interpretarea actorilor Ernest maftei, Sandu sticlaru, Florian Pitiș, Mircea Albușcu ș.a.

când acesta începuse să fie curtat de redactorii Radiodifuziunii și, e de presupus, i se solicitau evocări ale personalităților de mult trecute în lumea umbrelor. Pe „lista” lui Vasile Băncilă nu putea lipsi Panait Istrati. Deoarece Nicolae Pântecan fusese, la începutul carierei profesionale, învățător în Baldovinești, satul de baștină al Joitei Istrati și al copilăriei viitorului scriitor, Vasile Băncilă trage concluzia că fostul său elev își amestecase pașii cu aceia ai lui moș Anghel și moș Dumitru, unchi de sânge și personaje literare istratiene. Merita, prin urmare, să-i ceară un astfel de lucru și, mai ales, să-i sugereze, în locul unei expedieri poștale, o întâlnire colocvială, în care l-ar fi putut trage de limbă asupra chestiunilor prea puțin clare ori să ceară și alte detalii, pe care Nicolae Pântecan nu le-a considerat demne de interes. De altfel, până spre preajma centenarului din 1984, Baldovineștii fuseseră loc de pelerinaj pentru toți iubitorii operei istratiene¹⁰.

Aceasta este, în opinia noastră, incidența sub care trebuie citită ampla confesiune, în care, se va vedea, autorul amintirilor vine cam nepregătit, fiindcă trecuseră mai bine de patru decenii de la întâmplările relatate, peste ele așezându-se pâclele memoriei, aproximația, aburul legendei.

Sigur mai este și faptul că fostul său elev nu era avertizat despre buna pătrundere în substanța literaturii istratiene pe care Vasile Băncilă o făcuse, dar în ultima parte a vieții. De aceea între „poveștile” pe care Nicolae Pântecan le deapănă, într-un stil de elev conștiincios și foarte grijuliu să nu iasă din canonul școlar – cu alte cuvinte cam plicticoase – și impresiile răspândite în eter și apoi așternute pe hârtie, ale lui Vasile Băncilă, diferența de informare și interpretare este uriașă.. Acest fapt iese în evidență după lectura *Amintirilor...* lui Nicolae

Pântecan, dar mai ales dacă textul publicat în RITL ar fi așezat față în față cu acestea.

Obiectivul cercetării de față constă în stabilirea raportului dintre fabulație și autenticitate din relatarea lui Nicolae Pântecan cu privire al întâlnirea sa cu Panait Istrati. Fiind vorba de o evocare provocată și de trecerea mai multor decenii de la consumarea faptelor, nu surprinde că efortul de prezentare „nudă” este însoțit de unele mijloace... literare. Nici pe departe „spectaculoase” din punct de vedere istorico-literar, amintirile suscită curiozitatea prin strategiile narrative ale unui fost eminent elev normalist – a se vedea procentul foarte ridicat al scriitorilor contemporani ai căror părinți au fost învățători – constituindu-se într-un subiect demn de atenția sociologilor și comentatorilor mentalităților literare.

Cele 24 de pagini format A4 fuseseră dactilografiate, exemplarul depus la Casa memorială „Panait Istrati” fiind una dintre cele două, trei copii, cel mai sigur a doua. Printre particularitățile ortografice ale textului se numără abrevierea *d-tră*, pentru „dumneavoastră” (utilizată insistent în text), iar ca tectonică se fac remarcate două tipuri de delimitări: una care ar trebui să marcheze o pauză mai mare între episoadele relatate, marcată printr-un continuum de puncte trasate orizontal, cealaltă prin X-uri care despart vertical ideile unui episod sau chiar paragrafe ale acestuia.

Planurile narrative sunt și acestea două. Unul aparține relatărilor naratorului Pântecan și, reproducându-se întocmai ca limbaj, intervențiile eroilor: moș Dumitru, fiica acestuia, Marioara, învățătorul Ghiță Butoi, colegul său din localitatea Pietroiu, nea Cristache Ocheșelu, cârciumarul, și tovarășul de „păcate ale tinereților” lui Istrati, poștașul Radu Bortan. De aici sunt de reținut, pentru efectul stilistic ori pentru învățămintele rezultate din evocare,

10 Prin fața prispei lui moș Dumitru, trecuse în scop documentar Mihai Dragomir, însoțit grupul literar brăilean strâns în jurul lui, de la revista „Flamura”, care îi consacrase numere omagiale războindu-se cu doi dintre contestatarii scriitorului (Nicolae Iorga și G. Călinescu). Pe același principiu, al documentării la fața locului, în perioada comunistă au luat legătura cu urmașii scriitorului, la Baldovinești, regizorii filmelor *Codîn* și *Ciulinii Bărăganului*, Henri Colpi și Louis Daquin și George Vitanidis, autorii unor monografii, Al. Oprea, Mircea Iorgulescu ș.a.).

momentul întâlnirii cu Panait Istrati, mai exact imaginea acestuia, care „nu se uita înainte, nici la dreapta, nici la stânga („se uita în el”) și episoadele tragic-comice în care moș Dumitru își pierde cârlanii (mieii), pentru că marele scriitor, cu nostalgia după zilele copilăriei, îi scosese la păscut, dar se întorsese valvârtej să nu piardă una dintre ideile care-i bântuiau de mult scrisul. La fel de greu fusese de explicat pentru moș Dumitru, om al muncilor câmpiei și pescar al Dunării și Siretului, de ce îl trezise scoțându-l afară în toiul nopții, ca să-l întrebe despre denumirea populară a unui astru. Nici faptul că nepotul său pierdea noapte de noapte scriind, la lumina lămpii și fumând țigară după țigară nu părea prea lesne de înțeles pentru moș Dumitru. Observațiile sunt corecte, grijile agriculturului fiind cu totul altele decât cele ale oricărui scriitor. Așadar, între cei ai lui, din neam, și scriitor prăpastia era adâncă, dar Panait Istrati era conștient de „nedreptatea” comisă de destin prin faptul că sădise în el ceea ce luase, în proporții diferite, de la ceilalți de același sânge.

Și despre Marioara, afirmațiile lui Nicolae Pântecan se confirmă. La moartea lui moș Dumitru, intervenită la doi ani după aceea a lui Panait Istrati, ea a luat din casa bătrânului toate documentele aflate într-o valiză/ cutie de lemn, a lui Panait Istrati, cât acesta locuise în Baldovinești¹¹. Acestea au intrat în posesia lui Al. Oprea, autorul primei monografii consacrate lui

Panait Istrati¹², care a lăsat un înscris olograf cu privire la preluarea lor.

Cel de-al doilea aspect care reține atenția în cadrul amintirilor, până în prezent inedite, nu mai aparține memoriei privirii, ci informațiilor livrești, puse pe seama convorbirii cu Panait Istrati, în numele cărora Pântecan rezumă biografia, nu foarte bine asimilată, din cărțile scriitorului. Efectul lecturii (făcute la senectute) mistifică realitatea, ducând biografia foarte departe de adevăr. Fostul elev încearcă să-și impresioneze mentorul-profesor (o făcuse și la vârsta școlărității) și devine, din narator realist unul fantast, călcând pe treptele de aer ale imaginației. Relatează despre tentativa de sinucidere de la Nisa, aducându-l în prim-plan, absolut de neînțeles și melodramatic, pe Romain Rolland, care se va afla din prima clipă la căpătâiul sinucigașului. Din această întâmplare lipsește doar formula de încheiere a poveștilor din folclorul nostru: „și încălecai pe-o șa...”. Informațiile livrești se învălmășesc găsindu-și cu greu ordinea în capul lui Nicolae Pântecan.

Însă de-a dreptul „incendiare”, ca să folosim limbajul din media contemporane, și pe placul lui Vasile Băncilă vor fi fost comentariile cu substrat politic strecurate de Nicolae Pântecan pe seama celui evocat: „Scriitorul a gustat din bere, a mai aprins o țigară și a continuat, trecând de la acestea, la considerațiuni de ordin psihologic uman și ajungând la concluzii total pesimiste, în ceea ce privește eficiența vreunei doctrine

11 Cei care au trăit în vremurile respective își amintesc de un toc cu peniță foarte mare, care putea fi agățat într-un cui de perete sau purtat, precum o pușcă, pe umăr, având înscrisurile unei edituri (posibil Rieder), de foarte multe tăieturi de presă (cupiuri), cărți poștale-fotografii, corespondență și, n-ar fi exclus, carnete cu însemnări disparate. Căsătorindu-se, Marioara le-a dus cu ea în Brăilița, faimos cartier mărginaș al orașului cu Baldovineștii, dar traiul greu alături de un soț brutal și cu „darul” beției i-a scurtat viața. După moartea Marioarei, soțul văduv s-a recăsătorit, murind, însă, la scurtă vreme, așa că documentele aparținând scriitorului au rămas, cum se zice, pe mâini străine.

12 Prima carte a lui Al. Oprea se intitulează simplu *Panait Istrati* și a fost publicată în 1964. Sugestia de a-i dedica o monografie îi fusese dată de Miha Dargomir, în perioada când Al. Oprea era redactor-șef adjunct la „Luceafărul”, iar Miha Dragomir conducea, din umbră și din motiv de dosar, revista al cărei „arhitect” fusese. Cea de a doua carte scrisă de Al. Oprea apare mai întâi în limba franceză: *Panait Istrati, Un chevalier errant moderne. Dossier de la vie et de l'oeuvre*, Bucharest, 1973, fiind scoasă trei ani mai târziu în românește: *Panait Istrati, Dosar al vieții și opere scriitorului*, București, Editura Minerva, 1976 (ed. a II-a în 1984). Al. Oprea nu le-a înapoiat, după moartea sa, survenită în 1983, nemaștiindu-se nimic despre ele. Devenit la jumătatea anului 1971 succesor al lui Perpessicius la conducerea Muzeului Literaturii Române, Al. Oprea obișnuia să-și ia de lucru și acasă, pe masa sa de lucru aflându-se importante manuscrise și documente Panait Istrati, preluate din muzeu.

sau sistem politic, care să asigure umanității mult visata dreptate socială și fericire a popoarelor. Căci, în structura lor de fond, oamenii nu pot fi schimbați.

– Stan, a exemplificat el, e conducător și Bran e condus. Adică Bran îl duce în spate pe Stan. Bran se plânge, se tânguie, strigă, întrucât Stan e greu. Dar Stan nu aude nimic, nu vede nimic. El se simte bine în cărucia lui Bran și crede că și acesta e la fel de fericit.

La un moment dat, situația se schimbă. Ajunge Bran la putere, adică în cărucia lui Stan. E rândul lui Stan să țipe, să urle. Degeaba. Bran n-aude nimic, nu vede nimic. A uitat totul. Pricepi? Există o psihologie a omului condus și alta a conducătorului. Când Bran ajunge la putere, se dezbracă de psihologia omului condus, ca de o haină, pe care i-o trece lui Stan. Și invers. Există în om, în orice om, o serie de trăsături negative pe care le are de la natură: egoismul, invidia, ura, ambiția, răutatea, rapacitatea și altele. Acestea îl fac total insensibil și total inapt să aplice, atunci când este la putere, principiile generoase de guvernare.

– Și nu-i nimic de făcut? am îndrăznit eu cu întrebarea. Atunci scriitorul a întins mâna către gardul școlii, de data aceasta, un gard nou și frumos, care mă costase suma de 3000 lei.

– Știi ce buruiiană este aceea care se vede în grădină la dumneata?

– Da. Acela e pir, zic eu.

– Da. Pir. Ai prășit grădina anul acesta, vreodată?

– De trei ori, am răspuns eu. Și spuseseam adevărul. Dar din iunie și până în august, această plată rezistentă și proliferă se ridicase iar la viață. Mă temeam că scriitorul va face vreo observație oarecum neconvenabilă pentru spiritul meu gospodăresc. Dar el a reluat:

– Poți s-o prășești de o mie de ori! Până nu-i stârpești definitiv rădăcinile, nu faci

nimic. Ea apare din nou. Așa și cu omul. Până nu dispare definitiv omul actual, cu toate defectele lui, ca să apară, ca în mitologie, un om nou, fără aceste tare genetice, omenirea nu poate spera la fericire, la pace, la dreptate socială. Firea omului pervertește orice fel de sistem de guvernare, oricât de generos ar fi conceput”.

Cam acestea erau relatările pe care Nicolae Pântecan le face în scrisoarea sa. Experiența întâlnirii cu Panait Istrati devine prilej de considerații pe care fostul elev le prezintă, cam școlărește, profesorului său de odinioară. Memorialistica sa aparține, ca gen, istoriei literare, în timp ce invențiile literaturizate, spre a intra în registrul artei, cer o serie de calități, probate mai degrabă în prima parte, unde, totuși, autenticismul pune în umbră literatura. Este clar că Nicolae Pântecan l-a întâlnit pe Panait Istrati, că era la curent cu celebritatea scrisului său, cum și faptul că, în scrisoarea sa, a „tradus” bine, peste timp, din lecturi istratiene, semnificațiile acelei vieți, ajutat fiind și de experiența personală de pedagog.

Cu mult mai pline de interes sunt opiniile lui Vasile Băncilă despre Panait Istrati, opinii pe care și le dorea confirmate, în linii mari, de scrisoarea lui Nicolae Pântecan. Propriu-zis, de aici vin câteva surprize, care merită un comentariu. În pofida faptului că făcuse două stagii de pregătire intelectuală în Franța¹³, Vasile Băncilă nu arătase atenție ascensiunii în literaturile franceză și română a scriitorului, semn că preocupările celor doi nu erau, atunci, interferente. Cu trecerea anilor, însă, relația lui Vasile Băncilă cu opera istratiană, devine foarte apropiată, așa cum denotă studiul de mici dimensiuni *Literatura lui Panait Istrati*, apărut postum¹⁴. Este evident că Vasile Băncilă îl studiază atent și nuanțat pe marele său concitadin. Între ideile avansate aici se arată: „în totul, creațiile lui Istrati sunt o

13 A locuit între 1925-1927 și 1929-1930, în Franța, printr-o interesantă coincidență în perioada lansării lui Istrati (dar fără a-l cunoaște), ceea ce nu l-a împiedicat ca, peste ani, să scrie lucruri esențiale despre Panait Istrati.

14 Textul a fost reluat în volumul *Portrete și semnificații*, Prefață de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, ediție îngrijită și adnotată de Ileana Băncilă, „Revista de istorie și teorie literară”, colecția „Capricorn”, supliment anual, nr. 4, 1987.

mare ofrandă pe care el o face lumii, iar nu o literatură de amuzament” (de aceea, am adăuga noi, el a fost agreat de către toți, și de cititorii simpli, dar și de cei pasionați de arta cuvântului). Vasile Băncilă observă și faptul că „exotismul său nu are nimic din exotismul comestibil și parfumat”, făcând aluzie la aprecierile lui G. Călinescu, din cunoscuta sa *Istorie...* Tot el consideră că „darul de povestitor nu putea să-l ia din Orient, ci este darul de a povesti al țăranilor români, povestirea fiind cea mai importantă formă de creație epică la noi”, afirmație prin care combate opiniile exprimate în Franța, la debutul lui Istrati, considerat un povestitor oriental, autor al unor narațiuni asemănătoare cu *1001 de nopți*. Băncilă nu acordă foarte mare importanță cuvintelor neoașe, autohtone, care împânzeau paginile scrise în limba franceză: „expresiile dintr-o limbă devin minerale opace într-alta, străină”, încât nu pot face gloria unui scriitor, răspunzând celor care considerau că Istrati era o curiozitate lingvistică, prin limba lui, deci o altă formă de exotism.

Băncilă evidențiază chiar o ușoară mitomanie la Istrati, „probă că el a relatat, uneori, în mai multe feluri aceleași aspecte din viața sa”. Observă că numai lui Creangă și lui Istrati li se spune, „humuleșteanul”, respectiv „brăileanul”, ceea ce denotă ca au scris memorabil despre locurile natale, identificându-se cu ele. De la Băncilă aflăm că numele cartierului Comorofca, unde se aflau lipoveni și unde trăise Codin, despărțind orașul de strada Carantinei (pomenită în episodul cu epidemia de febră tifoidă din romanul cu același nume), vine de la *comar*, care înseamnă în rusește „țânțar”. Populat de o literatură (întâmplări și istorii cu greci, turci, lipoveni, evrei, italieni, germani), acest spațiu devine, în concepția lui Vasile Băncilă, o formă preconceptă, „semifinită” a artei, având nevoie de un autor pe măsura semnificațiilor ei: „era destul să vină un scriitor, să le capteze, să le dea apoi expresie”. Tot Băncilă atrage atenția asupra faptului că „Istrati avea cultura omului umblat”, dar avea și o cultură folclorică, primită direct de la sursă, un instinct formidabil de cititor, fiindcă Istrati îl citise în adolescență

pe Dostoievski, apoi pe clasicii francezi, refuzând, tot din instinct, literatura facilă. Concluziile studiului bat foarte departe, completând profilul: „credința lui pasională, valorificând talentul, i-a dat rolul istoric pe care i-l știm. Sunt pasiuni bune și pasiuni rele. La Istrati, ele au fost fără de excepție, pasiuni pozitive. Iar acest fel de pasiune e forma antropică a forței care a creat și menține lumea. Istrati a avut și el o picătură din această forță, un atom de miracol care i-a transfigurat opera și numai când s-a îndepărtat de la el a avut tristețea păpușilor părăsite (...) Dus de pasiune și de evocări, de memento-uri tulburătoare despre ce a fost, de reproșuri patetice pentru cât s-a greșit și de sugerări generoase pentru viitor – o pictură toridă în mișcare, o fascinație de îndelniciri, o mie și una de încântări”.

Ar trebui adăugat că între literatura lui Panait Istrati și modul în care Vasile Băncilă a conceput studiul căruia i-a consacrat întreaga viață, *Spațiul Bărăganului*, există un puternic liant, constituit de atmosfera locului, pe care cei doi o resimt și o redau aproape identic. Apropiati ca vârstă, copilărintă în aceeași atmosferă a orașului îmbogățit de comerțul pe Dunăre, era într-un anume fel firesc ca impresiile lor să se adune în aceeași albie, unoeri să interfere artistic. De pildă, scrie despre „Cetățuia” din partea de sud-est a orașului, camuflată astăzi, sub același nume, de o stradă de câteva zeci de metri de pe faleza înaltă a Dunării. În aceste rânduri despre trecut nu pierde prilejul de a evoca aspectul tipic de oraș din Asia Mică, al Brăilei, în termenii următori: „...plin de cafenele în care turci cu figuri de ceară jucau biliard ori stăteau nemișcați visând la gloria trecută și în care o cadână în șalvari și cu ochii arzând sub feregea trecea din când în când de pe un trotuar pe altul. Acest freamăt de stradă s-ar fi convenit impregnât cu substanțe chimice și păstrat ca muzeu”.

Dăm, în continuare, curs lungii confesiuni a lui Nicolae Pântecan, personaj astăzi deloc cunoscut, pe care Vasile Băncilă îl amintește copios, în fragmentul *De la tinerețe până la bătrânețe*, o scrisoare adresată foștilor săi elevi „normaliști”, la câteva decenii de la absolvirea școlii.

Stimate Domnule Profesor Băncilă,

Vă povestesc, în rândurile ce urmează, cum l-am cunoscut pe Panait Istrati

„Era în vara anului 1930, cam pe la începutul lunii august. Se împlinea un an de când funcționam ca învățător în Baldovinești, satul natal al marelui militant pentru... dreptate socială, Panait Istrati. Auzind că scriitorul ar fi apărut în sat, m-am hotărât să dau pe la moș Dumitrache Istrati, fratele mamei scriitorului, în speranța că, într-un fel sau altul, voi avea ocazia, cel puțin să aflu știri, dacă nu voi reuși să-l văd și să stau de vorbă cu el. Faptul că nu-l cunoșteam, precum și marea lui celebritate, mă cam speriau. De aceea, pentru orice eventualitate, m-am pus la adăpostul unui pretext plauzibil, recensământul copiilor de școală, și într-o după-amiază, mai mult către seară, am bătut la poarta bătrânului.

Altfel, în casa lui moș Dumitrache, mai fusesem eu, tot sub pretextul recensământului, deși scopul meu fusese legat tot de persoana scriitorului. Dar de la bătrân nu aflasem mare lucru: «Un vântură lume! Un neisprăvit!» Părea însă că sentimentul intim al bătrânului nu era chiar acesta, pentru că adăugase:

– Nu mă dumiresc eu cum și-a schimbat firea! Era un copil să-l pui la rană! Și harnic... ascultător... S-a înhăitat cu unii și cu alții!

De fapt bătrânului nu-i făcea plăcere să fie oarecum «cercetat» în această privință. Dădea din mână a lehamite și se lua cu altă vorbă.

Mai mult noroc am avut cu fiica bătrânului, deci verișoara scriitorului, fată de măritat la casa părinților săi. Marioara – așa o chema – îmi arăta o simpatie vădită. De fapt avea o fire deschisă, poate chiar îndrăzneță și nu era deloc urâtă. Așa că, la rândul meu, mi-a făcut plăcere să-i fac puțină curte, dansând-o în câteva rânduri la balurile și nunțile care se făceau în sat. Cu aceste ocazii, căutasem să aflu și unele știri, pe care le presupuneam că le avea familia despre celebra lor rudă. Și Marioara nu fusese deloc zgârcită la vorbă; ba chiar îi plăcea să discute acest subiect, care, credea ea – și pe bună dreptate – o înălța în ochii mei. Avea însă grijă să-mi ceară cuvântul că nu voi trâmbița nimic din cele ce-mi încredința. De altfel, cel mai interesant lucru pe care l-am aflat (restul îl știam eu mai bine decât ea), a fost faptul că Panait Istrati, prin intermediul Editurii Rieder din Paris, cum aveam să constat ulterior, trimitea la Baldovinești, pe adresa lui moș Dumitrache, orice carte nouă pe care o scria. Ultima pe care o expediase în primăvara anului 1930, fusese *Vers l'autre flamme*, o carte, bine-înțeles, în limba franceză. Am făcut ce am făcut și am obținut-o.

– Dar să știi că mă omoară tata, dacă află! mă avertizase Marioara.

Într-adevăr, bătrânul știa că nepotul lui e... contra regelui. Așa mă informase Marioara. Și pentru că într-o vreme, cu mulți ani înainte, fusese chemat la postul de jandarmi, chiar de către comandantul legiunii de jandarmi din Brăila, dăduse poruncă strașnică să nu vorbească nimeni, nimic. De aceea Marioara îmi cedase cartea după multe stăruințe și nu i-a venit inima la loc, decât după 3-4 săptămâni, când i-am restituit-o.

Cam aceasta fusese atmosfera în familia lui moș Dumitrache în legătură cu nepotul său de soră, scriitorul de mare vervă proletară, dar și de necontestată valoare literară. Și cum eu aflasem din ziare că, în ultima vreme, Panait Istrati se împăcase cu țara, și aceasta datorită decepțiilor lui ideologice, ba și mai mult, că s-a întors în țară și se găsește chiar în Baldovinești, m-am dus la moș Dumitrache Istrati, cu nădejdea că... dinspre partea regelui, a fost lămurit chiar de... impostor și că, de data aceasta, nu se va mai teme de discuții.

Chiar așa a și fost. Numai că vechii temeri a lui moș Dumitrache îi luase locul una nouă, cu totul de alt ordin, dar nu mai puțin grea pentru bătrân, după cum se va vedea mai departe.

Moș Dumitrache trebăluia prin curte. Avea în mână o furcă. M-au simțit câinii, care au început să latre. După ce i-a liniștit, mi-a deschis poarta și m-a poftit înăuntru.

Soarele era spre asfințit și casa lui moș Dumitrache era cu spatele tot într-acolo. O casă veche, țărănească, învelită cu stuf. De aceea umbra ei cuprindea aproape toată bătătura.

– Cu ce treabă te-ai lăsat pe la noi, domnule învățător?, mă întrebă el, după binețile obișnuite.

– Moș Dumitrache, treabă ai d-ta, că te văd cu furca-n mână. Pe când eu... cum vezi: umblu cu bastonul; și nu prea am văzut eu oameni făcând treabă cu bastonul în mână! Ce zici?

– Ha, ha! Deh, asta cam așa e. Dar dacă ai intrat la mine, gândesc eu că degeaba n-ai venit. Marioară! Tincă! Dă glas bătrânul. Care sunteți acolo? Aduceți două scaune încoace!

Scaunele le-a adus bătrâna «țața Tincă», cum îi spunea lumea, căreia eu i-am spus «bună seara» cu toată cuviința. A venit și Marioara, ceva mai târziu, cu încă un scaun, dar care să servească drept masă, pentru o tavă cu dulceți și apă rece.

– Serviți!

Și s-a întors de unde venise, nu înainte de a prinde momentul să-mi facă un semn cu degetul la gură, ceea ce însemna: «Să nu pomenești nimic despre carte!» I-am răspuns cu o discretă înclinare a capului, să n-aibă nicio grijă.

– Moș Dumitrache, încep eu discuția. Una și cu una fac două! Știi de ce am venit eu la dumneata? Am auzit că ai musafiri de la Paris. S-a întors domnul Panait Istrati. Aș vrea să-l cunosc și eu. Se poate?

– Domnule învățător, se poate. De ce să nu se poată? Numai că acum nu e acasă. E dus la Brăila. Că așa face! Stă ce stă aici, 3-4 zile, o săptămână și iar pleacă...

– Și ce face el aici, moș Dumitrache? Scrie ceva?

– Păi da, asta face. Scrie toată ziua și toată noaptea – ce-o fi scriind! N-are somn, nu-i e foame... Numai cafea și țigări. Un fum la el în casă... să-l tai cu cuțitul. Adună fata dimineața câte o strachină de mucuri. Și lămpile... parcă ard cu păcură! Așa-s de negre sticlele. Le mai sparge! Mă rog! Le dă baba la gunoi și cumpără altele. De! De asta n-ar fi nimic! Dar, să nu vorbesc într-un ceas rău! Ne temem, și eu și baba, să nu ne dea foc la casă, Doamne ferește!

– Dar ce-i copil, moș Dumitrache? Are el grijă!

– Copil nu-i, dar eu mă tem. Drept să-ți spun, tare m-am bucurat când l-am văzut iar acasă. Era într-o duminică. A tăiat Tincă niște pui, au venit și feciorii mei, Neculai și Anghelache cu nevestele, cu fetele, toți. Și el... râdea, spunea... De fapt toți eram veseli. Parcă ne curgea așa, ca o apă bună prin suflete. Da eu, ce mi-a venit? M-am sculat și mi-am făcut cruce: Ei, nepoate! Mi-a ajutat Dumnezeu și Maica Domnului, că te mai văd odată în viața mea! Că tare ți-am dus dorul! Și tare m-am temut că am să mor și n-o să te mai văd niciodată!

Și se vede treaba că eram cam băuți, că mi-au dat lacrimile. De el s-a sculat de pe scaun, a ocolit masa, a venit la mine și m-a sărutat. Pe urmă i-a luat pe toți la rând: pe Tincă, pe Neculai, pe Marioara, pe Anghelache, pe toți.

Unchiule, zice, ce-a fost a fost. Acum nu mai plec. Văd eu! Poate o să stau la Brăila, poate mă mut la București. Dar din țară nu mai plec...

.....

– Și, cum îți spun, am avut o mare bucurie. Dar uită că acum n-o mai am.

– Dar ce s-a întâmplat, moș Dumitrache?

– Păi... de la un timp încoace, mă roade o bănuială.

– Ce fel de bănuială?

– Ce fel? Uite-așa, ca o umbră de noapte. Dumneata ai umblat noaptea pe drumuri

streine? Vezi o umbră care-ți trece drumul. Și de umbra aceea te temi. Uite așa mă tem eu acum!

– Spune mai pe șleau, moș Dumitrache! De ce te temi?

– Apoi, dacă am început trebuie să termin. Mă tem că el... îi ca „neoamenii”. De asta mă tem!

Nu mi-am dat imediat seama la ce fel de „neoameni” se referea moș Dumitrache. Știam, de la Marioara Istrati, că bătrânul suferise mult pentru viața fără căpătâi a nepotului, care, în tinerețe, nu putuse să lege din tei curmei, cum se spune, să aibă rostul lui, casa lui, ca toată lumea. De-asta o fi zicând moș Dumitrache că e ca neoamenii! De aceea sării cu vorba, crezând că am să fac lumină în întunericul din judecata bătrânului.

– Nu e cum crezi dumneata, moș Dumitrache!

– Apoi că eu nu cred. Nu văd! mi-o reteză scurt bătrânul. Văd și judec. Și te pun și pe dumneata să judeci. Uite, vezi dumneata țarcul acela din dreapta grajdului? (Și-mi arăta cu mâna într-acolo, unde un garduț limita închisoarea pentru mieii înțercați – cârlani, cum se spune prin partea locului). Acolo închid eu cârlanii, continuă el. Am vreo 18-20; mai multe mieluțe. Într-o zi, Panait, nu și nu, că se duce el cu cârlanii la păscut.

– Măi, omul lui Dumnezeu, n-ai minte? Cum să te duci tu cu cârlanii? Aștia te aleargă, nu glumă! Că-s ca argintul viu. O să-i prăpădești pe câmp! zic eu.

– N-ai nicio grijă, unchiule! zice. Te rog să mă lași! Vreau și eu să-mi mai aduc aminte de zilele copilăriei.

Când l-am auzit așa, ce-am zis? «Săracul! Pe acolo pe unde a umblat, i-a fost dor de locurile noastre. Acum vrea să-și sareze și el inima. Hai să-l las».

Și l-am lăsat.

A luat cârlanii și s-a dus. Dar eu... tot cu grijă! Mai că-mi venea să plec după el. Și rău am făcut că m-am dus! Că numai ce-l văd că vine, valvârtej, și dă buzna în casă. Era așa, cam după chindii. Eu, după el:

– Panaite, zic! Unde-s cârlanii?

– Pe câmp, zice. Lasă-mă!

Și s-a apucat de scris.

– Cârlanii, mă! Spune unde i-ai lăsat?

Sare și Tinca:

Lasă-l! zice. Nu știi cum e el? Încalecă pe cal și du-te de-i caută. Asta fă!

M-am dus. Am luat-o întâi încoace pe suhat, spre baltă. Nimic! M-am întors și am urcat dealul pe moșie la Caloianu. Este acolo o miriște de orz. Nimic! Cobor și o iau pe sub coastă spre Pietroiu.

Sfințea soarele. Ce mai? Am rămas fără cârlani! Asta e! Și fierbeam de supărare. Când, dă Dumnezeu și mă întâlnesc cu cireada pietroienilor. Întreb văcarii:

– Măi, n-ați văzut cumva niște cârlani pe aici, pe undeva?

– Cârlani? Ba da. Am văzut, răspunde unul. Uite acolo, pe lângă via lui Gheorghe Bălan! Chiar am zis noi: Ce-o fi cu cârlaniiăștia, singuri?

O iau într-acolo.

Adevărat. Erau cârlanii mei. Număr: erau 12... Unde-s opt? Dau roată la vie, mă mai reped și spre niște tufe, la vreo 500 de pași... Nimic. Ce era să fac? Se făcuse seară. M-am întors la cei găsiți, i-am scos la drum și am ajuns cu ei acasă.

Crezi că am avut somn în noaptea aceea? Îmi era necaz și de pagubă, dar parcă mai tare eram supărat pe el. N-a ieșit măcar din casă, să mă întrebe: „Moșule, ai găsit cârlanii?” Nimic! Scria de zor la lumina lămpii.

Și cum îți spun, a doua zi, am plecat cu noaptea-n cap. Mi s-a luminat dincolo de Pietroiu.

Știi unde am găsit cârlanii? Că i-am găsit. La vad, la Muches, unde coboară drumul

Nazărului la cârciuma lui Șoroagă. Păi spune dumneata: Asta-i om întreg la minte? Să lase el cârlanii pe câmp și să plece, așa în neștire? Ce zici?

N-aveam ce zice. Mă gândeam și eu: oricât de puternică ar fi fost forța inspirației, care l-a stăpânit pe scriitor în acel moment (că de altceva nu putea fi vorba), comportarea lui mi s-a părut și mie ciudată.

– Da să-ți mai spun una, reluă bătrânul. Acum, vara, eu dorm cu baba, coala pe prispă. E mai răcoare și nici țânțarii nu prea sunt, că în vara asta balta-i seacă. Într-o noapte, să tot fi fost ceasurile 1-2 după miezul nopții, mă trezesc cu el la cap:

– Unchiule! Unchiule! Auzi? Ia scoală-te!

– Ce-i, mă, ce-i? fac eu buimac.

– Scoală-te, zice, și vino-ncoace!

Mă ridic în capul oaselor:

– Ce vrei, mă?

El nu mă lasă. Mă ia și mă duce în mijlocul bătăturii, așa în izmene cum eram:

– Unchiule! zice. Cum îi spui dumneata la steaua aia? Aia, care se vede prin vârful agudului...

– Spune dumneata, asta-i om sănătos la minte? Mă scoală el, noaptea, de lângă babă, ca să-mi arate stelele de pe cer? Doamne iartă-mă! Ale cui păcate le-o fi mai trăgând și omul ăsta?

.....

Fără îndoială, răspunsul meu a fost cel care trebuia: Despre inspirație, despre scriitori, despre un cer al lor, care li se deschide, când nici cu gândul nu te gândești.

Dar discuția noastră trebuia încheiată repede. În sat începuse să prindă consistență acea larmă dulce a înserărilor de vară, cu scârțâit de fântâni, cu glasuri de viței flămânzi, cu duruit de căruțe, care se întorc de pe câmpuri. Mi-am dat seama că, în acel ceas sunt multe lucruri de făcut într-o gospodărie, așa că mi-am luat seara bună de la el și de la femeii și am plecat. L-am înștiințat însă că o să mai încerc și altădată, poate voi avea mai mult noroc.

– Da, da! Poftim! făcu bătrânul, cu glas împăcat și aproape vesel. Da știi ce? Când o fi acasă, am să trimit eu fetele lui Neculai, să-ți dea de știre...

.....

Fetele lui Neculai, feciorul bătrânului, erau elevele mele: Istrati Maria, în clasa IV-a și Istrati Elena, în clasa a II-a. Dar n-a mai fost nevoie. Peste 2-3 zile aveam să-l întâlnesc pe scriitor într-un loc și cu un chef de vorbă, pe care nici pe departe nu l-ar fi avut în condițiile unei vizite la el acasă și în preajma mesei lui de lucru. Cine știe? Poate că nici nu mar fi primit. Dar așa, totul a decurs firesc, ca între oamenii care se întâlnesc și vorbesc după cum le bate vântul în pânze. Despre această întâlnire voi povesti în rândurile ce urmează.

*

Pe latura dreaptă a școlii celei vechi din Baldovinești, cu direcția către răsărit, era o uliță. Ulița există și astăzi. Peste ulița și înfiptă în deal, cu coasta către școală, era o cârciumă, care, astăzi nu mai este. De la cârciumă, la vreo 50 de metri mai departe spre răsărit, ulița lăsa spre stânga un maidan de răscruce, în care existau trei fântâni, poate de pe vremea când caritatea creștină se oglindea în colinde:

«Întinsei masa la drum,

Săturat-am flămânziții,

Făcut-am fântâni la drum,

Adăpat-am însetații.»

Fiind depășite de epocă, fântânile nu mai există nici ele și se angaja, în pantă, pe vadul Baldovineștilor, o străveche arteră de circulație, o adevărată poartă a Brăilei, către drumul cel mare al Siretului. Adâncit de vreme, nu atât de eroziune (căci câmpia plată de deasu-

pra dealului își păstrează apele de ploaie pentru nevoile ei proprii), cât mai ales prin traficul rutier, foarte activ, care s-a făcut pe aici, de-a lungul veacurilor, poate de pe vremea sciților, acest vad există și astăzi. Dar, prin construcția recentă a unei șosele moderne, care escaladează dealul Baldovineștilor prin altă parte, de altfel impusă de necesitățile progresului tehnic, bătrânul vad se retrage cu discreție, la pensia geologică, precum au făcut-o multe și nenumărate vaduri, pe care au mers oameni și neamuri.

Pe acest vad am coborât și eu, în vara anului 1929 (deci cu un an înainte de întâlnirea cu Panait Istrati), să-mi iau în primire postul I și singurul, de la școala din Baldovinești. Dar, ajuns la piciorul vadului, în loc să mă îndrept către poarta școlii, care apărea în fața mea, peste maidan, am cârmit către stânga (eram pe bicicletă) și m-am oprit la cârciumă.

Știu eu? Poate că am găsit de cuviință să iau mai întâi unele informații. Sau poate că eram înfierbântat de drum și trebuia să mă răcoresc, înainte de a mă prezenta la școală. Ori poate că eram sub impresia unor informații «foarte obiective», pe care mi le dăduse secretara Revizoratului școlar al județului Brăila, când mă dusesem acolo, să-mi iau ordinul de luare în primire a școlii.

«A-a-a! Domnule Pântecan! se exprimase, cu destulă malițiozitate, secretara. Găsești la Baldovinești o... persoană fo-a-rte drăguță! Și prietenoasă», completase ea «nevinovatele» ei informații, dar lăsând tonului eternul lui drept de a face muzica.

La fața locului aveam să mă conving că «persoana» era într-adevăr destul de drăguță și prietenoasă. Însă «ghilimelele» cu care o gratificase secretara, îi lipseau. De asemenea, mai uitase să adauge că «persoana» în cauză era și o dascăliță eminentă, cum m-am convins din discuțiile ce le-am purtat cu ea și mai ales din felul cum își făcea datoria la clasă – ceea ce aveam să constat mai târziu, din foarte buna pregătire a elevilor.

Așadar, unul din aceste motive, sau toate la un loc, m-au determinat să dau mai întâi «bună ziua» negustorului și celor 2-3 săteni întâlniți acolo.

Am rezemat bicicleta de un stâlp, am luat loc la o masă afară, la umbra acelei prelungiri de acoperiș, pe care o aveau mai toate cârciumile rurale și am cerut un șpriț rece, pe care cârciumarul, un om destul de înaintat în vârstă, mi l-a pus dinainte destul de repede.

Am băut șprițul în tăcere. Țineam să nu se știe, chiar din primul moment, cine sunt și ce caut prin acele locuri. În același timp, priveam cu tot interesul, peste drum, la școala care se lăsa la vreo 50 de metri, în interiorul curții.

Localul, ce e drept, avea un aspect plăcut și primitiv. În schimb, pe cele trei pogoane de curte și de «grădină», cât avea școala, nu se vedea nici un pom, nici un copac de umbră, nici o dependință, nimic. Peste tot, numai buruieni. Un gard vechi de scânduri, care împrejmuia acest teren imens, era și el știrb din loc în loc, sau căzut palancă la pământ, pe porțiuni întregi. Această situație aveam s-o schimb eu, în câteva luni. Deocamdată, mai mult mirat decât nemulțumit, l-am întrebat pe cârciumar:

– Asta-i școala satului?

– Da, zice. Dumneata ești învățătorul cel nou, care vine aici?

Am rămas surprins. Aveam bicicletă nouă, haine negre, ștaif la gât, pantofi de lac... Puteam să par și altceva, nu numaidecât învățător. Cum se face că omul acesta, care nu m-a văzut niciodată, mă ia așa, ca din oală?

– Da, răspund eu, strâns cu ușa de întrebare. Eu sunt învățătorul cel nou care vine aici.

– A-a-a! făcu el cu o mâhnire falsă în glas. A mai fost unul aici, înaintea dumitale – Stoicescu îl chema. A murit, sărmanul! Și ce om era! Uite, acolo l-au îngropat! În fântâna dinspre școală. Așa a lăsat el cu limbă de moarte să-l îngroape în fântână.

Și-mi arăta cu mâna într-acolo.

De glumit, vedeam eu că glumește. Însă prea mă luase în răspăr. Cei trei oameni au început să râdă, dar au sfârșit prin a-mi arăta o respectuoasă bunăvoință.

Nu vă supărați, domnule învățător! Așa-i cârciumarul nostru: șugubăț. Chiar acum a fost domnișoara pe aici și spunea că așteaptă pe învățătorul cel nou, să-i predea școala. Duceți-vă, că v-așteaptă!

*

Așa l-am cunoscut pe moș Cristache Ocheșelu, Dumnezeu să-l ierte, că a murit demult. Om șugubăț, cum se exprimă cei trei săteni, plin de duh, mare cunoscător de oameni, căci ținea vadul Baldovineștilor de peste 40 de ani (el se apropia de 70), dar și mare povestitor și bun cântăreț – un adevărat rapsod popular.

Lui i-am încredințat eu dorința de a-l cunoaște pe Panait Istrati, după vizita mea, fără succes, la moș Dumitrache Istrati, unchiul scriitorului.

– Tot faci dumneata toată ziua de santinelă la drum, i-am spus. Vreau să văd și eu cum arată acest om și poate schimb și câteva vorbe cu el.

– Bine. O să te chem!

La vreo câteva zile, aud:

– Domnule Pintecanu! (Așa-mi zicea el: Pintecanu, nu Pântecan). Dau fuga la gard, de data asta, printr-o adevărată livadă de pomi tineri, căci plantasem în primăvară, nu mai puțin de 300 de pomișori altoiți.

– Uite-l! zice. Ăla-i Panait Istrati!

Un om între două vârste, aproape înalt, vizibil adus de spate, slăbănog, după cum atârnav hainele pe el, urca vadul. Mergea încet, meditativ, cu privirile în pământ. Se depărtase la vreo sută de metri.

– Acum mi-l arăți, nea Cristache? Nu puteai să mă strigi, când l-ai văzut că se apropie? Acum... degeaba! A luat-o pe jos la Brăila și cine știe când se întoarce!

– Păi nici eu nu l-am văzut, se scuză nea Cristache. Când am ieșit eu din prăvălie, el trecuse. Era prin dreptul fântânilor...

Îmi părea rău. Scăpasem o ocazie bună, așa că m-am întors la lectura mea.

Era în vacanța mare și îmi ocupam aproape tot timpul citind. Zilele fiind călduroase, găseam refugiul în sala de clasă, singura sală de clasă a școlii, spațioasă, răcoroasă. Luam din casă o pernă, făceam un pat din scaunele alăturate a două bănci, așezate una contra alteia și citeam toată ziua. Masa o luam la nea Cristache. Mă costa te miri ce!

La doi kilometri de Baldovinești, în satul Pietroiu, funcționa ca învățător colegul meu de clasă, Butoi Gheorghe – Ghiță Butoi, cum îi ziceam noi, la școală. Fiind și el holtei, de câte ori avea vreme, venea la masă tot la nea Cristache. Nu-i era peste mână, că avea și el bicicletă. Nu serveam masa direct în prăvălie, alături de toată lumea. Ca mai toate cârciumile, avea și nea Cristache o cameră pentru oaspeții mai de soi. Aici luam masa. Și, de obicei, ne servea țața Marița, soția cârciumarului. El își vedea de treabă cu mușterii. Dar seara, de multe ori, se întâmpla să închidă mai devreme. Atunci intra la noi cu un oloi mare de vin, semn că bătrânul avea chef de petrecere.

– Marițo! striga el cât putea de tare, să se audă la bucătărie. Ții băieții ăștia flămânzi? Adă tava-ncoace! (Tava cu friptură, căci nu era zi să nu aibă la cuptor hălci întregi de vițel, de porc, de miel, sau pasăre... După anotimp... Vad de cârciumar).

Bătrâna își făcuse demult datoria; de aceea boscorodea supărată:

– Iar ai să ții băieții ăștia până la miezul nopții! Lasă-i înapace! Măine-și scot sufletul cu toți împielitații din sat!

– Hai, hai! vezi-ți de treaba ta!

Bătrânul era o fire sentimentală. De felul lui era de prin părțile Râmnicului. Cârciuma din Baldovinești, cu gospodărie cu tot, o cumpăraseră încă de flăcău (fusesse băiat de prăvălie la un negustor din Brăila) și se însurase cu cea mai chipeșă fată din sat. Fata îi născuse, de-a lungul anilor, nu mai puțin de 22 de copii, dintre care, de patru ori câte doi gemeni. Dar cu toate acestea, rădăcini familiale, care-l fixară sufletește aici și cu toate interesele lui

materiale, care-l legaseră definitiv de vadul Baldovineștilor, tot îl mai rodea nostalgia locurilor natale. Pe semne că asta-i a bătrâneții. Căci dacă se aghesmuia puțin, începea cântecul lui... de inimă albastră:

«Hai, Buzău, Buzău, Buzău,
Dărâma-s-ar malul tău,
Să treacă și bun, și rău,
Să treacă și-un frate-al meu.»

Îl ajutam și noi cum puteam. Și puteam bine, căci și eu, și Ghiță aveam, «glasuri bune» și tinere. Ba, Ghiță Butoi se pricepea și la cântece liturgice.

– Dascăle, i se adresa nea Cristache! Ia zi una ca la biserică!

Și începea Ghiță, lung și nazal, ca un autentic dascăl de biserică:

«Câți în Cristos v-ați bo-o-teza-a-at,
În Cri-istos v-ați și-mbrăca-a-at,
A-a-le-lu-i-i-ia!»

«Zică cine ce-o vrea», cum ar spune feciorul lui Ștefan al Petrei din Humulești. Poate că nu se cădea, nici din partea noastră, că eram învățători și nici din partea lui nea Cristache, că era om bătrân, să ne bețivim așa, ca niște oameni de toată mâna. Dar uitate, anii au trecut și amintirile acelor seri târzii, din camera de oaspeți a cârciumii din Baldovinești, nu-mi stă deloc în minte, ca fapte ce nu se cuveneau. Dimpotrivă, de câte ori îmi amintesc, gândul meu depune cu evlavie o floare închisă la mormântul bătrânului meu prieten, Cristache Ocheșelu.

«Hai, Buzău, Buzău, Buzău,
Darâma-s-ar malul tău,
Să treacă și bun, și rău,
Să treacă și-un frate-al meu.»

.....
Ca de când povestesc aceste câteva amănunte, aud din nou:

– Domnule Pintecanu!

Iar dau fuga la gard.

– Uite-I! Vine!

Scriitorul cobora vadul. Venea agale. Să tot fi fost ora trei după-amiază. Nea Cristache s-a desprins de gardul școlii, de unde mă chemase, a trecut ulița și s-a așezat la masa lui, de sub umbrarul prăvăliei. Eu am rămas la gard, în interiorul curții «mele», privind la drumețul ce se apropia. Mai sunt 10 pași: un om cu haine de culoare închisă, purtate deschiate la gât cu figura uscată, negricioasă, arsă de soare, o frunte înaltă, sprâncene stufoase, ochelari cu rame largi, călări pe un nas bărbătesc, proeminent...

A ajuns în dreptul nostru. Nu se uită nici înainte, nici la dreapta, nici la stânga. Se uită în el. Și merge încet, cu ochelarii lui mari, închis în lumea lui interioară. Haina-i largă, deschiată lăutărește, îi atârână în părți, ca de greutatea unor buzunare prea încărcate, precum și erau de altfel. Avea în fiecare buzunar câte o sticlă de lampă nr. 11. Subit îmi veni în minte cuvintele lui moș Dumitrache: «Face flacăra mare, le mai sparge... Le dă baba la gunoi și cumpără altele.»

Nu la Brăila plecase scriitorul, ci până sus, pe deal, la cârciuma lui Dănilă Bobocescu. Acolo se găseau și articole de băcănie. Deci «spărgătorul de sticle de lampă» se dusesese să se aprovizioneze pentru noapte.

Dar uitate că a trecut de noi și nu ne-a văzut. Nea Cristache ar fi putut să-i tulbure meditația, cu un «bună ziua». Îl cunoștea de copil, dar n-a îndrăznit. Eu, nici atât! De-acum s-a depărtat de noi, la 15-20 de pași. S-a dus...

În acel moment, dinspre vad, un trap de cal, un duruit de roți și un glas bărbătesc, vesel:

– Noroc, nene Cristache!

Era nea Radu Bortan, cu șareta lui de poștaș de cursă rurală, precum am mai văzut și azi prin unele părți ale țării. Mă cunoștea și pe mine destul de bine, dar, eu fiind dincolo de gard, nu mă văzuse. Se adresase deci numai lui nea Cristache și și-a văzut de drumul lui.

Înainte, pe uliță, la o zvârlitură de băț, scriitorul: n-aude, nu vede! Poștașul este obligat să-l ocolească pe dreapta, pentru a nu da cu calul peste el. Și, intrigat de surzenia omului din față, trecând pe lângă el, a întors capul, să-l vadă. Surpriză! În fața lui un prieten de demult, din tinerețe.

– Ptr-u-u! face poștașul, strângând hățurile și cârmind șareta către stânga, în fața omului din mijlocul drumului. Apoi, cu un glas de surprindere și bucurie:

– Domnu Panaitache! Să trăiești, domnu Panaitache! Ce faci, domnu Panaitache?

Scriitorul se trezește ca din vis. Fața i se luminează într-un zâmbet larg, de bucurie, de încântare.

– Ptii! Nene Radule! Ce faci, nene Radule?

Și cu amândouă mâinile, strânge mâna celui alt, scuturând-o câteva momente. Sănătos? Voinic? continuă scriitorul.

– Cum mă vezi! Mulțumesc lui Dumnezeu! răspunde poștașul.

Nea Radu Bortan era într-adevăr un om voinic și sănătos, roșu la față, cum sunt unii bărbați la 60 de ani, figură deschisă, veselă, om vorbăreț. Prieteșugul lui cu Panait Istrati era vechi. Fuseseră amândoi tovarăși de muncă – hamali în portul Brăilei – și tovarăși de idei proletare, socialiste, încă de prin anul 1910.

– Te-ai întors iar pe unde a mâncat lupu Aoaia, făcu poștașul aluzie la o «oaie», care, de data aceasta, părea să fie de natură politică. Îmi pare foarte bine, foarte bine că ne-am întâlnit! Foarte bine! continuă poștașul.

– La fel de bucuros, nene Radule! Foarte bucuros! Și orientat dintr-odată asupra locului unde se găsește, scriitorul reluă:

– Întoarce calul! Dă-te jos aici, la nea Cristache, să ne cinstim! Apoi, în gura mare către cârciumar:

– Să trăiești, nene Cristache! Ce mai faci, bre? Te ții bine, hai? Și-i strânge mâna, cu căldură. Vin? Bere? Ce ne dai? Ce bei nene Radule? se adresa de data aceasta poștașului, care, între timp, a strâns și el mâna cârciumarului și s-a așezat la masă, în fața scriitorului.

– Ce-o fi! Bere, că taie setea! se răzgândește poștașul.

– Atunci bere, nene Cristache! Ai?

– Cum să nu? Și cârciumarul intră în prăvălie, după bere.

– Știi? reia discuția poștașul. Cărțile pe care le-ai trimis de la Paris, pe adresa lui moș Dumitrache, le-am dus eu personal. Nu le-am mai predat la poștă din comună. Ce-am zis? Să fiu eu mai sigur!

– Mulțumesc, nene Radule! Nu m-așteptam! Adică nu m-așteptam să fii tocmai dumneata poștașul. Știam, că ții un debit de țigări, sau așa ceva...

– Da, țin și debitul. Dar l-am făcut pe numele nevestei. Eu, cum vezi, m-am făcut poștaș.

– Nene Radule, să trăiești! Și pune mâna pe paharul plin, gata să ciocnească.

– Dar stai! Își amintește scriitorul. Nene Cristache! Un pahar pentru dumneata! Să ciocnim cu toții! Se poate?

Din locul unde eram, adică la 12 metri în fața prăvăliei, dar în interiorul curții mele, auzeam foarte bine toată discuția. Ce-ar fi să mă duc și eu acolo? mi-am zis. O să dau bună ziua, ca orice om, o să caut un loc de unde să-l pot privi pe scriitor de aproape și o să cer și eu o bere. La cârciumă vine toată lumea.

Zis și făcut. Dar planul meu s-a realizat altfel de cum mi-l făcusem și complet favorabil. Întru aceasta, mare meșter s-a dovedit nea Cristache, care a atras, cu o deosebită ingeniozitate, atenția scriitorului asupra mea. Anume, în momentul când am ajuns eu acolo și după ce dădusem bună ziua la toată lumea (adaog că scriitorul și-a văzut de treaba lui, mulțumindu-mi doar printr-o ușoară înclinare a capului), discuția lor alunecase la unele întâmplări galante din tinerețe, de care făceau mare haz. Aici a intervenit, cu abilitate, cârciumarul.

– Mai încet, mai încet cu de-alde astea! Ne aude domnul învățător! Și întoarse privirea în direcția mea, în chip de identificare.

– A-a-a! Dumnealui e învățătorul satului? Apoi spre mine:

– Dumneata m-ai căutat pe la moș Dumitrache? Să facem cunoștință! Panait Istrati! Și-mi întinse mâna, ridicându-se politicoasă în picioare și privindu-mă cu niște ochi mari și blânzi din dosul ochelarilor.

– Pântecan! m-am recomandat și eu, cu toată modestia pe care am putut s-o arăt. Se înțelege, m-a invitat să iau loc la masa lor, iar nea Cristache, căruia-i reușise de minune lovitura diplomatică, mi-a umplut și mie un pahar cu bere.

– Domnule Istrati, mă ridic eu, cu paharul în mână, dați-mi voie să salut întoarcerea d-tră în satul lui Moș Anghel și al copilăriei d-tră! Vă urez sănătate și spor la lucru! Să trăiți!

Scriitorul mi-a mulțumit cu vădită prietenie și cred, bine impresionat de aluzia pe care o făcusem la prestigioasa lui activitate scriitoricească. Am ciocnit paharele cu toții și am băut. Deocamdată mai aveau amintiri de depănat, cu nea Radu Bortan, despre vremurile și despre oamenii cu care făcuseră ei socialism, la Brăila. Nu prea știam eu, la acel ceas, cam ce mâncare de pește era socialismul. Dar dacă nea Radu Bortan, pe care-l cunoșteam destul de bine – și Panait Istrati – pe care-l cunoșteam în acel moment, lăsa să se reverse din sufletele lor, obișnuitele valuri de omenie, întâlnite și la țărani din satul meu, cu care stătea de vorbă tata, pe haturile natale, atunci socialismul trebuie să aibă la bază tot omenia, mi-am zis eu. Dar reflecțiile politice s-au oprit aici, pentru că nea Radu Bortan și-a adus aminte că trebuie să ajungă la Cotu Lung, până seara și să facă și cale-ntoarsă. Așa că s-a sculat în grabă:

– Pe mine să mă iertați! Domnule Panaitache, te las cu bine! La revedere, nea Cristache! Să trăiești, domnule învățător! Apoi, răsturnându-se în droșca lui:

– Diii, murgule! Hai cu tata, mă! Sănătate bună! ne-a mai aruncat el o urare din mers. Și în câteva secunde, șareta de poștaș de țară a lui nea Radu Bortan (el de fapt locuia în Brăila) s-a afundat în ulița satului, dispărând într-un nor de praf, sub soarele arzător de vară.

La cârciuma lui nea Cristache Ocheșelu, la masa de sub umbrarul prăvăliei, am rămas doar eu cu scriitorul, căci nea Cristache se retrăsese și el și-și făcea de lucru prin prăvălie, anume să nu ne stingherească. O clipă m-am temut că scriitorul se va pregăti și el să plece, sau va fi confiscat de vreo năvală interioară a fantasmelor lui scriitoricești și eu voi rămâne la masă cu un mut, dacă n-oi păți la fel ca turma de cârlani a lui moș Dumitrache.

Dar n-a fost așa. Scriitorul avea chef de vorbă. Se oprea din când în când, pentru a soarbe o gură de bere sau pentru a-și aprinde o țigară. Fuma mult. Fuma și povestea.

Barierile dintre noi căzuseră, pentru că Panait Istrati, răsfățat de critica literară a Apusului, stimat și invidiat de marile figuri ale literaturii europene, rămăsese, cu toate succesele lui răsunătoare, un simplu baldovineștean, un om din popor, care se simte bine între ai lui, precum și pasărea se simte bine în neamul ei și căruia i se dăruiește cu trup și suflet. Căci Panait Istrati se dăruia. Îmi dovedise acest lucru prin modul profund sincer și profund uman, cu care discutase cu nea Radu Botran și cu nea Cristache Ocheșelu, precum și prin atașamentul spontan și lipsit de orice artificii, pe care mi-l arăta. Din această cauză, aproape uitasem că am în fața mea un om celebru. Devenisem gălăgios.

- Nea Cristache, mai adă o sticlă de bere! Sau:
- Nu mai aveți țigări, domnule Istrati? Pofțiți! Fumez și eu tot Bucegi!

Nu-mi mai aduc aminte exact de punctul de plecare al confesiunii lui, căci a fost o adevărată confesiune de credință, dar îmi amintesc bine concluzia finală: negarea oricăror doctrine și sisteme politice, ca instrumente de dreptate socială și fericirea popoarelor. Știu că a început prin câteva amintiri din primele două clase primare, pe care le făcuse la Baldovinești. Nu fusese un elev strălucit și nici măcar disciplinat. Fugea de la școală. Învățătorul era nevoit să formeze adevărate potere din elevii mai mari, spre a-l aduce la școală. El însă pândește aceste potere – și mi-a arătat cu mâna din ce loc pândește și pe ce cărări o lua către deal sau către baltă, după cum era cazul. Îi plăcea să fie liber și școala îi limita această libertate.

Aceeași sete de libertate îl făcuse, mai târziu, să treacă din stăpân în stăpân și să încerce tot felul de meserii. A trecut apoi asupra peregrinărilor lui prin Egipt și Orientul Mijlociu, unde a îndurat mizerie și foame. Până la urmă, a devenit matelot pe un vapor, dar a fost concediat și de pe acesta și debarcat într-un port francez din Mediterana. Aici, negăsind de lucru câteva zile, flămând și descurajat, s-a hotărât să-și pună capăt zilelor.

*

Nisa, o grădină publică, o alee singuratică, străjuită de copaci seculari și de umbrele înșerării, cu prelungiri funeste într-un suflet zdrențuit de mizerie, de foame și de inechitatea așezării umane. Un om bătut de soartă și de nenoroc, ajuns la cel mai cutremurător act de disperare: sinuciderea.

O lamă de brici potrivită pe fața gâtului, un pumn pe muchea lamei, repezit cu ultima zvâcnire de voință și omul se prăbușește fără cunoștință, alături de banca pe care stătuse. Dar pe aleea singuratică avea să sosească la timp «Providența».

.....

Nu s-ar putea pune că, povestindu-și dramatica lui viață, Panait Istrati trecea prin dureroasele emoții ale acestor atât de amare și cumplite întâmplări. Vorbea despre ele, ca și când altcineva ar fi fost în locul lui. Dar povestind despre momentul fatal, când a trebuit să încredințeze eterului marele strigăt al vieții, «Mamă», vocea scriitorului s-a frânt într-un scrâșnet gutural și s-a stins într-o tăcere apăsătoare. Ochii i se umeziseră. Momentul era copleșitor. Mi s-a părut și mie că, undeva, departe, o mamă țipase sfâșietor. Și am tresărit de spaimă. Dar momentul de emoție a trecut. Scriitorul și-a suflat nasul cu zgomot, s-a îndreptat în scaun și s-a adresat cârciumarului:

- Nea Cristache! Vrei să ne mai dai o sticlă cu bere?

*

S-a trezit la spital. Pe aleea singuratică, «Providența» sosise în persoana scriitorului francez, Romain Rolland. Acesta îl găsisese într-un lac de sânge și a luat cele mai bune măsuri pentru transportarea cât mai urgentă la spital.

Ce căuta Romain Rolland la Nisa? Și de ce tocmai atunci? Și de ce chiar pe aleea singuratică și la acel ceas? Poate că aici răspunde scriptura.

„Neînțelese sunt căile Domnului.”

Panait Istrati a precizat că, în prealabil, își descriesese viața într-un caiet, pe care, în momentul încercării de sinucidere îl avea asupra lui. Acest caiet avea să-i schimbe definitiv destinul, pentru că în el, Romain Rolland a întrezărit pe scriitorul de mai târziu. Așa că, după vindecare, scriitorul francez l-a luat la Paris asigurându-i condițiile de viață și stimulându-l în fel și chip pentru perfecționarea întru limba franceză.

- În fine, povestește Panait Istrati, am început să scriu. Se înțelege, multe cuvinte îmi rămăseseră necunoscute. Și atunci toate cuvintele acestea le-am scris pe câte o filă de caiet, însoțite de corespondentul lor în limba română. Cu aceste file, am «tapetat» de jos până

sus, toți cei patru pereți ai camerei mele. Sute de file!... Când aveam nevoie de un asemenea cuvânt, îmi aruncam ochii pe pereți și găseam îndată ce-mi trebuia. Așa am devenit scriitor de limba franceză.

.....

Până la acest punct al povestirii, Panait Istrati nu a atins, sub nicio formă, probleme și idei politice. Unele amintiri pe care și le împărtășiseră reciproc – el și Radu Bortan – din vremea când făcuseră împreună socialism la Brăila, păreau mai degrabă povestirile a doi foști camarazi de arme, într-un război care se terminase demult. S-au întâlnit din întâmplare, după ani și ani, s-au văzut cu drag și atât. O discuție la înaltă tensiune, cu scipiri de baionete ideologice și cu aruncătoare de flăcări, la adresa ordinii burgheze, nu avusese loc. Aceste baionete și aruncătoare fuseseră abandonate și de unul, și de celălalt, fiecare din motive diferite: Nea Radu Bortan, pentru că i se muia praful de pușcă în debitul de țigări și în slujba de poștaș, cum am arătat, iar Panait Istrati, pentru motivele ce se vor arăta mai departe și care-l vor așeza pentru totdeauna în galeria oamenilor de înaltă valoare morală.

În ce mă privește, nu m-am gândit nici un moment să-l antrenez pe scriitor într-o discuție cu caracter politic. Sentimentele mele de admirație se refereau exclusiv la omul de litere. Totuși, complet involuntar, l-am împins și pe acest făgaș.

Știam că prezența scriitorului, în satul natal, era legată și de cartea la care lucra atunci și care se intitula, după cum se anunțase în ziare, *Țața Minca*. Minca Dobre, precum îi spunea tot satul, era o femeie trăitoare în Baldovinești. Putea să aibă atunci vârsta de 50 de ani. Ea rămăsese văduvă [încă] din primul război mondial și nu se recăsătorise. La vremea ei fusese femeie frumoasă, dar în sat n-am auzit niciodată vorbindu-se despre ea ceva care ar fi putut să constituie un subiect de literatură. Dimpotrivă, se dedicase creșterii celor doi copii pe care-i avea și grijilor gospodăriei, în care preluase, cu un deosebit succes, treburile bărbătești. Era o femeie energică, aspră, autoritară. Pentru aceasta și pentru austeritatea ei morală, satul o stima. De aceea m-am adresat scriitorului:

– Știu din presă, că lucrați la o carte, cu subiect și cadrul baldovineștean: *Țața Minca*. O transformați pe *țața Minca* de la noi din sat în eroina principală a cărții dvs.?

– O, nu! Nici pe departe! mi-a răspuns scriitorul. Cadrul baldovineștean, cum spui dumneata, da. De altfel, nu cred că vreuna din cărțile mele nu respiră prin acest cadru baldovineștean. Un om și mai ales un scriitor nu se poate desprinde de cadrul copilăriei lui, cum nu se poate desprinde cineva de umbra lui. În ceea ce privește pe *țața Minca*, ea nu va apare în cartea mea sub nicio formă.

– Dar titlul?

– Ha, ha! râse scriitorul. Titlul e o «șmecherie» scriitoricească. În limba franceză îl voi scrie așa «*Tzatza Minla*». Cred că am să-i dau «gata» pe francezi. Pricepi? E un titlu sonor, sugestiv, ca un stindard.

Cred că pricepusem. Dar am trecut la alt subiect. Acesta avea să-l antreneze pe scriitor într-o disertație cu caracter politic. Politic sau psihologic?

– Știi? Am răsfoit și eu *Vers l'autre flamme*, ultima d-tră carte pe care ați trimis-o de la Paris, i-am mărturisit eu. Mi-a împrumutat-o domnișoara Marioara, verișoara d-tră. Însă în chip conspirativ. Moș Dumitrache se teme de cărțile d-tră ca de niște corpuri delicate.

– Știu că se teme, a răspuns el, zâmbind cu îngăduință pentru grija neîntemeiată a bătrânului. De fapt, acesta a și fost scopul meu: poate prin sat se va găsi cineva, care să le poată citi, ținând cont că sunt scrise într-o limbă străină. Dar mata cunoști limba franceză?

– Aproximativ. Dacă aș tapeta și eu pereții după metoda d-tră, m-aș descurca destul de bine. În tot cazul, am văzut că sunteți total nemulțumit de felul cum s-a realizat socialismul în URSS.

– Nemulțumit? Sunt revoltat. Mai mult: sunt dezolat. De altfel, pentru cele ce se scria acolo, rușii... m-au condamnat la moarte. Bineînțeles, în lipsă.

– ?

– Da m-au declarat dușman al revoluției. Al proletariatului...

.....
Memoria nu-mi dă voie să afirm cu certitudine faptul că Panait Istrati mi-ar fi spus că a fost prieten cu Lenin, dar îmi amintesc foarte bine relatările scriitorului, în legătură cu simpatia și prețuirea de care se bucura el, în cele mai înalte cercuri ale conducătorilor sovietici, între care avea și prieteni personali. Era considerat un susținător înflăcărat al comunismului, deci și al statului socialist sovietic. De aceea, în anul 1927, fusese invitat în URSS și primit cu flamuri și discursuri, ca un cap încoronat. L-au luat în mașinile oficiale, l-au plimbat prin întreprinderi. A fost ovaționat de mulțime, îmbrățișat de conducători. Dar lui Panait Istrati, pe care viața și suferințele proprii îl învățaseră să citească în sufletele oamenilor, ca într-o carte deschisă, nu putea să-i scape artificialitatea factuală a manifestărilor muncitorești, regizate de oficialități. S-a hotărât deci să se documenteze personal, mai ales că el cunoștea limba rusă. În acest scop a făcut ce a făcut și a obținut permisiunea de a colinda Rusia în lung și lat. Peste tot era primit de organele conducătoare locale și cazat în cele mai bune hoteluri.

Scriitorul, după cum mi-a relatat (de altfel cam de necrezut în condițiile polițienești sovietice), se îmbrăca în haine simple, modeste și părasea hotelul unde era cazat. Colinda mahalalele, cârciumile, restaurantele și tot ce credea el că îl poate ajuta la cunoașterea corectă a situației. A stat de vorbă cu bărbați, seara, prin localuri, cu femei, ziua, pe la centrele alimentare, cu tineri, cu bătrâni. În unele orașe a legat chiar prietenii personale pe baza operei sale literare.

– Cele ce am constatat timp de aproape doi ani cât am colindat prin Rusia, urmă Panait Istrati, m-au revoltat, m-au mâhnit peste măsură. Și pentru că trebuia să plec din Rusia, m-am hotărât să am o discuție cu Stalin.

– În ce problemă? m-a întrebat un secretar de-al lui, care m-a primit în prealabil și care întâmplător îmi era prieten personal.

– Cum în ce problemă? Ați trădat revoluția! Ați nenorocit poporul! Oricare regim burghez, e de două sute de ori mai bun ca al vostru, am izbucnit eu. Asta vreau să-i spun lui Stalin!

– Dragă Panaitache, mi-a răspuns prietenul meu, uitându-se cu teamă împrejur, singurul lucru pe care pot să-l fac pentru tine este faptul că nu te declar arestat în acest moment. Cu o condiție: Părăsește Rusia! Imediat! Acum! În primul ceas! Căci după 24 ore, eu personal te voi denunța! Altfel ești în pericol de moarte. Pleacă!

Am plecat.

Am ajuns cu bine la Paris și am scris *Vers l'autre flamme* (Către alte orizonturi). Cum ți-am spus, pentru această carte m-au condamnat la moarte în lipsă.

Nu mi-amintesc să-i fi pus scriitorului vreo întrebare în legătură cu această gravă mărturisire, dar știu că am rămas profund impresionat. Scriitorul a gustat din bere, a mai aprins o țigară și a continuat, trecând de la acestea, la considerațiuni de ordin psihologic uman și ajungând la concluzii total pesimiste, în ceea ce privește eficiența vreunei doctrine sau sistem politic, care să asigure umanității mult visata dreptate socială și fericire a popoarelor. Căci, în structura lor de fond, oamenii nu pot fi schimbați.

– Stan, a exemplificat el, e conducător și Bran e condus. Adică Bran îl duce în spate pe Stan. Bran se plânge, se tânguie, strigă, întrucât Stan e greu. Dar Stan nu aude nimic, nu vede nimic. El se simte bine în cărca lui Bran și crede că și acesta e la fel de fericit.

La un moment dat situația se schimbă. Ajunge Bran la putere, adică în cărca lui Stan. E rândul lui Stan să țipe, să urla. Degeaba. Bran n-aude nimic, nu vede nimic. A uitat totul.

Pricepi? Există o psihologie a omului condus și alta a conducătorului. Când Bran ajunge la putere, se dezbracă de psihologia omului condus, ca de o haină, pe care i-o trece lui Stan. Și invers. Există în om, în orice om, o serie de trăsături negative pe care le are de la natură: egoismul, invidia, ura, ambiția, răutatea, rapacitatea și altele. Acestea îl fac total insensibil și total inapt să aplice, atunci când este la putere, principiile generoase de guvernare.

– Și nu-i nimic de făcut? am îndrăznit eu cu întrebarea. Atunci scriitorul a întins mâna către gardul școlii, de data aceasta, un gard nou și frumos, care mă costase suma de 3000 lei.

– Știi ce buruiună este aceea care se vede în grădină la dumneata?

– Da. Acela e pir, zic eu.

– Da. Pir. Ai prășit grădina anul acesta, vreodată?

– De trei ori, am răspuns eu. Și spuseseam adevărul. Dar din iunie și până în august, această plată rezistentă și proliferă se ridicase iar la viață. Mă temeam că scriitorul va face vreo observație oarecum neconvenabilă pentru spiritul meu gospodăresc. Dar el a reluat:

– Poți s-o prășești de o mie de ori! Până nu-i stârpești definitiv rădăcinile nu faci nimic. Ea apare din nou. Așa și cu omul. Până nu dispăre definitiv omul actual, cu toate defectele lui, ca să apară, ca în mitologie, un om nou, fără aceste tare genetice, omenirea nu poate spera la fericire, la pace, la dreptate socială. Firea omului pervertește orice fel de sistem de guvernare, oricât de generos ar fi conceput.

.....

Cam aici s-a oprit Odiseea marelui răzvrătit social, care căutase lâna de aur a dreptății, înfruntând toate valurile lumii. Ulise, pentru a putea rezista cântecului fermecător al sirenelor care l-ar fi dus la pierzanie, ceruse tovarășilor lui de expediție să-l imobilizeze în lanțuri, până va trece zona primejdioasă.

Panait Istrati a reușit mai mult: cuprins de la început de vraja sirenelor ideologice, li s-a dăruit cu trup și suflet, dar când a văzut, sau i s-a părut, că frumusețea lor este o iluzie, a avut curaj și putere să tragă sabia împotriva lor.

Indiferent dacă are dreptate sau nu (aceasta o va stabili istoria), Panait Istrati rămâne un mare exemplu, un strălucit exemplu, de curaj moral și cinste personală.

Noua lui concepție politică am descoperit-o mai târziu prin ziare, formulată laconic: «A nu adera la nimic».

*

Aici ar trebui să închei povestirea, pentru că și confesiunea lui Panait Istrati se terminase. Nu pot să trec însă peste o întâmplare cu caracter vesel, aproape anecdotic, deși în fond ea reprezintă emoția curată, aproape religioasă, a unui tânăr învățător sătesc, pus, în mod neavizat, în fața unei mari personalități literare.

Este vorba despre Ghiță Butoi, colegul meu de la Pietroiu. În timpul convorbirii mele cu scriitorul (și era către sfârșitul acesteia), apare și Ghiță, călare pe bicicletă.

Fire apropiată, veselă și zgomotoasă, precum e și astăzi, Ghiță n-are «probleme» de distanță, de timiditate sau de rezervă față de oamenii pe care-i cunoaște pentru prima dată. «Se dă la om», cum se spune. Și apoi omul de lângă mine, în modesta lui ținută vestimentară, arată el a revizor școlar, a prefect, a mare cărturar sau cine știe ce față simandicoasă? Un om de rând, un om de pe vadul Baldovineștilor, poate vreun agent de percepție, poate vreun coleg învățător, mai în vârstă, de prin satele din jurul Siretului. Cum era să bănuiască Ghiță că omul cu care stăteam eu la masă era chiar Panait Istrati, pentru care avea și el o deosebită admirație? Așa că a dat «bună ziua» în gura mare, la toată lumea, a rezemat bicicleta de un stâlp și a dat buzna peste noi, mai întâi la cărciumar:

– Să trăiești, nea Cristache! Hai noroc, Nicolae! Și dă mâna cu noi. Dar cum familiaritatea lui Ghiță îl amenința și pe scriitor, ceea ce ar fi fost, fără îndoială, un gest lipsit de

circumspecție și respect, am luat-o înainte:

– Domnule Panait Istrati, vă rog să-mi dați voie să vă prezint pe colegul meu, Ghiță Butoi, învățător la Pietroiu!

Lui Ghiță i-a pierit fața – cum se spune. Și graiul. Când scriitorul i-a întins mâna, Ghiță a șoptit stins:

– Bu-u-to-o-i! Și s-a retras cuminte în lături, rezemându-se de un stâlp al umbrarului, copleșit de emoție și surprindere. Convorbirea a mai durat poate o oră sau poate mai mult. Ghiță acolo a rămas rezemat de stâlp, fără să scoată o vorbă. Muțenie. A venit vremea despărțirii. Scriitorul ne-a strâns mâna pe rând, a mai dat un «bună seara» la toată lumea și a plecat încet spre casă, pe ulița copilăriei. Eu am rămas un timp în picioare, uitându-mă în urma lui, ceea ce a făcut și Ghiță, care se desprinsese de stâlp și venise lângă mine.

– Asta-i Panait Istrati, mă? dădu el glas unei întrebări din gât, mai mult oftate decât articulate și în care se mai vedeau încă emoțiile și înmărmurirea la care căzuse în fața scriitorului.

– Asta-i, mă!

Râd cu Ghiță de câte ori ne întâlnim și ne amintim de această întâmplare.

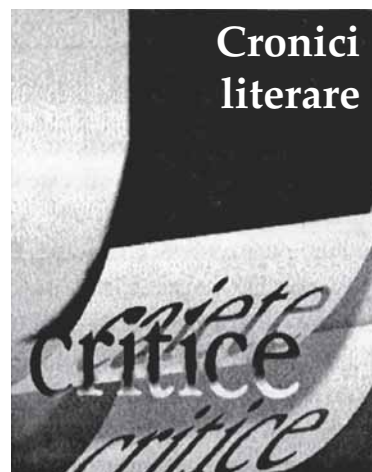
NICOLAE S. PÂNTECAN, București, sector 3,
B-dul Ion Șulea nr. 63, bl. X 1, scara B, ap. 51
Telefon: 74.04.72
8.07.1970

Bibliografie

- *** „Manuscriptum” XXIX, nr. 3-4 (112-113)/ 1998/ [Număr special Vasile Băncilă], 305 p.
- *** *Corespondență Vasile Băncilă – Basil Munteanu*, Brăila, Editura Istros - Muzeul Brăilei, 1997.
- *** *Scrisori către Tudor Vianu*, București, Editura Univers, 1992.
- Vasile Băncilă, *Spațiul Bărăganului*, ediție îngrijită de Dora Mezdrea, Editura Muzeul Literaturii Române, Editura Istros-Muzeul Brăilei, Brăila, 2000.
- Vasile Băncilă, *Lucian Blaga, energie românească*, Cluj-Napoca, Tipografia Cartea Românească, 1938.
- Vasile Băncilă, *Portrete și semnificații*, Prefață de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, ediție îngrijită și adnotată de Ileana Băncilă, „Revista de istorie și teorie literară”, colecția „Capricorn”, supliment anual, nr. 4, 1987.
- Vasile Băncilă, *Aforisme și para-aforisme. Omul și existența*, vol. I-II, Timișoara, Editura Marineasa, 1993-1994.
- Vasile Băncilă, *Copilărie și miracol brăilean*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 1996.
- Vasile Băncilă, *Filosofia vârstelor*, București, Editura Anastasia, 1997.
- Vasile Băncilă, *Corespondență*, Brăila, Editura Istros, 1997, 2001,
- Ileana Corbea, *Vasile Băncilă despre el însuși*, în „RITL”, nr. 3-4/1987.
- Paul P. Drogeanu, *Practica fericirii. Fragmente despre sărbătoresc*, București, Editura Eminescu, 1985.
- Bazil Gruia, *Blaga inedit. Efigii documentare*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981.
- Ionel Opreșan, *Lucian Blaga printre contemporani*, București, Editura Minerva, 1987.
- Valentin Popa, *Vasile Băncilă, omul și filosoful*, Brăila, Editura Istros, 2006.
- Ion Mihai Popescu, *O perspectivă românească asupra teoriei culturii și valorilor*, București, Editura Eminescu, 1980.

Constantin COROIU

Jurnalul literar și măștile lui Aristarc

Abstract

În acest articol monografic de istorie literară, autorul schițează profilul revistei interbelice Jurnalul literar, ce a apărut la Iași sub direcția lui G. Călinescu. Evocând în câteva date atmosfera din Iași sfârșitului deceniului IV al secolului trecut, descriind structura revistei, autorul relevă faptul că aceasta îl ilustrează pe deplin pe scriitorul total Călinescu, care și-a publicat în paginile J.L. importante capitole din viitoarea Istorie a literaturii române de la origini până în prezent și, totodată, a susținut aproape toate rubricile permanente, de la faimoasa Cronica mizantropului, semnată „Aristarc”, până la cea de ocultism sau gastronomică. Altfel spus, Aristarc cu o multitudine de măști.

Cuvinte-cheie: Noua Junime, scriitor total, talent, direcție, săptămânal, patrie, judecata urmașilor.

In this literary study, the author sketches the profile of the interwar publication Jurnalul literar that appeared in Iași at the end of the Thirties and analyzes the structure of the publication arguing that this structure was deeply connected with the personality of the total writer that was Călinescu, who published in the pages of J. L. Some of the most important chapters of this future Istorie a literaturii române de la origini până în prezent while writing all of its permanent columns, from the famous Cronica mizantropului, signed „Aristarc”, to those on occultism and gastronomy. In other words, Aristarc with a multitude of masks.

Keywords: Noua Junime, total writer, talent, literary direction, weekly, patriotism, posterity.

În ultimele zile ale anului 1938, la Editura Athanasie Gheorghiu din Iași aveau loc febrile pregătiri privind lansarea primului număr al săptămânalului „Jurnalul literar”, condus de G. Călinescu. La București, revista se distribuia în chiar dimineața de 1 ianuarie 1939. S-ar putea spune că „divinul” avea o preferință specială pentru luna ianuarie, una fastă pentru ființa statului român, ca și pentru literatura română (Eminescu și Caragiale). Să ne amintim și că, nu fără o semnificație profundă, marele critic și-a dat *Prefața* la „Istoria literaturii române de la origini până în prezent” - 24 ianuarie 1941.

Călinescu revenea la Iași - orașul în care copilărise și unde urmase școala primară - în 1936, pe post de conferențiar la Universitate. Un an mai târziu obținea titlul de doctor în fața unei comisii din care făceau parte Iorgu Iordan, Mihail Ralea și Octav Botez, acesta din urmă succedându-i la Catedra de literatură română lui G. Ibrăileanu. Susținerea publică a tezei a fost, relatează cei ce au trăit evenimentul *sur le vif*, un spectacol fascinant, unic în istoria doctoratelor de la noi și, e de presupus, nu numai. Contravenind oarecum „normelor” universitare, la Iași poate mai rigide, profesorul a

ieșit hotărât în agora, vizitând redacțiile, colaborând la ziarele ce apăreau în capitala Moldovei și înființând, în 1938, un cenaclu pe care îl numește ambițios „Noua Junime” și în a cărui ședință inaugurală au citit *Magda Isanos, Eusebiu Camilar și Nicolae Țațomir*. Revista „Însemnări ieșene” care apărea atunci la Iași fusese menită să prelungească tradiția „Vieții Românești” (mutată la București), fără însă prea mult succes. Golul lăsat era prea mare și, deci, greu de umplut. Călinescu, care avea deja o prodigioasă experiență publicistică (cronicar literar la „Vremea”, „România literară”, „Gândirea”, „Adevărul literar și artistic”), dar și de constructor de publicații – „Capricorn”, „Roma”, iar la chemarea lui G.Ibrăileanu, codirector al revistei „Viața Românească”, alături de Mihail Ralea – năzuia într-o primă instanță, conform mărturiei lui Alexandru Piru, să restructureze „Însemnări ieșene”, o revistă pe care o considera anchilozată. „Intrusul” a fost însă primit cu ostilitate, iar veleitățile sale maioreștiene ridiculizate. Surprinzător, însuși suavul *Ionel Teodoreanu* l-a atacat într-un pamflet intitulat „Jim fecundatorul și noul junimism”. După apariția „Jurnalului literar”, într-o scrisoare către Al. Rosetti, datată 16 februarie 1939, Călinescu avea să afirme că sub manifestările gazetărești de felul acesta „se ascund manevre mai puțin literare”. El se plânge că în ziarele din Iași apar insulte, amenințări cu darea în judecată, denunțuri ale unor poeți că „servitoarea cu care coabitez nu mi-a citit versurile trimise de ei și nepublicate”, reclamații la poliție, „tot felul de șicane directe ca foaia să fie împiedicată”. Peste puțin timp aveau să apară și dificultățile financiare. Pe scurt, cam aceasta era atmosfera în care G. Călinescu, împreună cu „un număr de prieteni literari”, care considerau că „este trebuitoare la noi o gazetă de informație literară cum sunt «Les nouvelles littéraires» în Franța și «Il Marzocco» în Italia”, a înființat „Jurnalul literar”, asumându-și, cum mărturisește în „Cuvântul pentru început” al săptămânalului, misiunea de director sau, cu expresia sa, de „căpitan de corabie”.

Formatul revistei era mai degrabă unul de cotidian în patru pagini, structurate pe șapte coloane. Titlul se întindea pe toată lățimea paginii întâi. Litera era austeră, ca și întreaga înfățișare a revistei. Subtitlul definea profilul publicației, atrăgând atenția asupra noutății acesteia: „foaie săptămânală de critică și informație literară”. Dedesubt, la mijloc, cu caractere mai mici: *Director/ G.Călinescu*, iar mai jos, cu litere și mai mici: *Redacția și administrația/Ath.Gheorghiu*. După o linie despărțitoare, în centru, o vigneta alb-negru, reprezentând un vas cu flori, sigla „Jurnalului literar”. Pe pagina întâi a primului număr semnau *G.Călinescu, Iorgu Jordan, Al.O.Teodoreanu, Mircea Bârsan, directorul ziarului „Iașul”, și poetul Mircea Pavelescu*. Cel mai important text era, desigur, articolul-program, în care Călinescu făcea cunoscut și obiectivul major al revistei: „O legiune de intelectuali dintre cei mai bine pregătiți, profesori de universitate, tineri oameni de știință, scriitori și publiciști din toate generațiile existente stau gata să îndrumeze și să judece actualitatea noastră literară... Interesul nostru este de a da linii monumentale culturii încă fumegoase de peste un secol. Tânărul se cade să viseze a fi, *mutatis mutandis*, Corneille, Rafael, Racine, Molière, adică întemeietorii înaltului clasicism. După câteva decenii de astfel de visare, se vor naște neapărat și marii creatori. Generațiile de după război s-au risipit în aspirații terestre, și efectul este disprețul încă stăruitor al cetățeanului pentru omul de cultură. Creatorul nu este stimat de vulg, decât în clipa în care părăsește biblioteca pentru dregătoriile publice. Este vremea să discutăm despre arte cu aprindere și să le promovăm, să scriem, să pictăm și să zugrăvim, să creăm... un secol de aur. Fără îndoială că numai cu o foaie literară nu se creează o epocă clasică, dar se pot da întâile sugestii”. Criticul mai preciza că „Jurnalul literar” va oferi cititorului „o icoană integrală a literaturii noastre” care „să simbolizeze înfrățirea generațiilor” și să aibă mereu în vedere marele public – „dându-i din câmpul artelor acele aspecte care înfrumusețază viața de toate zilele”. Așadar, o publicație

vie, care să zdruncine inerțiile, de vreme ce – aprecia Călinescu – „deocamdată avem reviste foarte frumoase, dar una vie încă nu...”. Cu un asemenea orizont mai larg, revista avea și un conținut de magazin, ilustrând spiritul ludic superior al lui Călinescu. Un spirit care anima lumea ideilor și violenta prejudecata și clișeul.

Apariția „Jurnalului literar”, care avea de fapt ca model revista „La Critica” a lui *Benedetto Croce*, a constituit un veritabil eveniment cultural. O atestă presa ieșeană și bucureșteană a vremii, ca și evocările unor contemporani. (Poetul Nicolae Țațomir își amintea: „Când citeam cu nesaț paginile unui număr aproape integral elaborat de Călinescu, îmi dădeam seama că asist, vrăjtit, la modelarea cariatidelor ce urmau să susțină frumusețile înalte ale «Istoriei literaturii române de la origini până în prezent»”). În *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 3, 1939, era elogiată întreprinderea criticului ca una „capabilă să dea capitalei moldovenești strălucirea publicistică pierdută”. În numerele 5, 7 și 9 ale RFR, din același an, se fac referiri ample și se dau citate din studiile de istorie literară ale lui Călinescu, precum și din faimoasa „Cronica mizantropului”. Revista era remarcată și în „Convorbiri literare”, ca și în alte publicații. Notă aparte făceau cei de la „Însemnări ieșene” care ironizau aspirația lui Călinescu de a edifica un clasicism românesc și criticau inegalitatea primului număr, frivolitatea unor rubrici, nivelul valoric scăzut al poeziei publicate. Vădit răuvoitoare erau și aprecierile privind rubrica „Indiscreții și anecdote” în care „lumea scriitorilor apare întotdeauna scoborâtă la nivelul vulgarității de fiecare clipă”, amintita rubrică fiind considerată „cea mai ratată” dintre toate. În schimb, se recunoștea măcar faptul că „Cronica mizantropului” și pagina de cronici și recenzii confereau personalitate distinctă „Jurnalului literar”.

În „Jurnalul literar” au apărut capitole întregi și o bună parte din inegalabilele portrete cuprinse în monumentală *Istorie*. De altfel, în casa din stradela Ionescu, nr. 4, din Iași, unde a locuit timp de 8 ani (1936-1944),

Călinescu, încă foarte tânăr, și-a scris o bună parte din operă, inclusiv *Istoria*. În casa cu cerdac care există și astăzi se deșertau sacii cu cărți și documente aduși de câțiva discipoli și colaboratori, între care și bizarul meu profesor de mult mai târziu, de la Facultatea de Filologie a Universității din Iași, *Gh. Agavriloaiei*, ginerele lui G. Ibrăileanu, moștenitorul bibliotecii acestuia, unul dintre asistenții lui Călinescu. Neîndoios, perioada ieșeană constituie vârful biografiei și creației călinesciene. Peste decenii, el avea să o evoce cu recunoștință: „Aici (la Iași – *nota mea C.C.*) am luat eu doctoratul, aici mi-am început cariera universitară, aici am elaborat «Istoria literaturii române» și tot aici am tipărit «Jurnalul literar» ajutat de niște tineri studenți vioi, dinamici și plini de entuziasm pentru cultură”.

Istoricul literar Ion Bălu, student al lui Călinescu în acea perioadă la Universitatea din Iași, va rememora: „Jurnalul literar este a cincea revistă apărută în capitala Moldovei, după «Dacia literară», «Convorbiri literare», «Contemporanul» și «Viața Românească», ce captează cu repeziciune atenția publicului cititor de pe întreg cuprinsul țării... În scurta-i existență (de numai 52 de săptămâni și 53 de numere – *nota mea C.C.*) «Jurnalul literar» a determinat o amplă efervescență și, peste ani, amintirea lui continuă a dăinui. Cu nostalgie, foștii colaboratori, majoritatea atunci debutanți, evocă înfrigurarea așteptării apariției unui nou număr ori emoția publicării primelor versuri în săptămânalul profesorului Călinescu”.

În numărul 2 al „Jurnalului literar”, G. Călinescu semna articolul „De ce nu se citește?”. După ce afirmă că „o țară nu poate să-și îndreptățească existența fără cultură. Fără Racine, Molière, Flaubert, Hugo, Valéry nimeni n-ar ține atât ca Franța să nu piară de pe lume”, criticul îl dojenește pe intelectualul român și, în general, pe cititorul autohton: „Nu fiți așa de dificili cu compatrioții voștri – li se adresează el direct, pe un ton heliadesc – când primiți cu atâta plecăciune pe scriitorii străini care vin să-și vândă orientalilor cărțile lor. (Mitul nătâng

al străinătății pe care peste decenii îl va denunța cu mâhnire și Nichita Stănescu – *nota mea* C.C.). Citiți românește, chiar dacă pentru o carte bună ați cumpăra nouă proaste, căci dacă e adevărat că unui autor i se cere talent, e tot atât de adevărat că unde nu sunt cititori nu mai ești mândru să ai talent”. În același număr al revistei Călinescu lansează o anchetă, solicitându-le cititorilor răspunsuri sincere, scurte, cu semnătură și specificarea ocupației, la următoarele întrebări: „– Ce autori români și ce cărți preferă și pentru care motiv? De ce nu le place citire autor român, prețuit totuși de critică? Ce așteaptă ei de la o operă literară și de la o revistă?”. După cinci săptămâni, într-un „Epilog la ancheta noastră”, Călinescu face o sinteză a rezultatelor investigației, constatând între altele: „Mai nimeni nu cere de la o carte emoția artistică pură”. Una dintre concluzii privește și ceea ce marelui critic i se pare a fi „dușmănia pentru critică”. Este îngrijorat și de un alt fapt: „Cititorul petrece rar cu ideile, citește rar o carte de critică pentru frumusețea în sine a analizei și a sistemului. De n-ar fi manualul de școală, nimeni n-ar socoti pe Titu Maiorescu literat”.

„Documente, Istorie literară” este genericul paginii a doua a „Jurnalului”, a cărei materie constând în studiile, portretele, „fișele de istorie literară” ale lui Călinescu, se revarsă uneori și în pagina a treia. Sunt, cum am mai menționat, texte ce vor intra în marea *Istorie*. Criticul îi are în atenție atât pe scriitorii clasici cât și pe cei contemporani pentru că, motivează el: „Se cădea neapărat să facem acel lucru pe care l-au neglijat aproape toate publicațiile: să sugerăm perspectiva istorică”. Primul studiu amplu apare la această pagină în numărul 6 și îi este consacrat lui „Camil Petrescu, romanțier”. Au urmat: Duiliu Zamfirescu, Dimitrie Bolintineanu, B.P.Hasdeu, Titu Maiorescu, Brătescu-Voinești, Gib Mihăescu, Al. Macedonski, Al.A. Philippide, Hortensia Papadat-Bengescu, Liviu Rebreanu, Aron Cotruș, Ilarie Voronca, Emil Giurgiuca, Mihail Sorbul, C.Dobrogeanu-Gherea, Ion Trivale, Vasile Alecsandri, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Victor Eftimiu, Geoge

Topârceanu, Nicolae Filimon, George Coșbuc, Ion Pillat, Tudor Arghezi, Alexandru Vlahuță, Demostene Botez, Dimitrie Anghel, Al.T.Stamatiad, George Bacovia, Emil Botta. Numeroase fișe literare le-au fost consacrate unor scriitori mai puțin importanți: Spiridon Popescu, N.Petrașcu, Ioan I.Ciorănescu, George Fonea, C.Argintaru, N.Davidescu și mulți alții. La pagina a treia, sub genericul „Cronici, recenzii, reviste” - semnau cu regularitate: Al.Piru, Magda Isanos, Sașa Pană, Mihail Sevastos, Eusebiu Camilar și Călinescu însuși. Pagina a patra era un „Carnet Săptămânal” din cuprinsul căruia atrăgea atenția în primul rând „Cronica mizantropului”, dar interesul cititorului va fi fost captat și de alte rubrici, precum cea intitulată „Biografia” (scurte articole despre scriitori străini) sau – cum o concepea Călinescu – „prilej de sinteze fine, de mici portrete morale, în stare să afirme un tânăr” Apoi, „Indiscreții și anecdote”, „Ocultism”, grupaje de versuri, uneori „Poșta redacției”.

A spune că G.Călinescu scria aproape toată gazeta nu e deloc exagerat. Pe lângă studiile de istorie literară și „Cronica mizantropului”, transferată de la „Adevărul literar și artistic” și semnată cu binecunoscutul pseudonim *Aristarc*, el redacta editoriale sau pentru mulți incomoda rubrică „Indiscreții și anecdote”. O inițiativă insolită a scriitorului total care este Călinescu a constituit-o romanul senzațional în foileton, scris de mai mulți autori – „Misterele Castelului din Tristenburg”. După doar câteva episoade proiectul a fost abandonat, echipa de naratori nefiind, se pare, incapabilă de a-l continua la nivelul exigențelor celui care l-a inițiat. Stilul călinescian și spiritul ludic înalt sunt pe deplin recognoscibile și în rubricile mondene desemnate, dar de fapt scrise tot de Călinescu: „Arta, moda, viața” și „Gastronomice”. Sub pseudonimul *Nostradamus*, el susținea și rubrica „Ocultism” („Sunt autorizat de direcție să explic românului serios că rubrica Ocultism e dintre cele mai importante ale revistei și intră în program”). „Măștile” lui *Aristarc* sunt numeroase și variate. Începând cu

numărul 25, Călinescu lansează cea mai acidă rubrică: „Prostologhicon”.

După 1 septembrie 1939, când Germania hitleristă atacă Polonia, Călinescu redactează „în perspectivă epică” comentarii sub titlul „Războiul în recapitulări săptămânale”, motivându-și astfel demersul: „*Stăm în turnul de fildeș al artei pure atâta vreme cât patria e în siguranță... Disprețuim profund pe scriitorii fără instinct național. Nici un mare creator (Dante, Hugo, Eminescu) nu s-a rușinat să fie patriot. Fără o Românie independentă nu poate exista literatura română*”.

Mai târziu, când din cauza vitregiilor vremii, „Jurnalul literar” și-a încetat apariția, Călinescu preciza că revista „cultiva scriitorul total și cerea și criticului ca măcar sub titlu de experiență să scrie versuri, proză, iar în lipsa talentului, eseu de înaltă cerebralitate”.

Reapărut la București, într-o nouă serie, după război: 1947-1948, „Jurnalul literar” nu mai era nicidecum ceea ce fusese la Iași. Din săptămânalul editat aici nu mai rămăsesse decât caracterul literei din titlu. În rest, o modestă broșură de circa 50 de pagini, cu un tiraj cvasiconfidențial și o arie de difuzare extrem de restrânsă. Publicația – practic de uz intern, universitar – nu avea nici date fixe sau măcar previzibile de apariție. Într-un „Program” se avertiza: „(Jurnalul) L(ite-rar) nu urmează calendarul profan, ziua se va măsura după traiectoria noastră reală în spațiul cultural. Un indice va numerota anii efectivi”. În monografia „G.Călinescu, eseu despre etapele creației”, Ion Bălu notează că a doua serie a „Jurnalului literar”, cea bucureșteană – „apărea, neoficial, ca un buletin al catedrei de Istoria literaturii române moderne, al cărui titular era, în această perioadă, G.Călinescu și cuprindea prelegerile profesorului”. Au apărut în total cinci numere, ultimul fiind dublu (4-5). Cele patru broșurile nu se găsesc însă toate la un loc în nici o bibliotecă publică. Le-am putut consulta totuși pe toate în colecția particulară a poetului Nicolae Țațomir, mare admirator al lui Călinescu.

În primul număr din seria postbelică, apărută la București, este publicat antologicul eseu al lui G.Călinescu – „Istoria ca ști-

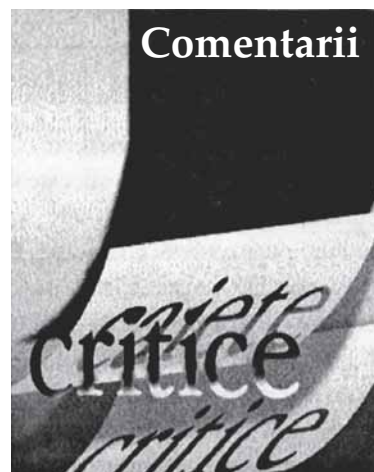
ință inefabilă și sinteză epică”, care ocupă două treimi din spațiu. Apoi o scrisoare a lui Titu Maiorescu către G.Ibrăileanu (comunicată de Al.Piru); G.Bacovia (note biografice); un eseu al lui Adrian Marino și o cronică la ediția definitivă a Operelor lui Emil Isac, datorată lui Al.Piru. Simpla reproducere a sumarului unui număr este edificatoare privind atât profilul cât și *targetul* publicației. „Domina bona” și „Poezia realelor”, ale lui Călinescu, au apărut în numărul 2, 1947, și, respectiv 4-5, 1948. Alături de director, care semnează și alte studii și eseuri – „Universul poeziei”, de pildă – cei mai prezenți sunt Al.Piru și Adrian Marino. Din săptămânalul atât de viu nu mai rămăseseră decât titlul și sigla. G.Călinescu avea să-și redacteze corespondența, până la sfârșitul vieții, pe coli cu sigla „Jurnalului literar” din 1939.

Prin noutatea ce a reprezentat-o în publicistica românească, prin programul ei, prin efortul de revigorare a spiritului critic – într-o vreme când acesta era într-o criză acută -, prin aspirația și încercarea de a da o nouă direcție în abordarea fenomenului literar românesc și universal, prin emulația ce a produs-o în rândul tinerilor, prin cultivarea consecventă a perspectivei istorice, prin spiritul înnoitor privind îndeosebi limbajul critic, prin chiar faptul că a fost terenul în care s-a manifestat spiritul proteic al lui G.Călinescu – Aristarc ieșind în scenă în cele mai diverse și imprevizibile costumații -, „Jurnalul literar” se înscrie în rândul celor mai importante reviste de critică literară din cultura noastră, cu toate că a avut o existență de doar un an. Parcurgându-l astăzi, constatăm că săptămânalul apărut în formă de gazetă la Iași, a cărui colecție însumează 53 de numere, corespunde într-un total dezi-deratului formulat de marele critic, în editorialul numărului 34: „*Rămânem îndărătnici în ideea că o revistă, chiar săptămânală, trebuie să înfrunte cu onoare judecata urmașilor, în bibliotecă*”.

Exemplul „Jurnalului literar” ni se impune cu atât mai mult în aceste vremuri la fel de grele, dacă nu cumva mult mai potrivnice culturii, decât acelea de la sfârșitul frământatului deceniu patru al secolului XX.

Caius Traian
DRAGOMIR

Existență și esențializare

Abstract

Omul este ființa care ființează doar împlinindu-se drept esență derivând din faptul însuși al creației sale. O națiune, o civilizație are datoria de a evita deriva disoluției în neesențial, la fel ca și o persoană individuală. Românismul a strălucit epoci îndelungi exprimându-și autentică esență – el are acum a face față unor semnificative primejdii.

Cuvinte-cheie: ființă, existență, esență, inexistență, disoluție, românism.

The human being is asked to find his real essence, resulting from his creation. A nation, a civilization has the same obligation to reach its essence like a person, an individual being. The Romanian civilization has its periods of high brightness but now has to face significant dangers.

Keywords: being, essence, nothingness, Romanian civilization.

Centrul studiului lumii, din perspectivă filozofică, este, pentru Martin Heidegger, conceptul de viață sau, mai profund pătrunzând în sistemul și concepția gânditorului existențialist german, ființa însăși. Existența este văzută drept opusul esenței – pare să subziste, ar trebui spus, trădând ceva din viziunea clasică, tradițională, a obiectivității lucrului în care se află totdeauna, cu necesitate, conținută, o esență, ceva invariant și astfel contrar existenței fluctuante, nesigure, întrucât este și nu este, poate fi și se poate preschimba în orice, inclusiv inexistent. Ființa heideggeriană pare să se situeze dincolo de lucru, dincolo chiar de întreaga clasă, categorie, a obiectivității – ea nu susține lucrul, ci lumea; ființa nu face altceva decât să fie nucleul însuși al ființei. Lumea concretului, a constituirii în imediat, în fapt a constituirii în real, nu se poate, pur și simplu, constitui. Totul este neființă, dar pentru ca totul să poată fi regăsit, dincolo de tot,

mai are a se afla încă un adevăr și acest adevăr se numește, pentru Martin Heidegger, ființa. Suportând o inexistență, ființa naște simultan existența și esența – dar în această nesiguranță absolută a formelor primite din lumea tuturor anihilărilor structurii și formei, în universul de abur al existenței, pot fi remodelate esențele. Marea filozofie existențialistă este născută divin infailibilă – inclusiv indestructibilă – întrucât ea nu spune conștiinței și conștiințelor nimic de natură să aducă în lumină un subiect, apt să devină un subiect real, prin aceea că își poate asocia și chiar își asociază un predicat, a cărui arie a ființării valide să depășească, în conținut, subiectul. Mai pe scurt stabilind un punct al judecății asupra naturii suportului ultim al lumii care, pur și simplu este o lume, nu se poate spune, în primă instanță, decât un lucru, și anume că acest suport nu poate consta în ființă, acestea nefiind nimic altceva decât ființă.

Caius Traian DRAGOMIR - Diplomat, fost ministru, fost ambasador al României în Franța, e-mail: ctdragomir@yahoo.com.

Avem de a face perpetuu, continuu, cu existența – existența este ceea ce există; existența înseamnă a exista. A exista pare însă a sugera la termen, mai curând un dat; ceea ce contează este faptul de a cunoaște actul rezultat din acțiunile, actele, faptele, din însuși faptul existenței care să facă existența să existe.

Este simplu de făcut un pas semnificativ, de a realiza o apreciere conclusivă asupra naturii existenței – este vorba de simplul fapt de a fi. Poți să exiști – ori, ceva există – asemenea fetusului în abdomenul matern, dar esențial este să ajungă să fie; să nu te poată împiedica nimic, sau aproape nimic, să fii, în sensul cel mai imperativ, absolut. Dincolo de orice personalizare, a fi este un act conținut de orice deschidere a oricărei existențe către existență. Când se poate însă vorbi de faptul de a fi? În ansamblul lumii, al obiectelor lumii, al totalității a exista vine, evident, dintr-o linie a mișcării în lume derivată din creație – o creație care poate fi văzută, gândită, în modul în care o conștiință o poate vedea, gândi, dar nu este relevantă, acea linie a mișcării în lume, pentru creația primă, pentru ansamblul creației. A fi este însă manifestarea într-un punct, într-un loc al lumii, într-un obiect, corp sau ființă, deci în acel ceva dotat cu puterea afirmării de a fi, manifestare, astfel, ca act reprezentând în unicitatea limitată, unicitate de ansamblu a întregii creații. Pentru realizarea faptului de a fi este semnificativ însă, ca element decisiv și critic, faptul de a fi, de asemenea, o conștiință în lume. În absența conștiinței ființând, a fi sau a nu fi, pentru orice element al lumii, nu poate fi distins și astfel rămâne o dilemă perfect confuză. Atunci Shakespeare propune întrebarea „ a fi sau a nu fi ” el se întrebă, de fapt, eu sunt sau nu sunt, ori: eu merit să fiu, sau nu merit să fiu (și ce înseamnă a merita, în relația cu a fi) și, de asemenea, se mai întreabă: eu pot, mai pot, să fiu sau nu mai am cum fi?

Problema reală a lui a fi apare însă abia atunci când descoperi că profunzimea faptului unic, pentru viața conștientă, în lume, a ființării este aceea a legăturii lui a fi cu a exista, cu existența și, din nou, a existenței

cu esența ființei sau lucrului care este. A fi poate să se despartă de a dobândi, sau asuma, o esență? Este însă conștiința umană modelul existenței ansamblului lumii? Știm că Dumnezeu este iubire dar, oare, nu avem dreptul să mai spunem și că Dumnezeu este creație? Iubirea înseamnă a dori ca să fie ceea ce simțim că nu putem accepta să nu fie. A fi apare ca o funcție a conștiinței și, deci, a spiritului – poți însă fi în absența asumării unei esențe. A fi are o mult mai mare durabilitate decât a exista – a exista înseamnă a fi fluctuant, instabil, inexistent în esență. Atunci, a fi înseamnă a fi coerent implicat în purtarea, adaptarea, trăirea într-o esență.

Viața, această lumină dată oamenilor, spiritului uman, prin creație, durează, fiind, așa cum durează, ca funcția de a fi adoptată, inseparabil, de existență – dar existența nu ajunge a fi doar prin asumarea unei esențe? Apare astfel un grup de sinonime definitorii pentru ceea ce suntem, pentru apartenența noastră în lume, pentru lumea în care trăim. A fi, a exista spiritul uman, aducând lucrurile aici discutate în intimitatea ființării noastre, ce altceva poate fi decât esențializare a formelor în care trăim, esențializare a formei adaptată pentru viața care ne este dată, dar pe care de asemenea o amprentăm cu funcția ontologică de a fi a adevărului, vieții și existenței.

În cele din urmă ar trebui să constatăm că relația implicată de așezarea între existență și esențializare – esența creată în actul existenței, ca atașament și adaptare, nu doar a ceea ce este conceput spre a fi, încă prin creația ființei umane, ci și prin hotărârea de a fi – este un element decisiv al apărării noastre față de noi înșine și anume de lume, al hotărârii noastre formative ca ființe ce decid să fie, în toată generalitatea acestei predicări, dar și în forma concretă pe care ne hotărâm a o purta ca ființe. Lumea în care intrăm ca oameni ai acestui episod al istoriei este una a dezesențializării a aruncării ființei noastre în incidente lipsite de organizarea unui demers creativ. Esența existenței noastre o recunoaștem sau nu în menținerea șocurilor imensei aglomerări de procese ce se intersectează haotic, provocând ființa umană la a se interesa într-o miș-

care a deciziei conformă capacității sale în calitate de conștiință aflată prin creația sa, drept ghid și sens al restului mișcărilor existenței lumii și istoriei, sau de a se lăsa purtată de valori imens agitate. Existența spiritului, existența umană înseamnă esențializare a trăirilor, acțiunilor, atitudinilor, convingerilor, deciziilor oamenilor. Marile civilizații sunt cele care au privilegiat esențializarea existenței și mișcării pe căile dezvoltării istorice – a încerca să existe în accident și prin accident înseamnă simplă simulare a unei civilizații, dar și a spiritului individual. Ciocnirea civilizațiilor, a statelor, a națiunilor, a culturilor înseamnă a induce în adversari renunțarea la o desfășurare de eforturi

dedicate esențializării profilului existențial adoptat. A fi, a dobândi putere și afirmare în istorie, înseamnă esențializare a tuturor eforturilor umane pe calea care poate conduce o națiune sau umanitatea la împlinire. Că știind acest lucru nu ai cum să nu trăiești un amar sentiment legat de România și de viitorul ei, ajungând la o condiție ce nu poate fi lesne evitată.

Că omul este ființa în stare să abandoneze datoria sa de a se împlini ca esență, pentru realizarea căreia a fost creat nu este decât o consolare vagă, firavă, a faptului că românismul, în calitate de civilizație, se află astăzi la limita unei derivate deasupra căreia epoci întregi s-au situat strălucind superb.

Adriana Cristina VULPE

Impactul contextului cultural asupra conceptului de alteritate

*în adaptările de film ale romanului „David Copperfield”
de Charles Dickens*

Abstract

Articolul de față analizează conceptul de alteritate în adaptările de film după romanul lui Charles Dickens „David Copperfield”. Tema centrală este impactul contextului cultural asupra abordării noțiunii de Celălalt, așa cum este reflectată de realizatorii de adaptări după romanul „David Copperfield”, atât de filme, cât și de seriale, provenind din paradigme temporale foarte distanțate, de la începutul sec. al XX-lea, până la începutul sec. al XXI-lea. Scopul cercetării este acela de a demonstra că impactul contextului cultural asupra producțiilor conduce la fenomenul de traducere culturală a conceptului de Alteritate și că realizatorii de filme au optat pentru indigenizare în demersul lor de a-l reflecta pe Celălalt în creațiile lor.

Cuvinte-cheie: alteritate, adaptare de film, context cultural, traducere culturală, indigenizare.

The present article is an analysis of the concept of alterity in Charles Dickens’s film adaptations. The central theme is the impact of the cultural context on the approach to the Other as reflected by film makers from very distanced time frames, in David Copperfield film and TV-series adaptations from the beginning of the 20th century and the beginning of the 21st century. The aim of the paper is to demonstrate that the cultural impact leads to the phenomenon of cultural translation of the concept of Alterity and that the film makers opted for domestication in reflecting the Other in their creations.

Keywords: alterity, film adaptation, cultural context, cultural translation, domestication.

Imaginarul uman funcționează în baza unor scheme de organizare și interpretare a datelor realității, în cadrul cărora **alteritatea** este un principiu identitar fundamental, care definește relația dintre Eu și Celălalt, fiind prezent astfel în orice context interuman și în orice abordare a ființei. Gradele alterității sunt diferite și vom încerca să analizăm impactul contextului cultural asupra acestora, așa cum reflectă adaptările de film ale romanului „David Copper-

field” de Charles Dickens. După cum remarca Lucian Boia în lucrarea sa *Pentru o istorie a imaginarului*, în capitolul „Jocul alterității”, alteritatea nu este o structură rigidă, adaptându-se mediului social și cultural în continuă schimbare.

Alteritatea eludează conștiința și înțelegerea noastră, provoacă teamă și anxietate, iar în context cultural, produce experiența traducerii culturale, așa cum observa Elias Canetti. Este un concept foarte productiv în

Drd Adriana Cristina VULPE, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Școala doctorală de studii literare și culturale, anul al III-lea, e-mail: adriana.vulpe@yahoo.com.

Adriana Vulpe este redactor/traducător de film la Televiziunea Română, din 2001, și este interesată de modul în care contextul cultural afectează adaptările de film ale operelor literare.

abordarea adaptărilor de film realizate de la începutul secolului XX până foarte recent și în diverse spații culturale. Corpusul selectat constă adaptări ale romanului „David Copperfield”, una realizată în Marea Britanie în 1999, de către BBC, reprezentativă pentru mișcarea *Heritage*, trei variante americane realizate la distanțe temporale foarte mari (celebra producție MGM din 1935, în regia lui George Cukor și produsă de David O. Selznick, producția din 1969 a Casei 20-th Century Fox și producția Hallmark din anul 2000) și două adaptări din spațiul italian, și ele din paradigme temporale foarte depărtate (1966 și 2009). Scopul prezentei lucrări este interogarea diferențelor de reflectare a alterității în diversele „traduceri vizuale”, așa cum am numit adaptările de film.

În *A Theory of Adaptation*, Linda Hutcheon constată că nici produsul, nici procesul adaptării nu există într-un vid, ambele având un context, adică o paradigmă temporală și spațială, socială și culturală. Când și unde sunt cuvinte-cheie pentru explorarea a ceea ce se întâmplă cu înțelegerea *celuilalt*, atunci când narațiunile călătoresc, adică atunci când un text adaptat migrează din contextul său de receptare. Întrucât adaptarea este o formă de repetare fără a fi o copie, schimbarea este inevitabilă. În cadrul a ceea ce numim *transculturalizare* sau *indigenizare* în interiorul culturilor, a limbilor și a istoriei, semnificația și impactul narațiunilor se poate schimba radical.

În *Figuri ale alterității* a lui Jean Baudrillard și Marc Guillaume, se subliniază tendința societăților occidentale de a face din Altul (Autre) un Celălalt (Autrui), de a-l reduce pe Altul la Celălalt, anulând astfel alteritatea. Dacă în fiecare Altul există Celălalt, aceasta este o situație de reconciliere. Conceptul propus de autori este acela alteritate radicală, caracterizată de faptul că este inasimilabilă, incompreensibilă, ireconciliabilă, ne-negociabilă, inimaginabilă. Este necesar a-l produce pe Altul în absența Celuilalt, întrucât absența sa determină revenirea permanentă la imaginea de sine și la sine însuși. Suntem con-

damnați la imaginea noastră (să ne cultivăm corpul, imaginea, identitatea, dorințele), din cauza abolirii alienării și a dispariției virtuale a Celuilalt.

Intertextualitatea adaptărilor, modul în care acestea interacționează și se întrepătrund este o clară reflecție a pericolului subliniat de autorii mai sus menționați, acela al dispariției alterității. Vom încerca să facem câteva comparații intraculturale între adaptările după romanul „David Copperfield”. În spațiul american, filmul de televiziune *David Copperfield* realizat în 1969 de 20-th Century Fox este o adaptare a producției MGM din 1935, în timp ce producția Hallmark din 2000 seamănă foarte mult cu cele două precedente. Interioarele și costumele din filmul realizat în 1969 sunt foarte asemănătoare cu cele din producția din 1935 și ambele reflectă foarte puțin specificul britanic. Filmul realizat de Hallmark în 2000 este foarte americanizat. În producția realizată de MGM în 1935, rolul lui Micawber i-a aparținut celebrului comic și specialist în Dickens, W.C. Fields. În contractul său, a existat o clauză care stipula că trebuie să interpreteze cu accent britanic, dar, întrucât i-a fost greu să învețe replicile, le-a citit de pe cartoane și și-a folosit propriul accent.

Faptul că realizatorii filmelor apelează la adaptări pentru exprimarea propriilor concepții estetice reprezintă o altă instanță de anulare a alterității. În cazul adaptărilor americane, personajul David Copperfield este întruchiparea clară a visului american: trebuie să se dovedească a fi eroul care depășește triumfător toate vicisitudinile, care își merită într-adevăr numele de erou și care prin muncă susținută și ajutorul lui Dumnezeu poate trece peste orice obstacol. Concluzia luptei sale de o viață este: „Trebuie să fim puternici!” Deși adaptarea italiană realizată în 2009 de RAI pare la început un film pentru copii, adultul David Copperfield este condus la un nivel al senzualității mult mai profund decât cel din producția italiană din 1966, realizată într-o perioadă în care moștenirea catolică a Italiei era mult mai puternică decât în zilele noastre.

Anularea alterității implică diferite direcții, iar în adaptarea de film, după cum am observat, ia și forma intertextualității. În filmul realizat de RAI în 2009, David Copperfield face un gest foarte ne-Dickensian: când o întâlnește pe Agnes Wickfield, îi dăruiește cartea *Romeo și Julieta*, un act de curaj ce prefigurează viitoarea lor relație romantică.

Dacă noi, ca receptori suntem familiarizați cu textul adaptat, are loc un proces dialogic continuu, așa cum ar fi spus Mikhail Bakhtin, în care comparăm neîncetat opera pe care deja o cunoaștem cu cea pe care o experimentăm, încercând să anulăm orice formă de alteritate. Opera individuală este în relație cu un întreg sistem cultural, iar mintea individului operează într-un context cultural. Deci receptorul creează semnificație, venind cu propriul bagaj cultural și propria sensibilitate în procesul de înțelegere. Prin urmare, alteritatea deranjează. Tocmai pentru a nu deranja familiarul comunității de receptare, pentru a nu-i confrunța cu alteritatea, realizatorii adaptării BBC au transformat compania de vinuri Murdstone and Grinby, unde copilul David Copperfield a fost trimis de tatăl vitreg să lucreze în condiții îngrozitoare, alături de alți copii de vârsta lui, într-o fabrică de cremă de ghetă, întrucât este un fapt bine știut că Charles Dickens însuși a lucrat în copilărie într-un asemenea loc și a fost profund afectat de episod. Este binecunoscut nu doar în Marea Britanie faptul că *David Copperfield* este un roman autobiografic, iar realizatorii adaptării l-au făcut și mai autobiografic decât cartea în sine. Plăcerea și frustrarea de a experimenta o adaptare este familiaritatea întreținută prin repetiție și memorie, nu prin alteritate. Deci adaptarea trebuie înțeleasă în cultura receptorului.

În acest sens, producția lui Cukor din 1935 a devenit un film clasic și în foarte multe țări se difuzează la Crăciun. I s-au acordat patru stele din patru în ghidul de filme Halliwell și a fost înscrisă de *The New York Times* între cele mai bune 1000 filme ale lumii.

Dimensiunea etică a alterității este foarte productivă atât în romanele, cât și în

adaptările de film după Dickens. Emmanuel Levinas exprima lapidar acest fapt prin sintagma etica prima. El scotea omul din ungherul său ontologic și îl târa, așa cum se exprima Derrida, spre agora, spre celălalt. Relația interumană este văzută ca o mișcare spre bine, întrucât la Levinas bunătatea umană este transcendentă. Nu ființa și identitatea ei primează, ci chipul celuilalt, adică alteritatea. Celălalt nu e infernul, ca la Sartre, ci legătura noastră cu transcendentul. În el văd chipul lui Dumnezeu, nu un chip particular, ci chipul infinit. Relația cu Dumnezeu nu e directă, ci intermediată, dar nu de substitute, ci de aproapele nostru. Concluzia lui Levinas: Spune-mi cum te porți cu ceilalți, ca să-ți spun în ce raporturi ești cu Dumnezeu, pare a fi și concluzia ce emană toată opera lui Dickens și care se păstrează și în majoritatea adaptărilor, însă, în cazul acestora, contextul îi dictează intensitatea. În adaptarea americană din 1969, adultul David Copperfield este măcinat, aproape obsedat de greșelile comise vizavi de soția sa, Dora, și este plin de remușcări legate de episoadele de desfrâu și beție pe care le-a experimentat în tinerețe. Cuvântul de bază al vocabularului lui Levinas, acela de responsabilitate, parcă ar fi preluat din opera dickensiană. Fără a fi o negare a eului, eu trec în plan secund, mă expun altuia, am de dat socoteală Celuilalt. Celălalt contează mai mult decât mine, trece înaintea mea, eu având față de el o responsabilitate nelimitată. Nu te poți spăla pe mâini dacă celălalt suferă, chiar dacă el nu suferă din cauza ta. Acest transfer de la ontologic la etic operat de Levinas îmbracă forma moștenirii puritane în adaptările britanice și americane de la începutul secolului și a puternicei moșteniri catolice în adaptarea italiană din 1966. Într-adevăr, David Copperfield este, în termenii lui Cain, păzitorul fratelui său, este răspunzător de ce se întâmplă cu familia Wickfield, deși adevăratul vinovat de Uriah Heep, este responsabil de soarta familiei Micawber și de a micuței Emily, deși adevărații vinovați sunt alții. Răspunderea sa față de ceilalți este nelimitată, este o asumare gratuită, care nu se întemeiază pe grija reciprocității,

exact ca în etica lui Emmanuel Levinas. La fel ca și pentru Levinas, pentru David Copperfield, substituirea este etica însăși. Responsabilitatea sa costă în a se pune în locul celuilalt, în a purta povara ființei lui. Levinas rescrie într-un limbaj modern mesajul Bibliei, unde grija pentru foamea, setea și adăpostul celuilalt este lege pentru mine. Nevoia materială a semenului meu este o nevoie spirituală pentru mine.

În adaptările foarte recente însă, grija față de celălalt este înlocuită de hedonism și extragerea a cât mai multă plăcere din viața de zi cu zi. Scenele de sex explicit din adaptarea RAI din 2009 sunt o altă dovadă a faptului că semnificația este dictată de context.

Concluzia pe care o putem exprima după cele câteva exemple de ipostaze ale alterității în corpusul selectat este că adaptarea este o formă de traducere culturală dependentă de contextul spațio-temporal, un proces continuu, la fel de fascinant pentru realizator, cât și pentru public. Este o nouă construcție a realității în care Celălalt este înțeles în funcție de context.

Bibliografie

- *David Copperfield*, film, MGM, 1935.
- **Scenariul** Hugh Walpole, Howard Estabrook și Lenore J. Coffey, **regia** George Cukor.
- După romanul *David Copperfield* (1850) de Charles Dickens.
- *David Copperfield*, serial de televiziune în opt părți, RAI, 1965.
- Scenariul și regia Anton Giulio Majano. După romanul *David Copperfield* (1850) de Charles Dickens.
- *David Copperfield*, film de televiziune, 20th Century Fox, 1969. Scenariul Jack Pulman, regia Delbert Mann. După romanul *David Copperfield* (1850) de Charles Dickens.
- *David Copperfield*, film de televiziune, BBC, 1999. Scenariul Adrian Hodges, regia Simon Curtis. După romanul *David Copperfield* (1850) de Charles Dickens.
- *David Copperfield*, film de televiziune, Hallmark, 2000. Scenariul John Goldsmith, regia Peter Medak. După romanul *David Copperfield* (1850) de Charles Dickens.
- *David Copperfield*, film de televiziune, RAI Fiction, 2009. Scenariul Francesco Arlanch, Francesco Balletta și Salvatore Basile. Regia Ambrogio Lo Giudice.
- Baudrillard, Jean și Guillaume, Marc. *Figuri ale alterității*. București: Paralela 45, 2002
- Boia, Lucian. *Pentru o istorie a imaginarii*. București: Humanitas, 2000
- Derrida, Jacques. *De l'Hospitalité*, Paris: Calmann-Levy, 1999
- Hutcheon, Linda. *A Theory of Adaptation*. London: Routledge, 2006
- Levinas, Emmanuel. *Humanism of the Other*. Urbana and Chicago, 1972.

Justyna TEODOROWICZ

Experiența bolii în proza lui Max Blecher

Abstract

*Analiza experienței bolii în proza lui Max Blecher propusă în prezentul articol pornește de la premisa că, pentru scriitorul în discuție, corporalitatea are o importanță capitală, ceea ce este ilustrat mai ales în romanele *Întâmplări în irealitatea imediată* și *Vizuina luminată*. Situat în centrul interesului autorului, corpul devine cel mai potrivit mijloc de comunicare cu universul și de cunoaștere a acestuia. Prin urmare, boala fizică, afectând corporalitatea, duce inevitabil la tulburarea identității personale a personajelor blecheriene. Romanul *Inimi cicatrizate* ne oferă un studiu profund al influenței ireversibile, în majoritatea cazurilor, a afecțiunilor fizice asupra psihicului. În proza lui Blecher, corpul bolnav devine un corp străin, care nu mai poate fi controlat, ceea ce – ținând cont de cele spuse mai sus – modifică percepția lumii și îngreunează sau anulează comunicarea cu ea. Mediul înconjurător se dematerializează, intensificând senzația de alienare a bolnavului. Dat fiind faptul că suferința apare la Blecher ca o forță distructivă, căreia scriitorul îi refuză statutul inspirației artistice, ne ridicăm și întrebarea cu privire la posibila importanță pe care ar fi avut-o pentru el actul scrierii și în ce măsură boala a fost motivarea creației lui..*

Cuvinte-cheie: Max Blecher, boală, corp, psihic, identitate.

*The analysis of illness experience in Max Blecher's prose proposed in the present article starts from the premise that, for the discussed writer, corporality is of capital importance, which is illustrated mostly in the novels *Adventures in Immediate Irreality* and *The Lit Up Burrow*. Placed in the centre of the author's interest, the body becomes the most appropriate means of communication with the universe and of its perception. Therefore, physical illness, affecting corporality, disturbs inevitably Blecherian characters' personal identity. The novel *Scarred Hearts* offers a profound study of the influence (irreversible in the majority of cases) of physical ailments on psyche. In Blecher's prose, the ill body becomes a strange body, that can no longer be controlled, which – taking into account what was said above – modifies the perception of the universe and makes the communication with it more difficult or impossible. The environment dematerialises itself, intensifying the ill person's feeling of alienation. Given the fact that in Blecher's work suffering appears as a destructive force, which the writer refuses to call artistic inspiration, we raise the question about how important the act of writing was to him and in what measure illness motivated his work.*

Keywords: Max Blecher, illness, body, psyche, identity.

Punctul de plecare pentru examinarea experienței bolii în creația lui Max Blecher este înțelegerea semnificației pe care scriitorul în discuție o acordă corporalității. Din această cauză, deși cu tematizarea bolii

avem de-a face mai ales în romanele *Inimi cicatrizate* și *Vizuina luminată*, trebuie să luăm în considerare și *Întâmplări în irealitatea imediată*, în care boala nu apare în mod explicit.

Justyna TEODOROWICZ, Dr. Universitatea „Adam Mickiewicz” Poznań, Polonia, e-mail: jus@amu.edu.pl.

Fascinația pe care o manifestă Blecher față de corporalitate a fost mult discutată de critici. Radu G. Țeposu, în prefața sa la ediția operei blecheriene din 1999, subliniază că „în centrul tuturor întâmplărilor din romanele lui Blecher (...) stă corpul, trupul povestitorului. Înainte de a percepe lumea prin abstracții, prin raționamente și noțiuni, naratorul o resimte empiric, printr-un soi de frison organic, printr-o exultanță a trupului. Simțurile își trăiesc fervoarea, scaldând ființa în efluvii senzoriale.”¹ De aceeași părere este Doris Mironescu, exegetul scriitorului, care vorbește despre „beția corporalității”² în textele acestuia. După cum observă criticul, pentru eroul blecherian „doar trupul poate asigura o bună comunicare cu cosmosul”, întrucât „singurele revelații acceptate de către acesta sunt venite pe calea simțurilor.”³ Printre autorii care

subliniază importanța elementului corporal în creația lui Max Blecher se numără și Alex Goldiș care analizează opera scriitorului pornind de la relația dintre discurs și corp.⁴

O lectură atentă a *Întâmplărilor în irealitatea imediată* nu face decât să confirme justetea opiniilor menționate mai sus. Textul romanului abundă în fragmente care dovedesc că pe narator îl fascinează corpul și materia în general, cu diversitatea formelor sale și a proprietăților fizice.

În romanul *Vizuina luminată*, de asemenea, corpul este situat în centrul universului protagonistului, indiferent dacă este vorba de un univers real sau imaginat. Naratorul mărturisește: „...regăsesc întotdeauna aceeași întunecime nesigură, aceeași cavernă intimă și cunoscută, aceeași vizuină caldă și iluminată de pete și imagini neclare, care este interiorul trupului meu, conținutul «persoanei» mele de «dincoace» de piele.”⁵

1 Țeposu, Radu, *În căutarea identității pierdute*, în Blecher, Max, *Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate, Vizuina luminată, Corp transparent, Corespondență*, Aius & Vinea, Craiova / București, 1999, p. 17

2 Mironescu, Doris, *M. Blecher față cu postmodernismul. Trupul „textualizat”*, în *Transilvania*, 35, nr. 10, 2006, p. 27

3 Ibidem

4 Cf. Goldiș, Alex, *Max Blecher, discursul corpului și corporalitatea discursului*, în *Studii literare*, Serie nouă, Anul VII–VIII, 2004-2005, Editura Echinoc, Cluj, 2007, p. 262

5 Blecher, Max, *Vizuina luminată*, documentul PDF, <https://drive.google.com/file/d/0BxL9M-N33roOQIR4MGtleUJzV2c/view>, p. 1

Corpul în intimitatea lui devine, pe de o parte, un spațiu în care omul se poate adăposti de zbciumul lumii și, pe de alta, un instrument care asigură un contact „metafizic” cu ea, îndeplinând, astfel, o funcție fundamentală în opera blecheriană.

În contextul celor spuse mai sus, boala, afectând corporalitatea eroului, cauzează, în primul rând, tulburarea identității personale a bolnavului. Din corespondența lui Blecher cu Sașa Pană reiese că boala fizică este privită de scriitor ca un dușman care ne privează de noi înșine, limitându-ne în mod considerabil posibilitatea de a controla propriul trup.

Corpul însuși cunoaște sentințele care sunt înscrise în el, pe când conștiința le poate cel mult presimți. Apare, astfel, o discrepanță periculoasă între sfera somatică și cea mentală. Propriul nostru corp nu numai că devine independent de noi, dar adoptă față de noi o atitudine dușmănoasă. În literatura de specialitate se subliniază deseori faptul că suferința care este rezultatul unei boli îndelungate constituie un fenomen mult mai complex decât s-ar putea crede. Kathy Charmaz, de exemplu, este de părere că suferința nu poate fi privită exclusiv în dimensiunea ei medicală, ca o stare de disconfort fizic. Cercetătoarea crede că forma ei fundamentală este o pierdere de sine.⁶ Astfel, suferința ne privează de identitatea noastră fizică. Una dintre cauzele acestei stări de lucruri este dependența bolnavului de alte persoane, mai ales de autoritățile medicale, care dispun de cunoștințe teoretice cu privire la afecțiunile lui. Cum observă Andreea Deciu, „bolnavul simte durerea, fără să înțeleagă – de cele mai multe ori – mecanismul ei anatomic sau fiziologic, în vreme ce pentru celălalt, medicul, îngrijitorul, răul fizic e inteligibil în abstracțiunea lui, chiar dacă (de fapt toc-

mai fiindcă) rămâne definitiv inaccesibil la un nivel senzorial.”⁷ Aceasta duce la perturbarea identității corporale a pacientului, și, prin intermediul acesteia, a identității lui personale în general. După ce trece pragul cabinetului medicului, care îl examinează și pune diagnosticul, Emanuel își pierde puterea asupra corpului său, supunându-se acțiunilor altei persoane cu groază și sentimentul tulburării conștiinței propriului eu. Ascultând explicațiile profesioniste ale doctorului, eroul este invadat de sentimentul înstrăinării, al expulzării din intimitatea lui fizică. Adoptarea rolului de bolnav aduce cu sine mai multe consecințe. Conștiința disfuncției organismului provoacă inevitabil împiedicarea comunicării cu lumea exterioară. Auzind că boala i-a atacat coloana vertebrală, protagonistul *Inimilor cicatrizate* începe să se simtă „foarte fragil încleiat”⁸, ceea ce, la rândul său, îi determină percepția realității. Părăsind cabinetul doctorului, Emanuel observă că peisajul din jurul lui, aparent același, este, totuși, schimbat: „În intervalul cât stătuse închis în cabinetul doctorului, lumea se subțiasse straniu. Conturul obiectelor mai exista încă, dar acest firișor subțire care, la fel ca pe un desen, înconjoară o casă pentru a face din ea o casă, sau stabilește profilul unui om, conturul acela care închide lucruri și oameni, copaci și câini, abia de mai ținea în limitele lui materia gata să se prăbușească. Ar fi fost de ajuns ca să desprindă cineva firisorul acela din marginea lucrurilor pentru ca deodată casele acelea impozante, lipsite de propriul lor contur, să se lichiefieze într-o materie uniform de turbure și cenușie.”⁹

Astfel, conștiința fragilității corpului său îl face pe erou să perceapă realitatea exterioară ca pe o construcție incertă. Universul înconjurător se dematerializează, se descompune, intensificând senzația de alienare

6 Cf. Charmaz, Kathy, *Loss of self: a fundamental form of suffering in the chronically ill*, în *Sociology of Health and Illness*, vol. 5, nr 2, 1983

7 Deciu, Andreea, *Bolnavii lui M. Blecher sau despre alungarea din sine*, în *România literară*, XXXIII, nr 23, 14-20 iunie 2000

8 Blecher, Max, *Inimi cicatrizate*, documentul PDF, <https://docs.google.com/file/d/0BxL9MN33roOdmLLTWM5Zml5dmM/edit?pli=1>, p. 4

9 Ibidem, p. 5

a bolnavului. Emanuel resimte dureros faptul că nu mai aparține aceleiași lumi în care a trăit până acum. Nu poate nici să citească, întrucât „cărțile erau scrise pentru altă lumină”.¹⁰ Compania altor persoane nu reduce sentimentul de izolare, din contra – accentuează diferența dintre el și cei sănătoși.

Sentimentul de înstrăinare, care nu îl părăsește pe Emanuel din momentul punerii diagnosticului, își atinge apogeul la sanatoriul din Berck. Confruntarea cu realitatea de acolo, cu totul nouă pentru eroul blecherian, îi dă impresia de a pluti între vis și realitate: „...Emanuel își simți conștiința cu totul destrămată. Devenise extraordinar de transparentă și totuși grozav de efemeră și nesigură. Ce se întâmpla? Era chiar el, Emanuel, corpul acela pe un căruț (...)? Ce însemnau toate acestea? Trăia? Visa? în ce anume lume, în ce anume realitate se petreceau astea?”¹¹

Corporalitatea eroului, atât de importantă pentru el în ceea ce privește percepția lumii înconjurătoare, este atinsă în sanatoriu în mod drastic prin închiderea trunchiului întreg al bolnavului într-un corset de ghips. Din moment ce corpul îi este pus în această carapace ermetică și imobilizat pe gutieră, devenind astfel izolat de materia din jurul său, comunicarea dintre Emanuel și lume este împiedicată, și însuși corp se transformă într-un spațiu blestemat. Identitatea bolnavilor din Berck, privați de controlul asupra propriei corporalități, este, atunci, supusă unei probe dure. Fiecare dintre ei face față acestei experiențe în felul lui, formulând o reflecție proprie cu privire la boală și influența acesteia asupra vieții omului. Lucru caracteristic, în romanul lui Blecher avem de-a face cu referiri permanente la corp. Vorbind despre ireversibilitatea schimbărilor care se produc în sufletul bolnavului sub influența suferinței, Isa, una dintre paciente, i se adresează lui Emanuel în felul următor: „Știi ce se

numește în medicină «țesut cicatrizat»? Este pielea aceea vânăată și zbârcită, care se formează pe o rană vindecată. E o piele aproape normală, atât doar că e insensibilă la frig, la cald, ori la atingeri... [...] Vezi, inimile bolnavilor au primit în viață atâtea lovituri de cuțit, încât s-au transformat în țesut cicatrizat... Insensibile la frig... la cald... și la durere... Insensibile și învinețite de duritate... ”¹² Cu toate că reflecția citată mai sus se referă la inimă în dimensiunea ei simbolică, mijloacele de expresie folosite recurg la aspectul ei fizic.

Ernest, un alt pacient, devenit dependent de atmosfera specifică a Berckului, se raportează, de asemenea, la corporalitate, numind orașul respectiv „o otravă foarte subtilă” care „intră de-a dreptul în sânge”.¹³

În proza lui Blecher găsim numeroase dovezi în sprijinul tezei că scriitorului îi este străină ideea bolii ca valoare în sine, care abate atenția de la corporalitatea maladivă și o îndreaptă spre sferele înalte ale sufletului. Este adevărat că suferința și izolarea de societate îi forțează, într-un sens, pe bolnavi să se autoanalizeze, totuși această reflecție nu aduce cu sine beneficii spirituale. Boala ori este respinsă, ca în cazul Isei, care caută o evadare în literatură și practici magice, ori provoacă un sentiment puternic de inutilitatea existenței, ca la Quitonce, care își petrece viața în clinici și sanatorii, și consideră însușirea meseriei de bolnav a fi singurul lui succes: „...în timp de un an de zile un bolnav desfășoară exact atâta energie și voință câtă trebuie pentru a cuceri un imperiu.... Atât doar că le consumă în pură pierdere. Iată de ce bolnavii pot fi numiți cel mult niște eroi negativi. Fiecare din noi este un «cel ce n-a fost Cezar», deși a îndeplinit toate condițiunile pentru a fi. Înțelegi? A conține toate elementele componente ale unui Cezar și a fi... un bolnav. E forma suprem ironică a eroismului.”¹⁴

În fiecare caz boala este privită ca o experiență de pierdere. Ceea ce este impor-

10 Ibidem, p.7

11 Ibidem, p. 12

12 Ibidem, p. 41

13 Ibidem, p. 23

14 Ibidem, p. 26

tant, ea nu îi afectează numai pe cei dintre bolnavi care își pierd definitiv sănătatea, deseori viața, dar și pe cei al căror tratament s-a încheiat cu succes. Cei din urmă au pierdut bucuria de a trăi și capacitatea de a funcționa în societate; prin urmare, amână părăsirea Berckului, cad pradă unor dependențe și obsesii, și deseori manifestă înclinația spre sinucidere. După cum observă Adrian G. Romila, „oamenii din sanatoriu au suferit o metamorfoză totală, o cotitură în destin, s-au «sanatorizat» irevocabil”.¹⁵ Niciunul dintre eroii lui Blecher nu reușește să șteargă amprenta bolii. Cum citim în roman, „Când cineva a fost scos o dată din viață și a avut timpul și calmul necesar ca să-și puie o singură întrebare esențială cu privire la dânsa – una singură – rămâne otrăvit pentru totdeauna... Desigur, lumea continuă să existe, dar cineva a șters cu un burete de pe lucruri importanța lor...”¹⁶

Drept urmare, în cazul lui Blecher nu poate fi vorba despre apoteoza suferinței. În creația lui, suferința nu îl umanizează pe om, din contra, în multe cazuri îl împinge spre egoism și chiar spre cruzime față de persoanele cu care viața a fost mai îngăduitoare. Emanuel o părăsește și o umilește pe Solange, cu toate că iubita lui, și ea fostă pacientă a sanatoriului din Berck, trădează semne ale epuizării psihice. Bolnavii din proza lui Blecher, privați de controlul propriului corp, manifestă deseori dorința de răzbunare pe lumea înconjurătoare. Astfel se poate explica satisfacția pe care o simt știind că zilele unui pacient sunt numărate, în timp ce el însuși nu bănuiește nimic. În *Vizuina luminată* citim: „bolnavii din jur, care erau la curent, nutreau nu știu ce meschină și perversă satisfacție de a «ști, în timp ce bolnavul condamnat ignoră totul», și asta le dădea un sentiment de comodă securitate interioară, senzația aceea de confort meschin pe care o avem întotdeauna când aflăm de un accident într-un loc unde ne-am fi putut afla noi

înșine și pe care îl subliniem cu un mișc răsădit intim «bine că eu n-am fost acolo».”¹⁷

După părerea naratorului *Vizuinii luminate*, suferința fizică nu are niciun sens și nu merită să fie numită o sursă de inspirație pentru mare artă. Dimpotrivă, acesta crede că „...s-au născut în calm și plenitudine infinit mai multe opere care au rămas decât în durere și în scrâșnete de dinți.”¹⁸ Această convingere este rezultatul reflecției naratorului asupra ravagiilor pe care le-a provocat boala în mentalitatea lui. El se compară pe el însuși dinaintea diagnosticului cu cel în care s-a transformat sub impactul suferinței, atrăgând atenția cititorului mai ales asupra chestiunilor legate de personalitate și de sensul existenței: „Tot ce am săvârșit înainte de a cădea bolnav, avea pentru mine un înțeles bine definit și un anumit sens în viață care îmi plasa acțiunile mele de toate zilele pe rețeaua unui vast tablou al cărui contur și subiect trebuia să apară la urmă. Știu acum că nu există nici rețea, nici contur, nici subiect, și că faptele vieții mele se petrec oricum într-o lume care și ea este oarecare. Dar mai era ceva, aveam un fel de densitate a existenței mele care zăcea undeva în mine și îmi ținea luciditatea în echilibru (...). Știam că în ansamblu sunt eu și mi se părea că sunt de neînlocuit. (...) Eram bine înțeles și constituiam un «eu însumi» bine înțeles și consistent cu sentimente ce aveau nume și reverii care puteau fi povestite. Eram ceea ce se numește un om care își trăiește viața și o înțelege.”¹⁹

Boala este, atunci, prezentată încă o dată ca o experiență de pierdere, care a distrus în narator capacitatea de a formula judecăți lucide și l-a transformat într-un om rătăcit, amețit de realitate, privat de sentimente, griji și bucurii. Este o dovadă în plus în favoarea tezei că în proza lui Blecher problema corporalității este confruntată cu niște categorii fundamentale precum identitate, valoare sau cunoaștere.

15 Romila, Adrian G., *Max Blecher și jurnalul cavernei*, <http://melidoniumm.wordpress.com/2012/04/21/adrian-g-romila-max-blecher-si-jurnalul-cavernei/>

16 Blecher, Max, *Inimi cicatrizate*, ed. cit., p. 39

17 Blecher, Max, *Vizuina luminată*, ed. cit., p. 2

18 Ibidem, p. 24

19 Ibidem

Dat fiind faptul că suferința apare în proza blecheriană ca o forță distructivă, căreia naratorul îi refuză statutul inspirației artistice, ne ridicăm și întrebarea ce importanță ar fi avut pentru însuși autorul procesul de creație și dacă prin actul scrierii acesta a dorit să se salveze pe el însuși. Nu încăpe îndoială că boala a fost motivarea creației lui, totuși scrisorile lui către Geo Bogza sugerează că scriitorul nu a intenționat să-și ridice un monument literar. În august 1937 Blecher îi mărturisește prietenului: „Pentru mine de mult literatura, poezia, și chiar însăși întreaga realitate au pierdut iremediabil orice atracție, și dacă continui să trăiesc, să mă ocup de ceva, să scriu, e pentru că n-am altceva mai bun de făcut în condiția de acum a vieții mele. Există la Berck o societate de „binefacere” care învață pe bolnavi să împletească panerașe și să tricoteze flanele, eu însă nu pot nici împleti, nici tricota și de aceea scriu cărți...”²⁰

Scrisoarea aceasta a fost redactată la un an înainte de moartea scriitorului, adică după mulți ani de luptă împotriva bolii, ceea ce poate explica sentimentul descurajării de care este pătrunsă. Totuși, în corespondența sa cu Geo Bogza din anii prece-

denți Blecher își exprimă dorința de a crea „o operă a vieții lui”, în care și-ar descrie experiențele din anii petrecuți la sanatorii și pe care o numește „ceva important”. Totodată, subliniază că ține ca literatura lui să constituie „un document de valoare umană, valabil oriunde”.²¹ În opinia noastră, acest scop a fost realizat. Creația lui Max Blecher este impregnată de durere, care devine la el o trăsătură fundamentală a existenței umane. Este copleșitor, de asemenea, sentimentul singurătății pe care îl aduce cu ea o boală gravă și îndelungată.

Bibliografie

- Blecher, Max, *Inimi cicatrizate*, documentul PDF, <https://docs.google.com/file/d/0BxL9M-N33roOdmLTWM5Zml5dmM/edit?pli=1>
- Blecher, Max, *Vizuina luminată*, documentul PDF, <https://drive.google.com/file/d/0BxL9M-N33roOQIR4MGtIeUJzV2c/view>
- Charmaz, Kathy, *Loss of self: a fundamental form of suffering in the chronically ill*, în *Sociology of Health and Illness*, vol. 5, nr 2, 1983
- Deciu, Andreea, *Bolnavii lui M. Blecher sau despre alungarea din sine*, în *România literară*, XXXIII, nr 23, 14-20 iunie 2000
- Goldiș, Alex, *Max Blecher, discursul corpului și corporalitatea discursului*, în *Studii literare*, Serie nouă, Anul VII-VIII, 2004-2005, Editura Echinox, Cluj, 2007
- Lascu, Mădălina (ed.), *Max Blecher mai puțin cunoscut. Corespondență și receptare critică*, Editura Hasefer, București, 2000
- Mironescu, Doris, M. *Blecher față cu postmodernismul. Trupul „textualizat”*, în *Transilvania*, 35, nr. 10, 2006
- Romila, Adrian G., *Max Blecher și jurnalul cavernei*, <http://melidoniumm.wordpress.com/2012/04/21/adrian-g-romila-max-blecher-si-jurnalul-cavernei/>
- Țepoșu, Radu, *În căutarea identității pierdute*, în *Blecher, Max, Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate, Vizuina luminată, Corp transparent, Corespondență*, Aius & Vinea, Craiova / București, 1999

²⁰ Lascu, Mădălina (ed.), *Max Blecher mai puțin cunoscut. Corespondență și receptare critică*, Editura Hasefer, București, 2000, p. 139

²¹ Ibidem, p. 110